

๑
ความรู้ออง

๑
กลุ่มคนบนพื้นที่สูง

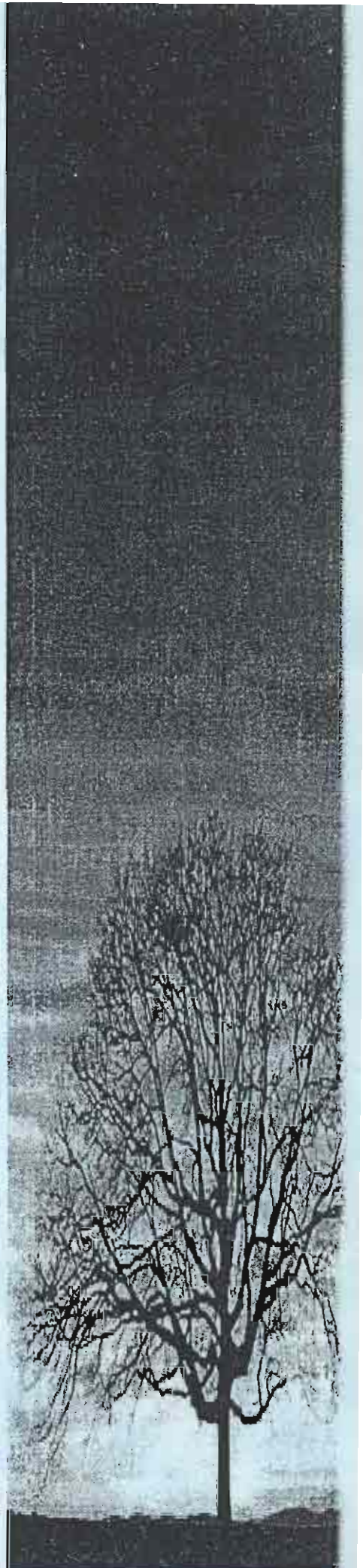
วันที่ 25 มีนาคม 2547

ห้อง 207 เวลา 10.15-12.15 น.

งานวิจัยเพื่อสร้างปัญญาครั้งที่ 3

บทกวีนิพนธ์ ท้ายความรู้ออง

24-26 มีนาคม 2547 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

ภูมิปัญญาของพิธีกรรมการปลงศพในวัฒนธรรมโลงไม้ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ของคนบนพื้นที่สูงใน อ.ปางมะผ้า จ.แม่ฮ่องสอน

พิพัฒน์ กระแจะจันทร์¹

1. บทนำ

“พิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย” เป็นปรากฏการณ์ที่สามารถพบได้ในทุกสังคมวัฒนธรรมของมนุษย์มีปัจจัยหลายประการด้วยกันที่ทำให้รูปแบบของพิธีกรรมเกี่ยวกับความตายหรือการปลงศพ มีความซับซ้อนแตกต่างกันไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยของระดับความซับซ้อนของสังคม ความเชื่อ และสภาพแวดล้อมของสังคมนั้นๆ (Tainter 1978, David&Kramer 2001: 378-408) ดังนั้น การศึกษาพิธีกรรมเกี่ยวกับความตายจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจ เพราะเป็นเสมือนกระจกเงาที่สะท้อนสภาพวิถีชีวิต วัฒนธรรม ความรู้ ความเชื่อ ค่านิยม และเทคโนโลยีของสังคมที่ผู้ตายเคยอาศัยอยู่ อย่างไรก็ตาม การศึกษาพิธีกรรมเกี่ยวกับความตายของสังคมที่ขาดความต่อเนื่องหรือสูญหายไปแล้วในพื้นที่ศึกษาโดยเฉพาะในสังคมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ถือเป็นเรื่องที่ทำหายต่อการสร้างภาพหรือการตีความหลักฐานที่พบในแหล่งโบราณคดี

“วัฒนธรรมโลงไม้” เป็นวัฒนธรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคโลหะตอนปลายที่พบในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน มีอายุระหว่าง 57 ปีก่อน พ.ศ. ถึงราวพุทธศตวรรษที่ 14 หลักฐานที่โดดเด่นของวัฒนธรรมนี้ คือ โลงไม้ หรือ โลงผีแมนที่คนในท้องถิ่นเรียกกัน พบอยู่ตามถ้ำหรือเพิงผาของเทือกเขาหินปูนมากกว่า 50 แห่ง ทำเลที่ตั้งอยู่ในตำแหน่งเกือบถึงยอดเขา ซึ่งมีทัศนียภาพที่คล้ายกับว่าผู้คนในวัฒนธรรมนี้มีแนวคิดที่เรียกว่า “ขวงจุ๋ย” (เชดศักดิ์ ตรียาภิวัฒน์ 2542; รัศมี ชูทรงเดช 2546)

วัฒนธรรมโลงไม้ไม่เพียงแต่จะพบในพื้นที่อำเภอปางมะผ้าเท่านั้น แต่ยังพบในพื้นที่อื่นอีก ในไทยพบที่จังหวัดกาญจนบุรี เชียงใหม่ และอุบลราชธานี ส่วนในต่างประเทศพบในรัฐชวาห์ ประเทศมาเลเซีย และแถบมณฑลกว่างสี ประเทศจีน เป็นต้น มีอายุระหว่าง 3,900-100 ปีมาแล้ว (เชดศักดิ์ ตรียาภิวัฒน์ 2546) โดยในพื้นที่สองแห่งหลังยังคงปรากฏข้อมูลทางด้านชาติพันธุ์ของคนในวัฒนธรรมโลงไม้อยู่ จะเห็นได้ว่าพิธีกรรมการปลงศพในโลงไม้เป็นวัฒนธรรมร่วมของคนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เมื่อเป็นเช่นนี้ตลอดระยะเวลาที่ยาวนานในวัฒนธรรมนี้การที่สังคมจะดำรงอยู่ได้ย่อมจะต้องเกิดการสั่งสมของความรู้บางสิ่งขึ้นอย่างแน่นอน

ดังนั้น ประเด็นคำถามที่น่าสนใจก็คือ ในเมื่อผู้คนในวัฒนธรรมให้ความสำคัญกับพิธีกรรมการปลงศพในโลงไม้อย่างต่อเนื่องและยาวนาน ความรู้เกี่ยวกับ “งานไม้” จึงเป็นสิ่งที่จะต้องปรากฏในวัฒนธรรมนี้อย่างแน่นอน ประเด็นที่ตามมาอีกอย่างหนึ่งก็คือ ถ้ำและเพิงผาที่ใช้เป็นสุสานนั้นผู้คนในวัฒนธรรมนี้ย่อมจะต้องให้ความสำคัญกับทำเลที่ตั้งด้วย

¹ ผู้ช่วยนักวิจัยโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่สอง

ถึงอย่างไรแม้ว่า ผลการศึกษาที่ผ่านมาจะมีการกล่าวถึงประเด็นทั้งสองแล้วก็ตาม (รัศมี ชูทรงเดช 2546; เชิดศักดิ์ ตริยาภิวัฒน์ 2542; พัทธน์ กระแจะจันทร์ 2544) แต่ก็ยังไม่มีการนำมาเชื่อมโยงว่ามีความรู้เกี่ยวกับงานช่างไม้อะไรบ้างที่พบจากโลงไม้ และลักษณะของช่างผู้ชำนาญงานไม้นั้นเป็นอย่างไร ส่วนการศึกษาทำเลที่ตั้งที่มีการกล่าวถึงกันบ่อยครั้งว่า แหล่งโบราณคดีโลงไม้มักตั้งอยู่ในภูมิประเทศที่ดีสามารถมองเห็นภูมิประเทศได้โดยรอบ หรือที่เรียกกันว่ามีฮวงจุ้ยที่ดีนั้นจริงๆแล้วสามารถที่จะหาเกณฑ์ในเรื่องนี้ได้หรือไม่ เพราะประโยชน์ที่จะได้จากการศึกษาก็คือ อาจจะนำมาเพื่อช่วยคาดการณ์สำหรับหาแหล่งโบราณคดี และเข้าใจถึงแนวคิดของการนำโลงไม้ไปไว้ยังถ้ำหรือเพิงผาที่อยู่สูงเกือบยอดเขา

วัตถุประสงค์ของการศึกษาในบทความนี้จึงมีด้วยกัน 2 ประเด็น ประเด็นแรก คือ ศึกษาภูมิปัญญาหรือความรู้ในงานช่างไม้จากโลงไม้ของวัฒนธรรมโลงไม้ ประเด็นที่สอง คือ ศึกษาถึงทำเลการเลือกที่ตั้งสุสาน โดยเน้นในเรื่องของการศึกษาภูมิทัศน์ของแหล่งโบราณคดี

2. วัฒนธรรมโลงไม้กับการศึกษาที่ผ่านมา

ในอดีตที่ผ่านมาหน้าที่การใช้งานของโลงมีแผนนั้นมีความเห็นที่แตกต่างกันไป บางคนเชื่อว่าเป็นเรือขุด ลางอาหารสัตว์ และโลงศพไม้ของคนโบราณ (สุรศักดิ์ อนันตเวทยานนท์ 2530) อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษาที่ผ่านมา(สถาพร ขวัญยืน 2530; สิทธิพงศ์ ดิลกวนิช 2542; รัศมี ชูทรงเดช 2546; เชิดศักดิ์ ตริยาภิวัฒน์ 2541, 2546; พัทธน์ กระแจะจันทร์ 2544) แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า โลงมีแผน เป็นสิ่งที่ทำขึ้นเพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย โดยมีหน้าที่เป็นโลงศพไม้ของกลุ่มคนที่ถูกเรียกว่า "วัฒนธรรมโลงไม้" ลักษณะเด่นของวัฒนธรรมนี้คือ การทำโลงไม้จากไม้ทั้งต้นแบ่งเป็นสองฝา ส่วนปลายทั้งสองด้านมีการแกะสลักหัวโลงเป็นรูปทรงต่างๆ โดยพบตามถ้ำบนภูเขา (รัศมี ชูทรงเดช 2546)

เป็นเวลากว่าสามทศวรรษมาแล้วที่เรื่องราวเกี่ยวกับ โลงไม้ ในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ได้รับการเปิดเผย เริ่มต้นใน พ.ศ.2513 เซสเตอร์ กอร์มัน ได้เข้ามาขุดค้นแหล่งโบราณคดีถ้ำผี (Spirit cave) ซึ่งเป็นชื่อที่ชาวไทยใหญ่เรียกถ้ำนั้น อย่างไรก็ตามกอร์มันไม่ได้ศึกษาโลงไม้อย่างจริงจัง เพียงแต่กล่าวว่าในถ้ำที่ขุดค้นนี้มีโลงไม้รูปร่างคล้ายเรืออยู่ (Gorman 1970) หลังจากนั้นเป็นต้นมา การศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมโลงไม้ในอำเภอปางมะผ้า ก็มีเพิ่มมากขึ้น .

การศึกษาวัฒนธรรมโลงไม้อย่างจริงจังได้เริ่มขึ้นระหว่าง พ.ศ.2541-2546 โครงการสำรวจและจัดระบบฐานข้อมูลเกี่ยวกับถ้ำจังหวัดแม่ฮ่องสอนได้ดำเนินการสำรวจระหว่าง พ.ศ.2541-2542 ทำให้พบแหล่งโบราณคดีประเภทโลงไม้กว่า 50 แห่ง ผลการศึกษาในครั้งนั้นได้มีการวิเคราะห์โบราณวัตถุ การจัดรูปแบบโลงไม้ และการศึกษาตำแหน่งที่ตั้ง โดยสังเคราะห์ข้อมูลต่างๆของวัฒนธรรมโลงไม้เข้าด้วยกัน (รัศมี ชูทรงเดช 2542) ต่อมาโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งเป็นโครงการที่ต่อยอดมาจากโครงการฯข้างต้น ได้สำรวจแหล่งโบราณคดีโลงไม้เพิ่มขึ้นอีก 5 แห่ง (รัศมี ชูทรงเดช 2546) ข้อมูลเกี่ยวกับวัฒนธรรมโลงไม้ทั้งหมดได้รับการประมวลผลเข้าด้วยกัน โดยสรุปคือ หลักฐาน

โลงไม้ที่พบทั้งหมดแสดงให้เห็นถึงการมีแบบแผนการกระทำร่วมกัน คือ การใช้โลงไม้ที่ทำจากซุงทั้งต้นผ่าครึ่งมีสองฝาประกบ ส่วนปลายฝาโลงตกแต่งเป็นรูปทรงต่างๆ นำไปไว้ตามถ้ำหรือเพิงผา แทบทั้งหมดมักตั้งอยู่บนเสาหรือคานไม้ แต่มีบ้างที่วางไว้บนพื้นดิน ด้วยเหตุนี้จึงจัดว่าเป็นวัฒนธรรมเดียวกัน (เชิดศักดิ์ ตริยาภิวัฒน์ 2546; รัศมี ชูทรงเดช 2546; จักรินรัฐ นิยมคำ 2542)

สำหรับสภาพวิถีชีวิตของคนในวัฒนธรรมนี้มีลักษณะเป็นสังคมระดับชนเผ่าที่ยังไม่มีความซับซ้อนของสังคม ดำรงชีพด้วยการล่าสัตว์ เก็บของป่า อาจมีการเพาะปลูก มีการติดต่อกับภายนอก มีช่างชำนาญงานไม้ และรู้จักการใช้ทรัพยากรป่าไม้เป็นอย่างดี ที่สำคัญคนในวัฒนธรรมนี้ความเชื่อร่วมกันอย่างเป็นแบบแผน คือ พิธีกรรมการปลงศพด้วยการใช้โลงไม้ นำไปไว้ตามถ้ำหรือเพิงผา (พิพัฒน์ กระแจะจันทร์ 2544, 2546; นาฏสุตา ภูมิจำนงค์ 2546; รัศมี ชูทรงเดช 2546) อนึ่ง ข้อมูลจากการศึกษาของทั้งสองโครงการเป็นข้อมูลสำคัญที่ผู้เขียนได้นำมาใช้สำหรับบทความชิ้นนี้

อย่างไรก็ดีผลจากการทบทวนเอกสารต่างๆ จะเห็นได้ว่า แม้ว่าจะมีการกล่าวถึงช่างชำนาญงานไม้ และแนวคิดเกี่ยวกับทำเลที่ตั้งของสุสานแล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่มีมีการกล่าวถึงว่า สิ่งใดบ้างที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นช่างชำนาญงานไม้ และช่างผู้ชำนาญงานไม้นี้มีความชำนาญในระดับใด ส่วนทำเลที่ตั้งของสุสานที่มีความสวยงามนั้นก็ยังไม่มีการหาเกณฑ์ที่แน่ชัดได้

3. วัฒนธรรมโลงไม้คืออะไร?

"วัฒนธรรมโลงไม้" คือ ลักษณะเฉพาะของพิธีกรรมการปลงศพด้วยการใช้โลงไม้ในอำเภอปางมะผ้า โลงไม้ คือ โลงศพ ที่ทำจากต้นไม้ทั้งต้นมาผ่าครึ่งตามแนวยาวของลำต้นแบ่งออกเป็นสองฝาประกบเนื้อไม้ด้านในชุดออกเป็นช่องเว้า ส่วนปลายโลงทั้งสองด้านสลักเป็นรูปทรงต่างๆ เช่น หัวสัตว์ หรือรูปทรงเรขาคณิต (ต่อไปนี้จะเรียกว่า หัวโลง)

ภาพที่ 1 โลงไม้ในอำเภอปางมะผ้า
ตั้งอยู่บนเสา-คาน

รูปแบบการวางโลงไม้มีอยู่หลายแบบ คือ แบบที่หนึ่งเป็นการวางโลงพาดไว้บนคานไม้ที่มีเสาไม้รองรับ จำนวนเสามีตั้งแต่ 2-6 เสา ขึ้นอยู่กับขนาดความยาวของโลงไม้ แบบที่สองเป็นการวางไว้บนคานพาดไว้ตามหลืบหินของถ้ำ แบบที่สามเป็นการวางไว้บนพื้น การวางโลงแบบนี้ส่วนใหญ่จะเกิดจากการหักพังลงมามากกว่า เพราะมักพบเสาไม้อยู่ด้วยเสมอ

โลงไม้เหล่านี้ตั้งอยู่ในถ้ำหรือเพิงผาบนส่วนยอดเขาหรือหน้าผาสูงชัน หลักฐานที่ทำให้เชื่อว่าโลงไม้มีหน้าที่เป็นโลงศพเพราะได้พบชิ้นส่วน

ของกระดูกมนุษย์ และสิ่งของที่เป็นเครื่องเช่นสังเวทหรืออุทิศให้กับศพ ได้แก่ ภาชนะดินเผา ลูกปัด เครื่องมือโลหะทำจากเหล็กหรือสำริดมีทั้งเครื่องประดับ เช่น ห่วง กระพรวน เครื่องใช้ เช่น ส้อม ขวานด้ามสั้น (รัศมี ชู

ทรงเดช 2543, 2546; จักรินรัฐ นิยมคำ 2542) ทั้งหมดถือเป็นลักษณะเฉพาะที่พบร่วมกันในวัฒนธรรมนี้ ซึ่งทำให้เห็นความแตกต่างจากพิธีกรรมการปลงศพในวัฒนธรรมอื่น² เช่น วัฒนธรรมบ้านเชียงที่นิยมการฝังศพในดิน หรือวัฒนธรรมของชาวจีนที่นิยมฝังศพในโลงไม้เช่นกันแต่ต่างที่นำไปฝังในดินแทนการไปเก็บไว้ตามถ้ำ เป็นต้น

แบบแผนการกระทำข้างต้นเป็นวัฒนธรรมของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงที่กระจายอยู่ทั่วไปในอำเภอปางมะผ้าในอดีต ซึ่งส่วนใหญ่มีความสูงของพื้นที่จากระดับน้ำทะเลปานกลาง ประมาณ 400 เมตร สภาพภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นเทือกเขาหินปูนสลับซับซ้อนแบบคาร์สต์ (karst topography) ที่ประกอบด้วยถ้ำและเพิงผา พื้นที่ราบมีอยู่พอสมควรในหุบเขา และมีลำห้วยน้อยใหญ่

4. ระเบียบวิธีการวิจัย

ข้อมูลในบทความนี้ส่วนหนึ่งได้มาจากการศึกษาวัฒนธรรมโลงไม้ที่ผ่านมาทั้งข้อมูลทางด้านโบราณคดี และข้อมูลทางด้านชาติพันธุ์ อีกส่วนหนึ่งเป็นการสำรวจข้อมูลภาคสนามจากแหล่งโบราณคดีโลงไม้ในอำเภอปางมะผ้า สำหรับวัฒนธรรมโลงไม้ในพื้นที่ต่างๆนี้สาเหตุที่สามารถจัดเป็นกลุ่มวัฒนธรรมเดียวกันได้นี้เป็นผลมาจากการศึกษาด้วยการนำแนวคิดเรื่องแบบแผนการกระทำ (Style) เข้ามาหาความเหมือนและความแตกต่างของวัฒนธรรมนี้ โดยจะต้องประกอบด้วยลักษณะดังนี้ คือ 1) โลงไม้ ทำจากไม้ ขุดด้านในออก แบ่งออกเป็นสองฝาประกบ ส่วนปลายทั้งสองด้านมีการแกะสลัก ส่วนใหญ่แล้วตั้งอยู่บนเสา-คาน 2) โลงไม้จะถูกนำไปไว้ตามถ้ำหรือเพิงผาบนภูเขา 3) มีโบราณวัตถุเหล่านี้อยู่ร่วมด้วย คือ โครงกระดูก และเครื่องเซ่นศพ เช่น ภาชนะดินเผา ลูกปัด เครื่องมือโลหะ หรือเครื่องประดับโลหะ เป็นต้น (รัศมี ขุทรงเดช 2546; เชิดศักดิ์ ตริยาภิวัฒน์ 2546)

ข้อมูลแหล่งโบราณคดีโลงไม้ในต่างประเทศได้จากประเทศจีน และมาเลเซีย ซึ่งทั้งสองพื้นที่นี้ยังมีข้อมูลทางด้านชาติพันธุ์อยู่ด้วย ซึ่งได้ให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับการตีความเรื่องความเชื่อ และความรู้เกี่ยวกับการทำโลงไม้

ส่วนแหล่งโบราณคดีในอำเภอปางมะผ้า สุ่มตัวอย่างเพื่อเป็นตัวแทนของการศึกษาจำนวน 9 แหล่งจาก 3 กลุ่มน้ำหลัก เพื่อกระจายให้ครอบคลุมพื้นที่ของอำเภอปางมะผ้า. อีกทั้งยังเป็นแหล่งที่มีความโดดเด่นของตำแหน่งที่ตั้ง และมีการศึกษาด้วยวิธีการวิทยาศาสตร์ทางด้านวงปีไม้เฉพาะบางแหล่งโบราณคดี

วิธีการศึกษาทำเลที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีโลงไม้ในอำเภอปางมะผ้าได้ใช้ตัวแปรเหล่านี้ ได้แก่ ประเภทของถ้ำ ระยะทางการมองจากปากถ้ำ พื้นที่เกษตรกรรม แหล่งน้ำ พื้นที่ราบ และความสูงของถ้ำจากพื้นที่ราบและระดับน้ำทะเล โดยข้อมูลในส่วนนี้จะได้มาจากการแปลความจากแผนที่ทางทหาร มาตราส่วน 1:50,000 และผลการศึกษาที่ผ่านมา

² ถึงแม้ว่าวิถีการศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมโลงไม้ ยังมีข้อจำกัด โดยเป็นการศึกษาเฉพาะแหล่งโบราณคดีประเภทแหล่งฝังศพเท่านั้น โดยยังไม่สามารถหาแหล่งที่อยู่อาศัยของวัฒนธรรมนี้ได้ ดังนั้น ชื่อเรียกของวัฒนธรรมโลงไม้จึงเรียกตาม โบราณวัตถุประเภทเด่นของวัฒนธรรมนี้ คือ โลงไม้

สำหรับความรู้ในเรื่องงานช่างไม้ได้นำผลการศึกษาด้วยวิธีการวิทยาศาสตร์ทางด้านวงปีไม้ (Dendrochronology) ซึ่งเป็นวิธีการหาอายุของไม้มาแปลความ หลักการสำคัญของการศึกษาทางด้านนี้ก็คือ การเปรียบเทียบความเหมือนของวงปีไม้ของไม้ต้นหนึ่งกับไม้ต้นหนึ่ง ถ้าหากมีความเหมือนกันของวงปีก็แสดงว่า ไม้ที่นำมาเปรียบเทียบมีอายุอยู่ในช่วงเวลาเดียวกัน หรืออยู่ในสภาพแวดล้อมแบบเดียวกัน (Stokes&Smiley 1968) นอกจากนี้แล้ววงปีไม้แต่ละวงจะสามารถบอกถึงความสมบูรณ์ของสภาพแวดล้อมที่ต้นไม้นั้นอาศัยอยู่ เช่น ปีใดที่น้ำมากวงปีก็จะมีขนาดกว้าง ในทางกลับกันถ้าหากปีใดมีน้ำน้อยวงปีก็จะมีขนาดแคบ

ไม้สักเป็นชนิดไม้ที่คนในวัฒนธรรมไทยไม้อันอำเภอบางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ส่วนใหญ่เลือกนำมาใช้ทำโลงและเสาไม้ ซึ่งเป็นชนิดไม้ที่มีศักยภาพในการศึกษาทางด้านวงปีไม้ เพราะมีความสม่ำเสมอของการสร้างวงปีโดยในปีหนึ่งไม้สักจะสร้างวงปีจำนวนหนึ่งวงจึงทำให้สามารถคำนวณอายุของไม้ได้

การศึกษาด้วยวิธีทางด้านวงปีไม้กับโลงไม้ในอำเภอบางมะผ้านี้มาประยุกต์ใช้ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2544 โดยโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอบางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน (รัศมี ชูทรงเดช และคณะ 2544; นาฏสุตา ภูมิจำนงค์ 2544; พิพัฒน์ กระแจะจันทร์ 2544) ซึ่งในขณะนี้ยังคงดำเนินการวิจัยในเรื่องนี้อยู่ สำหรับแหล่งโบราณคดีที่มีผลการศึกษาวงปีไม้บ้างแล้ว คือ แหล่งโบราณคดีถ้ำกลางจันทร์ 1 และ 3 ถ้ำลอด ถ้ำผาแดง เพิงผาบ้านไร่ ถ้ำโลงยักษ์ และถ้ำบ่อไคร้

5. กรอบแนวคิด

เพื่อกำหนดแนวทางในการศึกษาผู้เขียนได้นำแนวคิดเรื่องแบบแผนการกระทำ (Style) แนวคิดเกี่ยวกับการผลิตโดยช่างผู้ชำนาญงานเฉพาะทาง (Craft specialization)

5.1 แนวคิดเรื่องแบบแผนการกระทำ (Style)

แนวคิดเกี่ยวกับแบบแผนการกระทำเป็นแนวคิดที่ช่วยในการจัดกลุ่มของวัตถุทางวัฒนธรรม และกำหนดขอบเขตของวัฒนธรรม เพื่อหาความเหมือนและความแตกต่างของวัตถุทางวัฒนธรรมด้วยการสังเกตจากลักษณะภายนอก เช่น ลักษณะรูปทรงของโบราณวัตถุ แต่แบบแผนการกระทำก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งในวัฒนธรรมนั้น ความเปลี่ยนแปลงนี้อาจเป็นผลมาจากค่านิยม ความเชื่อ สภาพแวดล้อมในขณะนั้น เป็นต้น

ความสำคัญของแนวคิดนี้ก็คือ แบบแผนการกระทำสามารถแสดงให้เห็นถึงการปฏิสัมพันธ์ของกระบวนการถ่ายทอด แลกเปลี่ยน และมีการเรียนรู้ทั้งภายในกลุ่มคนเดียวกันหรือนอกกลุ่มวัฒนธรรม แต่โดยมากแล้วผู้คนในกลุ่มจะสามารถรับรู้ถึงความหมายที่แฝงอยู่ แบบแผนการกระทำจึงเป็นเรื่องที่จะต้องมีการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง (David&Kramer 2001:168-224; รัศมี ชูทรงเดช 2546)

ดังนั้นการเลือกทำเลที่ตั้งของสถานที่ในวัฒนธรรมโลงไม้จึงน่าจะเป็นระบบสัญลักษณ์อย่างหนึ่งด้วยเช่นกัน เพราะเป็นสิ่งที่ผู้คนในวัฒนธรรมนี้ได้เลือกปฏิบัติในรูปแบบที่เหมือนกัน

5.2 แนวคิดเกี่ยวกับการผลิตโดยช่างผู้ชำนาญเฉพาะทาง (Craft specialization)

ในสังคมที่มีขนาดและความซับซ้อนของสังคมการแบ่งหน้าที่การทำงานนั้นจะเกิดขึ้น เพื่อตอบสนองต่อความต้องการที่มีปริมาณมากขึ้น ทำให้เกิดกลุ่มคนที่เรียกว่า "ช่างผู้ชำนาญงานเฉพาะทาง (specialist)" ซึ่งหมายถึง ปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มคนที่ทำงานในสิ่งใดสิ่งหนึ่งจนเกิดความชำนาญขึ้น โดยเป็นสิ่งที่ได้รับการฝึกฝนหรือกระทำในสิ่งใดสิ่งหนึ่งบ่อยครั้ง และมีการถ่ายทอดเรียนรู้กัน ถึงอย่างไรก็ตาม อิทธิพลสำคัญที่จะก่อให้เกิดความชำนาญได้นั้นก็มีข้อจำกัดจากระบบความสัมพันธ์ของสังคมนั้นๆ เช่น ข้อห้ามในเรื่องเพศ อายุ ความเชื่อทางศาสนา หรือบางครั้งมีการสงวนความชำนาญไว้เฉพาะภายในกลุ่ม เป็นต้น (David&Kramer 2001: 168-224, 303-358)

ช่างผู้ชำนาญงานเฉพาะทางสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ ช่างผู้ชำนาญงานเฉพาะทางที่ทำงานเต็มเวลา หรือเป็นอาชีพ และช่างผู้ชำนาญงานเฉพาะทางที่ทำงานเป็นครั้งคราว

ข้อมูลจากการศึกษาเปรียบเทียบข้ามวัฒนธรรมพบว่าในสังคมที่มีช่างผู้ชำนาญงานเฉพาะทางที่ทำเป็นอาชีพนั้นผลผลิตที่ได้จะเต็มไปด้วยฝีมือและคุณภาพ ในขณะที่สังคมที่ผลิตทางวัฒนธรรมหรือวัตถุทางวัฒนธรรมมีคุณภาพต่ำนั้นเกิดจากไม่มีช่างที่ชำนาญงานเฉพาะทาง เพราะนานๆครั้งจึงทำงานนั้นครั้งหนึ่ง (David&Kramer 2001:168-224) ยกตัวอย่างเช่น การผลิตโองม้งกร ของจังหวัดราชบุรี ซึ่งมีลักษณะที่โดดเด่นของลวดลายม้งกร และสีสัน ในขั้นตอนการผลิตจะประกอบด้วยช่างผู้ชำนาญงานเฉพาะทางในการขึ้นรูปและการเขียนลวดลาย เป็นต้น ดังนั้นการผลิตสิ่งของบางอย่างจึงเกี่ยวข้องกับระบบการผลิตที่ต้องมีช่างผู้ชำนาญมากกว่าหนึ่งคนอีกด้วย สำหรับวัฒนธรรมโลงไม้สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงการมีช่างชำนาญเฉพาะทางคือ งานช่างไม้ ช่างปั้นหม้อ และอาจรวมไปถึงผู้ประกอบการเกี่ยวกับศพ(หมอมือ) แต่ในที่นี้จะศึกษาเฉพาะงานช่างไม้เท่านั้น

ต่อไปนี้จะผู้เขียนจะบรรยายเฉพาะข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์เท่านั้น ทั้งนี้เพื่อให้บทความเกิดความกระชับของข้อมูล

6. หลักฐานวัฒนธรรมโลงไม้ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

วัฒนธรรมโลงไม้ในประเทศจีน มีอายุตั้งแต่ 3,900 ปีมาแล้ว ส่วนในรัฐชานาห์ ประเทศมาเลเซีย พบโลงไม้ที่เก่าที่สุดมีค่าอายุ 1,000 ปีมาแล้ว ด้วยเหตุนี้จึงมีการสันนิษฐานว่า วัฒนธรรมโลงไม้มีกำเนิดในประเทศจีนตอนใต้ก่อนที่จะแพร่กระจายไปยังประเทศทางตอนใต้ในแถบหมู่เกาะ (เชดส์กดี ตรีรยาภิวัฒน์ 2546) ถ้าเป็นเช่นนั้นจริงอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน จึงเป็นเส้นทางหนึ่งของการเคลื่อนย้ายทางวัฒนธรรมของกลุ่มคนในวัฒนธรรมนี้

6.1 แหล่งโบราณคดีประเทศจีนตอนใต้ กับกลุ่มชนผู้ประกอบพิธีกรรมการปลงศพในโลงไม้

6.1.1 ข้อมูลทางด้านโบราณคดี

สภาพภูมิประเทศในแถบนี้เป็นเทือกเขาหินปูน พื้นที่บางแห่งมีความสูงเหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง 1,000 เมตร ยอดเขาสูงสุดมีความสูงเหนือระดับน้ำทะเลปานกลางกว่า 2,000 เมตร วัฒนธรรมโลงไม้ในประเทศจีนตอนใต้พบกระจายตัวอยู่ในหลายพื้นที่ แต่ส่วนใหญ่แล้วกระจายตัวอยู่ในมณฑลกวางสี และยูนนาน เป็นพิธีกรรมการปลงศพที่สืบทอดกันในกลุ่มชาวจ้วง(เยว) มีอายุระหว่าง 3,930-100 ปี มาแล้ว (จินเกาจี้ 2534; เชิดศักดิ์ ตริยาภิวัฒน์ 2546; รัตนพร เศรษฐกุล (บรรณารักษ์) 2539) การฝังศพในโลงไม้ที่พบในแถบนี้แทบทั้งหมดเป็นการฝังศพครั้งที่สอง (Secondary burial) คือ การนำศพไปฝังยัง

ภาพที่ 2 โลงไม้ในถ้ำพบที่ผาตาย มณฑลกวางสี (จินเกาจี้ 2538)

ที่อื่นก่อนหรือปลงศพจากที่อื่นแล้ว หลังจากนั้นจึงขุดกระดูกนั้นขึ้นมาเพื่อนำไปปลงศพไว้ในโลงไม้ที่อยู่ในถ้ำ ส่วนการฝังศพครั้งแรก (Primary burial) คือ การนำศพไปไว้ในโลงไม้ทันทีเมื่อตาย พบน้อยมาก

แหล่งโบราณคดีที่มีข้อมูลในขณะนี้ คือ ที่ผาแดง ต.เพ็ญอุ อ.ผิงกัว สภาพถ้ำตั้งอยู่บนหน้าผา ใกล้กับลำน้ำ ภายในถ้ำพบโลงขนาดเล็กสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ ทำจากไม้แบ่งออกเป็นสองฝาประกบ หัวโลงด้านหนึ่งแกะสลักเป็นแท่งไม้ยาว พบจำนวน 14 โลง ข้อมูลรายละเอียดเกี่ยวกับโลงไม้มีเพียงโลงเดียว มีขนาดความยาว 91 ซม. ช่องภายในยาว 81 ซม. เส้นผ่าศูนย์กลาง 26 ซม. ภายในโลงบรรจุโครงกระดูก 4 โครง เป็นโครงกระดูกของผู้ชายและผู้หญิงวัยกลางคน และโครงกระดูกเด็กอีกสองโครง สันนิษฐานว่าเป็นลูก

รูปแบบการปลงศพในโลงไม้บนหน้าผาทั้งหมดสามารถแบ่งได้เป็น 3 ลักษณะ 1) การวางบนหลืบชั้นตามหน้าผา 2) การวางบนไม้ที่เจาะเสียบลงบนหน้าผา และ 3) การเจาะหน้าผาให้เป็นช่องเพื่อใส่โลง ลักษณะของโลงจะมีรูปร่างคล้ายกับเรือ (จินเกาจี้ 2534; เชิดศักดิ์ ตริยาภิวัฒน์ 2546)

6.1.2 ข้อมูลชาติพันธุ์

ชาวจ้วงในปัจจุบันแถบมณฑลกวางสี และยูนนาน มีความเชื่อเกี่ยวกับการบูชาบรรพบุรุษ เทพเจ้าท้องฟ้า เทพแห่งภูเขา และนับถือไสยศาสตร์ มีระบบเครือญาติ สำหรับวิธีการปลงศพอยู่ถึง 4 แบบ คือ การปลงศพด้วยการฝังดิน การปลงศพที่ภูเขาหิน การปลงศพในน้ำ และการปลงศพด้วยการเผา

วิธีการปลงศพที่ภูเขาหิน มีอยู่สองแบบ คือ การเอาโลงศพไปแขวนไม้ที่หน้าผาชั้นใกล้ผิงแม่น้ำ เป็นการปลงศพที่สืบทอดมาแต่โบราณ เชื่อกันว่า ทำให้วิญญาณของผู้ตายขึ้นท้องฟ้าอย่างสะดวก ไปสู่ที่

อยู่ดีกันดี วิธีการปลงศพจะเจาะรูบนหน้าผา เมื่อเจาะเสร็จแล้วก็เจาะต่อไม้หรือเหล็ก แล้วเอาเชือกผูกโยงหย่อนลงไปวางบนดอไม้ ที่ตั้งวางโลศพยิ่งสูงยิ่งแสดงว่ามีความกตัญญู ปัจจุบันยังคงพบที่ผาชันริมฝั่งแม่น้ำโขงจ้วยโห้ เป็นต้น การปลงศพแบบนี้ไม่ได้รับความนิยมแล้ว

แบบที่สองคือ การปลงศพในโลงไม้นำไปไว้ในถ้ำ แบ่งเป็นโลงศพขนาดเล็กและขนาดใหญ่ โลงศพขนาดใหญ่เป็นการปลงศพครั้งแรก โลงศพขนาดเล็กเป็นการปลงศพครั้งที่สอง

การปลงศพในโลงไม้ขนาดใหญ่เป็นการบรรจุศพผู้ตายลงในโลง แล้วหามไปตั้งอยู่ในถ้ำ ไม่กลบดิน และไม่ก่อหินปิด จะไม่มีการเก็บกระดูกมาปลงศพอีกครั้ง หลังจากนั้นคนในครอบครัวจะไปตั้งแท่นบูชาที่ปากถ้ำ

ส่วนการปลงศพในโลงเล็ก ใช้โลงศพยาวประมาณ 1 เมตร ทำจากไม้ทั้งต้นนำมาผ่าตามแนวยาว เมื่อมองด้านตัดจะเป็นรูปทรงกลม ใช้บรรจุกระดูกผู้ตายที่ปลงศพแล้วจำนวนหนึ่งคนจัดเรียงกระดูกผู้ตายในท่านอนหงาย นำไปตั้งในถ้ำ ถ้ำบางถ้ำมีโลง 4-5 โลง หรืออาจมากถึง 80 โลง โดยทั่วไปแล้วตระกูลหนึ่งจะบรรจุโลงศพรวมอยู่ในถ้ำหนึ่ง การปลงศพในโลงเล็กนี้ในอดีตเคยเป็นที่นิยมของชาวจ้วงในเขตภูเขาหินทางตะวันตกของกว๋างสี ปัจจุบันการปลงศพในโลงไม้ดูเหมือนจะเสื่อมความนิยมไปแล้วจากชาวจ้วง (รัตนพร เศรษฐกุล (บรรณาธิการ) 2539)

6.2 แหล่งโบราณคดีในรัฐซาบ่าห์ เกาะบอร์เนียว ประเทศอินโดนีเซีย กับกลุ่มชนผู้ประกอบพิธีกรรมการปลงศพในโลงไม้

6.2.1 ข้อมูลแหล่งโบราณคดี

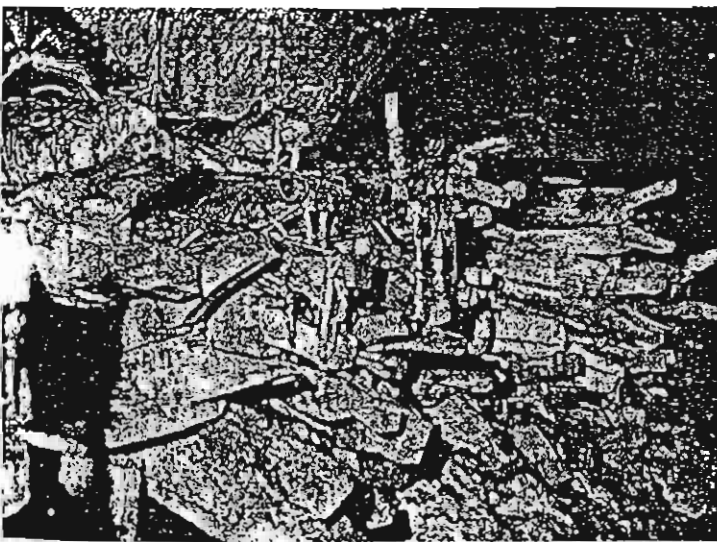
หลักฐานโลงไม้ในรัฐซาบ่าห์มีอยู่ด้วยกันหลายแห่ง โดยพบอยู่ในถ้ำหรือเพิงผาบนภูเขาหรือหน้าผาสูงชัน ใกล้กับแหล่งน้ำ ลักษณะของโลงไม้ไม่ได้แตกต่างจากที่พบในอำเภอลำปางมากนัก รูปแบบหัวโลงแบ่งออกเป็น 2 ประเภทหลัก คือ หัวโลงรูปทรงเรขาคณิต เช่น แท่งไม้ทรงกระบอก และหัวโลงรูปสัตว์ เช่น จระเข้ กิ้งก่า ควายเป็นต้น แต่ที่โดดเด่นก็คือ โลงพวกนี้บางครั้งจะมีการแกะสลักที่ตัวโลงด้วย

แหล่งโบราณคดีต่อไปนี้เป็นตัวอย่างของข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีโลงไม้จำนวน 3 แหล่ง ซึ่งมีความสมบูรณ์ของข้อมูลค่อนข้างมาก และมีความคล้ายคลึงกับรูปแบบโลงไม้และทำเลที่ตั้งฐานในอำเภอลำปางมา

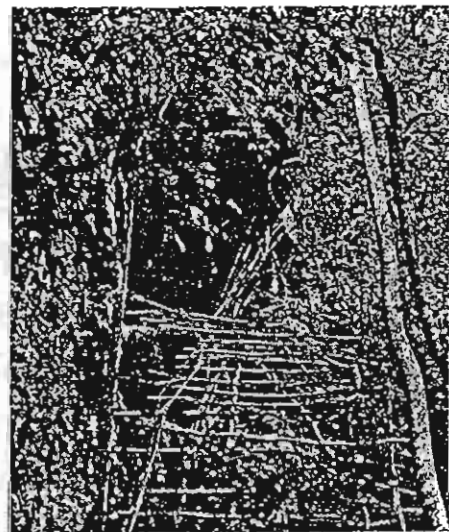
1) แหล่งโบราณคดีถ้ำโกมันตอง (Gomantong caves) ตั้งอยู่บนภูเขาโกมันตองบริเวณหน้าผาตัวถ้ำอยู่สูงจากพื้นดิน 30 เมตร เป็นถ้ำแห้ง (Non-active) ในถ้ำนี้มีค้ำควา และนกนางแอ่นเข้ามาอาศัยแสงสว่างส่องถึงพอสมควร พบโลงไม้จำนวน 7 โลง ทำจากไม้เนื้อแข็ง รูปแบบหัวโลงมีลักษณะคล้ายคลึงกัน คือ เป็นหัวโลงแบบเป็นแท่งไม้ยาวยื่นออกมา บางโลงหักพังลงมาจึงวางอยู่กับพื้น บางโลงยังคงตั้งบนเสา-คานา จึงอยู่ในสภาพที่ดี มีร่องรอยการดากด้วยเครื่องมือโลหะ พบกระดูกมนุษย์ และเศษภาชนะดินเผา

2) แหล่งโบราณคดีถ้ำอาโกป ซารูปี (Agop Sarupi) ตั้งอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำกิงาบาตันกัน ถ้ำแห่งนี้สูงจากแม่น้ำประมาณ 12-27 เมตร เป็นถ้ำแห้ง ในถ้ำพบโครงไม้ประมาณ 40 โครง บางโครงเป็นโครงใหม่ที่เพิ่งนำมาไว้เมื่อไม่นานมานี้ โครงส่วนใหญ่ทำจากไม้เนื้ออ่อนและยังตั้งใกล้ปากถ้ำ จึงทำให้โครงไม้เสื่อมสภาพอย่างมาก แต่โครงไม้ที่อยู่บริเวณด้านในของถ้ำสภาพยังคงดีอยู่มาก มีทั้งโครงขนาดใหญ่ที่เป็นโครงศพผู้ใหญ่ และโครงศพขนาดเล็กที่เป็นของเด็ก โครงไม้หลายโครงมีร่องรอยการฉีกโครงด้วยยางไม้ รูปแบบหัวโครงที่พบว่าการตกแต่งเป็นหลัก คือ แกะสลักเป็นรูปจระเข้หรือกิ้งก่า ซึ่งโครงเหล่านี้ทำจากไม้เนื้อแข็ง โบราณวัตถุที่พบรวมมีเครื่องปั้นดินเผา เครื่องถ้วยลายครามของจีน เครื่องมือโลหะ และเครื่องแต่งกายศพ

3) แหล่งโบราณคดีบาตู บลาส (Batu Blas) ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเซกามา (Segama) อยู่สูงจากพื้นประมาณ 10 เมตร ถ้ำแห่งนี้พบว่าการใช้น้ำโครงไม้มาบรรจุตั้งแต่ราวคริสต์ศตวรรษที่ 18 แต่ต้องเลิกไป เพราะมีปัญหาขัดแย้งกับกลุ่มผู้เก็บรังนก ในถ้ำพบโครงไม้เป็นจำนวนมากนับได้ถึง 567 โครง บางโครงตั้งอยู่บนเสา-คาน บางโครงนำคานวางแล้วพาดโครงไว้เหนือโครงที่วางก่อนหน้านี้ รูปแบบหัวโครงพบทั้งแบบที่แกะสลักเป็นหัวสัตว์ และแบบที่เป็นแท่งไม้ยื่นออกมา โครงไม้ในถ้ำแห่งนี้พบทั้งที่ทำจากไม้เนื้อแข็ง และไม้เนื้ออ่อน สาเหตุที่นำไม้เนื้ออ่อนมาทำโครงไม้ทั้งที่เป็นไม้ที่ไม่ทนทานนั้น เพราะเมื่อมีบริษัททำไม้เข้ามาไม้เนื้อแข็งกลายเป็นสิ่งที่มีราคาแพง ซึ่งชาวบ้านทั่วไปไม่สามารถหาซื้อมาทำโครงไม้ได้ (Harrison&Harrison 1971)

ภาพที่ 3 โครงไม้บาตู บลาส

ภาพที่ 4 สภาพบริเวณปากถ้ำบาตูบลาส

6.2.2 ข้อมูลชาติพันธุ์

ข้อมูลทางชาติพันธุ์เกี่ยวกับกลุ่มคนที่ทำโครงไม้ได้จากการจดบันทึกของ K.K. Bambi bin Ungap กล่าวว่า โครงไม้เป็นพาหนะเดินทางไปสู่โลกหลังความตาย โดยมีเรื่องเล่าว่า

“การปลงศพในโลงไม้ในอดีต โลงไม้ทำจากไม้เนื้อแข็งโดยจะมีการเตรียมไม้ไว้เป็นเวลานาน โดยเฉพาะในกลุ่มของคนชั้นสูง พวกเขาจะเตรียมโลงไว้ก่อนที่จะตาย เด็กหรือลูกหลานก็มีการเตรียมโลงด้วยเช่นกัน ซึ่งพวกเขาไม่จำเป็นต้องรอจนกระทั่งเขาป่วยหรือแก่มาก

รูปทรงของโลงทำขึ้นตามประเพณีมีลักษณะยาวเป็นรูปทรงกระบอกยาว มีการแกะสลักตัวโลง และทำหัวโลงเป็นแท่นไม้ยื่นออกมาเป็นรูปทรงต่าง ๆ ทั้งฝาบนและฝาล่างในส่วนปลาย(หัวโลง)ทั้งสองข้างจะแกะสลักเป็นรูปทรงเฉพาะ แบ่งออกเป็น 2 รูปแบบ ตามเพศของผู้ตาย คือ โลงศพของผู้ชายจะทำเป็นรูปหัวสัตว์ เช่น วัว ชะมด ค้างคาวแมงกิ้ง และจะระเซ่ เป็นต้น สำหรับผู้หญิงแกะสลักเป็นรูปทรงคล้ายหางปลา บางครั้งมีการตกแต่งพื้นผิวของตัวโลงด้วยการแกะสลักโลงไม้ที่ยังไม่ได้ใช้งานจะถูกนำไปเก็บไว้ยังที่เหมาะสม

ไม้เนื้อแข็งที่เรียกว่า “เบเลียน” (Belian) ซึ่งขึ้นอยู่ในเขตป่าใกล้ชุมชน ต้นไม้ชนิดนี้จะถูกอนุรักษ์ไว้สำหรับทำโลงไม้ในกรณีของผู้ที่ตายอย่างกะทันหัน ตามประเพณีแล้วมีข้อตกลงระหว่างครอบครัวว่าจะช่วยกันทำโลงไม้

หลังจากนำโลงไม้ไปเก็บไว้ที่สุสานแล้วจะมีพิธีเลี้ยงเล็ก ๆ ให้กับครอบครัวที่มาช่วยทำโลงไม้ เพื่อเป็นการแสดงความขอบคุณ หรือเพื่อไถ่วิญญาณผู้ตายที่ตายอย่างกะทันหันไม่ให้มารบกวน เพราะว่าในขณะนี้ผู้ตายมีโลงไม้เป็นของตัวเองแล้ว

เด็กหรือบุคคลที่อยู่ในสถานภาพต่ำจะถูกฝังศพในโลงไม้ที่ทำจากไม้เนื้ออ่อน โดยศพจะถูกห่อไว้ในเปลือกไม้ ในกรณีของคนที่ยาไม่ดี เช่น ผู้หญิงที่ตายขณะคลอด จะถูกฝังในดินแทนการฝังในโลงไม้ โดยส่วนใหญ่แล้วการฝังศพในโลงไม้นิยมฝัง 1 โลง ต่อ 1 คน ยกเว้นในกรณีของผู้หญิงที่ตายพร้อมทารก

(คนในวัฒนธรรมนี้มีแนวคิดของการเลือกทำเลที่ตั้งสุสานโดยจะต้องเป็น)ถ้ำหรือเพิงผาที่อยู่สูง แห้ง และสว่าง โลงจะถูกวางบนคานไม้อยู่สูงเหนือพื้นดิน ส่วนคนที่มียศสถานภาพต่ำ โลงไม้จะวางบนพื้นดิน หรือในตำแหน่งที่ไม่สูงนัก

ภายในโลงจะมีการอุทิศสิ่งของให้กับผู้ตาย สำหรับฝาโลงทั้งสองฝาจะมีการฉีกด้วยยางไม้ การลำเลียงโลงศพจะใช้วิธีการสองไปตามลำน้ำแล้วนำไปไว้ยังถ้ำหรือเพิงผา หลังจากนั้นญาติของผู้ตายจะเจาะรูในส่วนท้ายของโลงเพื่อให้ น้ำเหลืองไหลออกมา เครื่องอุทิศและของตกแต่งจะถูกวางไว้รอบโลง ญาติของผู้ตายจะบอกกับศพว่านี่คือบ้านหลังสุดท้ายของผู้ตาย ขอให้เขาอยู่ที่นี่และพักผ่อนอย่างสงบ...”

(Harrison & Harrison 1971:111-112)

6.3 บทวิเคราะห์วัฒนธรรมโลงไม้ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

จากข้อมูลข้างต้นโดยสรุปจะเห็นได้ว่า

6.3.1 การเลือกตำแหน่งที่ตั้ง มีลักษณะเด่น ดังนี้

ในประเทศไทย ถ้ำอยู่บนภูเขาหรือหน้าผาใกล้กับลำน้ำ ถ้ำแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ เป็นถ้ำที่เกิดตามธรรมชาติ และเป็นถ้ำขุดเจาะโดยแรงงานคน ซึ่งถ้ำประเภทหลังจะต้องเป็นถ้ำแห้ง

อย่างแน่นอน ส่วนสาเหตุที่ต้องนำโลงไปตั้งไว้บนหน้าผาสูงชันน่าจะเป็นผลมาจากความเชื่อที่ว่า จะทำให้ผู้ตายไปสู่ท้องฟ้าได้ง่าย³ และแสดงให้เห็นถึงความกตัญญูของครอบครัวผู้ตาย

ในประเทศมาเลเซีย เป็นถ้ำแห่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติอยู่บนภูเขาหรือหน้าผาใกล้กับแหล่งน้ำ อยู่สูงจากพื้นดินค่อนข้างมาก มีแสงสว่างส่องถึงพอสมควร ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลชาติพันธุ์ ส่วนโลงไม้ก็คือพาหนะนำไปสู่โลกหน้า

6.3.2 ลักษณะของโลงไม้

1) เนื้อไม้ ในประเทศจีนไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับชนิดของไม้ที่เลือกนำมาทำเป็นโลง ส่วนในประเทศมาเลเซีย

ข้อมูลทางด้านชาติพันธุ์ของประเทศมาเลเซียได้ให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับการทำโลงไม้ คือ ไม้ที่นำมาทำเป็นโลงจะมีการเตรียมไว้ล่วงหน้า แต่ถ้ามีการตายอย่างกะทันหันก็จะตัดไม้มาทำโลงในทันที ไม้เนื้อแข็ง(hardwood)ได้รับความนิยมมากกว่าไม้เนื้ออ่อน(softwood) ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลทางด้านโบราณคดี และในขณะเดียวกันเนื้อไม้ยังเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงสถานภาพของผู้ตาย โดยผู้ใหญ่และคนชั้นสูงจึงจะได้ใช้โลงไม้ที่ทำมาจากไม้เนื้อแข็ง เพราะมีราคาแพงกว่าไม้เนื้ออ่อน เข้าใจว่าโลงไม้ที่ทำจากไม้เนื้ออ่อนคงเป็นโลงไม้ที่ทำขึ้นในช่วงหลังๆลงมา ราวคริสต์ศตวรรษที่ 18 (Harrison&Harrison 1971) เพราะเป็นช่วงเวลาที่คนพื้นเมืองได้ถูกปกครองโดยพวกชาติตะวันตก (ล่าอาณานิคม) โบราณวัตถุที่พบร่วมกับโลงไม้ คือ เครื่องมือโลหะ ซึ่งใช้ในการแกะสลักโลงไม้ ดังนั้นพื้นผิวด้านนอกตัวโลงจึงยังคงปรากฏร่องรอยของการถากไม้ด้วยเครื่องมือโลหะประเภท ขวานหรือสิ่วอยู่

ดังนั้น เทคนิคการทำโลงไม้ที่ปรากฏก็คือ มีการเตรียมไม้เพื่อทำโลง คนในวัฒนธรรมนี้ เข้าใจถึงคุณสมบัติของไม้เนื้อแข็งที่ดีกว่าไม้เนื้ออ่อน โดยเลือกเฉพาะไม้เบญจพรรณ การแกะสลักใช้เครื่องมือโลหะ

2) รูปแบบของโลงไม้ ในประเทศจีนมีข้อมูลไม่มากนัก แต่จากลักษณะตามภาพ โลงไม้จะวางอยู่บนพื้น หัวโลงทำเป็นแท่งไม้ยื่นออกมา ซึ่งเป็นลักษณะร่วมที่พบทั้งในอำเภอบางมะผ้า และในประเทศมาเลเซีย

ส่วนในประเทศมาเลเซีย รูปแบบการวางโลงไม้ มี 2 แบบ คือ ตั้งบนเสา-คาน และตั้งบนพื้นถ้ำ ซึ่งมีทั้งจงใจวาง และเกิดจากการชำรุดของเสา-คานที่รองรับตัวโลง รูปแบบหัวโลง มี 2 รูปแบบหลัก คือ แบบหัวสัตว์ และแบบรูปทรงเรขาคณิต ส่วนความแตกต่างของรูปแบบหัวโลง ขึ้นอยู่กับเพศของผู้ตาย ผู้ชายจะได้รับเกียรติให้ใช้หัวโลงรูปสัตว์ ส่วนผู้หญิงจะใช้หัวโลงที่มี

³ ความเชื่อในเรื่องนี้จะสอดคล้องกับการตีความของ Tenazas ที่กล่าวว่า โลงไม้เปรียบเสมือนสะพานสายรุ้งที่ใช้เชื่อมโลกบาดาล(นรก)เข้ากับโลกบนท้องฟ้า(สวรรค์) (Tenazas 1983)

ลักษณะเป็นแท่งไม้คล้ายหางปลา เทนาซาส (Tenazas 1983) ตีความว่า สาเหตุที่ต้องทำหัวโลงเป็นรูปสัตว์ก็เพราะสัตว์คือพาหนะที่จะพาไปสู่โลกนรกหรือสวรรค์ ดังนั้นเพื่อให้ง่ายต่อการเดินทางของผู้ตายจึงนำโลงไม้ไปไว้ยังภูเขาสูง

7. แหล่งโบราณคดีวัฒนธรรมโลงไม้ในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน

แหล่งโบราณคดีโลงไม้ที่เลือกมาศึกษาในครั้งนี้มีจำนวนมีจำนวน 9 แหล่ง จาก 3 กลุ่มน้ำหลักของอำเภอปางมะผ้า คือ เขตลุ่มน้ำลำปาง ได้แก่ แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่, ถ้ำลอด และกลุ่มถ้ำแม่กลาง จันทรหมายเลข 1,2,3 เขตลุ่มน้ำของ ได้แก่ แหล่งโบราณคดีถ้ำผี, ถ้ำโลงยักษ์ และถ้ำผาแดง เขตลุ่มน้ำแม่ละนา ได้แก่ แหล่งโบราณคดีถ้ำบ้านจำโบ, ถ้ำบ้านบ่อไคร้ และถ้ำยาป่าเหนือหมายเลข 1 (สาเหตุที่เลือกแหล่งโบราณคดีเหล่านี้ได้กล่าวถึงไปแล้วข้างต้น)

เนื่องจากข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีมีค่อนข้างมาก ผู้เขียนจึงใช้วิธีการนำเสนอข้อมูลออกมาเป็นตารางแจกแจงแทนการบรรยาย ส่วนข้อมูลผลการศึกษาทางด้านวงปีไม้ผู้เขียนยังคงจำเป็นต้องใช้การบรรยายควบคู่ไปกับการอธิบายด้วยตาราง

7.1 ทำเลที่ตั้ง และสภาพของแหล่งโบราณคดี

ในส่วนนี้จะเป็นการบรรยายข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะทางกายภาพ ภูมิศาสตร์ของแหล่งโบราณคดี มีรายละเอียดดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงสถานที่ตั้งแหล่ง และสภาพแหล่งโบราณคดี

แหล่ง	สถานที่ตั้ง	ลักษณะแหล่งโบราณคดี
เพิงผาบ้านไร่	หมู่บ้านห้วยไร่ ต.สบป่อง	เป็นเพิงผารูปครึ่งวงกลม แสงสว่างส่องถึง ตั้งอยู่เกือบยอดเขา เป็นถ้ำแห้ง
ถ้ำลอด	หมู่บ้านถ้ำลอด ต.ถ้ำลอด	เป็นถ้ำขนาดเล็กที่ตั้งอยู่ในถ้ำขนาดใหญ่ที่มีธารน้ำลอดผ่าน ภายในถ้ำมืด เป็นถ้ำแห้ง
กลุ่มถ้ำแม่กลางจันทร	หมู่บ้านแม่กลางจันทร ต.สบป่อง	เป็นกลุ่มถ้ำขนาดเล็กบนเพิงผา อยู่สูงเกือบถึงยอดเขาบนหน้าผา แสงสว่างส่องถึงในบางจุด เป็นถ้ำแห้ง
ถ้ำผี	หมู่บ้านทุ่งสาแล ต.นาปู่ป้อม	เป็นถ้ำขนาดค่อนข้างกว้าง แสงสว่างส่องถึงเกือบทั้งหมด แบ่งออกเป็น 2 คูหาหลัก อยู่สูงเกือบถึงยอดเขา เป็นถ้ำแห้ง
ถ้ำโลงยักษ์	หมู่บ้านทุ่งสาแล ต.นาปู่ป้อม	เป็นถ้ำโพรงกว้าง แสงสว่างส่องถึงทั่วทั้งถ้ำ
ถ้ำผาแดง	หมู่บ้านทุ่งสาแล ต.นาปู่ป้อม	ถ้ำแห่งนี้เป็นชะง่อนหรือโพรงถ้ำขนาดเล็กๆ อยู่เหนือปากทางน้ำออกของลำน้ำสายเล็กที่ทะลุมาจากภูเขาอีกฟากหนึ่งใกล้ถ้ำโลงยักษ์ (สภาพของถ้ำขนาดเล็กที่มีลำน้ำลอดนี้มีลักษณะคล้ายกับแหล่งโบราณคดีถ้ำลอด) มีลักษณะเป็นเพิงผาขนาดย่อม เป็นถ้ำแห้ง
ถ้ำบ้านจำโบ	หมู่บ้านจำโบ ต.ปางมะผ้า	ถ้ำตั้งอยู่บนหน้าผาสูงชันเกือบตั้งฉากเกือบถึงยอดเขา เป็นถ้ำขนาดใหญ่ โพรงกว้างซับซ้อน เป็นถ้ำแห้ง

แหล่ง	สถานที่ตั้ง	ลักษณะแหล่งโบราณคดี
ถ้ำบ้านบ่อไคร้	หมู่บ้านบ่อไคร้ ต.ปางมะผ้า	ถ้ำเป็นถ้ำคูหาซับซ้อน แสงสว่างส่องถึงเฉพาะถ้ำโถงบน ส่วนถ้ำโถงใน ซึ่งมีโถงไม้เป็นจำนวนมากแสงสว่างส่องไม่ถึง อยู่สูงเกือบถึงยอดเขา เป็นถ้ำแห้ง
ถ้ำยาปาแหนหมายเลข 1	หมู่บ้านยาปาแหน ต.ปางมะผ้า	เป็นถ้ำคูหาซับซ้อน แสงสว่างส่องถึงเฉพาะบริเวณปากถ้ำโถงแรก อยู่สูงเกือบถึงยอดเขา เป็นถ้ำแห้ง

จะเห็นได้ว่าถ้ำโถงไม้ทั้ง 9 แหล่ง สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรกเป็นถ้ำที่อยู่เกือบถึงยอดเขา และกลุ่มที่สองเป็นถ้ำขนาดเล็กที่อยู่ในถ้ำขนาดใหญ่ซึ่งยังคงมีการกระทำของน้ำอยู่ อย่างไรก็ตาม ถ้ำทุกถ้ำจะเป็นถ้ำแห้ง (Non-active cave) ทั้งหมด แสงสว่างส่องถึงบริเวณปากถ้ำหรือบริเวณโถงด้านหน้า ยกเว้นแหล่งโบราณคดีที่เป็นเพิงผา ซึ่งแสงสว่างส่องถึงทั่วทั้งพื้นที่

สำหรับระดับความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ความสูงจากพื้นที่ราบ ระยะห่างจากแหล่งน้ำที่ใกล้ที่สุด และระยะห่างจากพื้นที่เกษตรกรรม มีรายละเอียดดังนี้

ตารางที่ 2 แสดงความสูงของพื้นที่ ระยะห่างของที่ราบ

และพื้นที่เกษตรกรรมจากแหล่งโบราณคดี

แหล่งโบราณคดี	ความสูงเหนือระดับน้ำทะเลปานกลาง (ม.)	ความสูงจากพื้นที่ราบ (ม.)	ระยะห่างจากพื้นที่เกษตรกรรม (ม.)
เพิงผาบ้านไร่	780	160-200*	500
ถ้ำลอด	640	20**	400
กลุ่มถ้ำกลางจันทร์	680, 700	100-120*	200-250
ถ้ำผี	800	400*	700
ถ้ำโถงยักษ์	780	300*	700
ถ้ำผาแดง	640	120**	300
ถ้ำจำโบ	950-1000	100*	100
ถ้ำบ่อไคร้	920	20-50*	80
ถ้ำยาปาแหน 2	940	30*	20

หมายเหตุ * พื้นที่ราบ=พื้นที่เกษตรกรรม

** พื้นที่ราบริมฝั่งแม่น้ำ

ความสูงของแหล่งโบราณคดีจากระดับน้ำทะเลเป็นปัจจัยที่ไม่เกี่ยวข้องกับการเลือกตำแหน่งที่ตั้งของชุมชนในสมัยนั้น แต่ตัวแปรนี้จะใช้สำหรับวัดความสูงของแหล่งโบราณคดีทั้ง 9 แหล่งกับทิศทางหรือมุมมองเมื่อมองออกไปจากปากถ้ำ เพื่อหาระยะทางและภูมิทัศน์ที่สวยงาม ส่วนความสูงของพื้นที่ราบกับพื้นที่เกษตรกรรมจะเป็นพื้นที่เดียวกัน ซึ่งอยู่ไม่ห่างไกลจากแหล่งโบราณคดี โดยแหล่งโบราณคดีถ้ำผี และโถงยักษ์มีระยะห่างที่สุด คือ 700 เมตร แหล่งโบราณคดียาปาแหนใกล้พื้นที่เกษตรกรรมมากที่สุด คือ 20 เมตร

ตารางที่ 3 แสดงทิศทางของปากถ้ำ และระยะห่างของภูเขา
ในทิศทางเดียวกับปากถ้ำของแหล่งโบราณคดี

ตารางนี้แสดงให้เห็นถึงทัศนียภาพที่ดีของแหล่งโบราณคดี เมื่อมองออกจากปากถ้ำ โดยวัดระยะทางจากแผนที่ทางทหาร เพื่อเปรียบเทียบระดับความสูงของแหล่งโบราณคดีจากระดับน้ำทะเล กับภูเขาในทิศทางตรงข้ามกับแหล่งโบราณคดีว่ามีความสูงเหนือระดับน้ำทะเลปานกลางมากเท่าไร ซึ่งถ้ำหากถ้ำมีความสูงมากกว่าก็จะทำให้มีมุมมองที่กว้าง และสามารถมองเห็นได้ไกล ส่วนถ้ำที่มีระดับต่ำกว่าภูเขาถูกตรงข้ามก็จะสามารถมองเห็นพื้นที่ได้ไม่กว้างไกล และมีภูเขาบดบังทัศนียภาพ แต่ทั้งนั้นนอกจากทิศทางการมองในทิศทางเดียวของปากถ้ำแล้ว จากปากถ้ำก็ยังสามารถมองภูมิประเทศในทิศทางอื่นได้ ซึ่งสามารถทำให้เห็นภูมิประเทศที่กว้างไกลได้เช่นกัน ยกเว้นบางแหล่งโบราณคดีที่ตั้งอยู่ในถ้ำขนาดเล็ก ซึ่งจะทำให้ไม่เห็นภูมิประเทศได้กว้างไกล ตัวแปรเหล่านี้เป็นสิ่งที่จะนำมาเพื่อหาเกณฑ์การเลือกมุมมองที่สวยงามเมื่อมองออกจากปากถ้ำ

แหล่งโบราณคดี	ทิศทางปากถ้ำ	ระยะห่างของภูเขาถูกตรงข้ามในทิศทางเดียวกับปากถ้ำ (ม.)	ทิศทางของภูเขาถูกอื่น ๆ ที่สามารถมองเห็นได้จากปากถ้ำ	ระยะห่างของภูเขาถูกอื่น ๆ ที่สามารถมองเห็นได้จากปากถ้ำ (ม.)
เพิงผาบ้านไร่	เหนือ	600	-	-
ถ้ำลอด*	ตกเฉียงใต้	มองเห็นปากถ้ำห่างไป 50 ม.	ออก	200
กลุ่มถ้ำกลางจันทร์	ตกเฉียงใต้, ใต้	1,000	ออกเฉียงใต้	>4,000
ถ้ำผี	ออก	2,000	ออกเฉียงใต้ / ตก	>10,000 / 3,000
ถ้ำโลงยักษ์	ตก	1,800	ตกเฉียงใต้	2,500
ถ้ำผาแดง*	ออก	-	-	-
ถ้ำจำโบ	ออกเฉียงเหนือ	>10,000**	ตกเฉียงเหนือ	1,100
ถ้ำบ่อไคร้	ออกเฉียงเหนือ	4,000	ตกเฉียงเหนือ	4,000
ถ้ำยาป่าแหน 2	ออกเฉียงใต้	1,000	ออกเฉียงเหนือ	2,000

หมายเหตุ * เป็นแหล่งโบราณคดีที่ตั้งในถ้ำขนาดใหญ่

จากตารางจะเห็นได้ว่า ทิศทางของปากถ้ำไม่มีผลต่อการเลือกที่ตั้งของสุสาน ส่วนระยะห่างของถ้ำจากภูเขาถูกตรงข้ามหรือภูเขาถูกอื่น สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่มข้อมูล คือ กลุ่มแรก เป็นกลุ่มถ้ำที่สามารถมองเห็นภูเขาได้ในระยะไกลแต่ยังคงเห็นภูเขาบดบังอยู่ก็ คือ แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่(ภาพที่ 5, 6, แผนที่ 1) ถ้ำแม่กลางจันทร์ (ภาพที่ 8, แผนที่ 3) ถ้ำโลงยักษ์ (ภาพที่ 11, แผนที่ 5) ถ้ำบ่อไคร้ (ภาพที่ 15, แผนที่ 8) และถ้ำยาป่าแหน หมายเลข 2 (ภาพที่ 16, 17, แผนที่ 9)

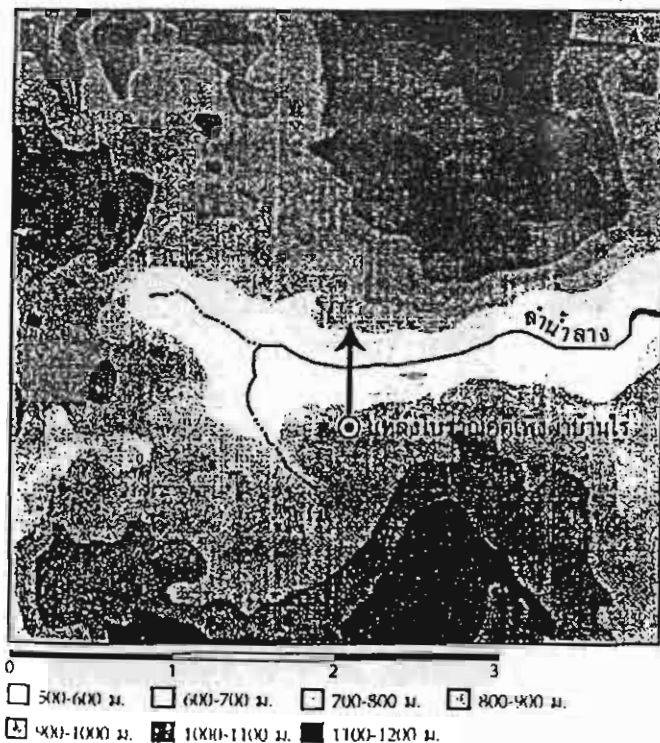
กลุ่มที่สอง ถ้ำที่ไม่มีภูเขาบดบังทัศนียภาพเมื่อมองออกจากปากถ้ำ ได้แก่ แหล่งโบราณคดีถ้ำกลางจันทร์เมื่อมองไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ถ้ำผี (ภาพที่ 9, 10, แผนที่ 4) และถ้ำบ้านจำโบ (ภาพที่ 13, 14, แผนที่ 7)

กลุ่มที่สาม เป็นถ้ำขนาดเล็กที่ตั้งอยู่ในถ้ำขนาดใหญ่จึงทำให้ไม่สามารถมองภูมิประเทศได้กว้างไกลเลย แต่สิ่งที่มาทดแทนก็คือ สามารถมองเห็นลำน้ำได้อย่างชัดเจน เพราะตั้งอยู่ติดกับลำน้ำ ได้แก่ แหล่งโบราณคดีถ้ำผาแดง (ภาพที่ 12, แผนที่ 6) และถ้ำลอด (ภาพที่ 7, แผนที่ 2)

จากตารางข้างต้นจึงเห็นได้ว่าระยะห่างที่ใกล้ที่สุดของภูเขาถูกตรงข้ามเมื่อมองออกจากปากถ้ำ ซึ่งมีความเหมาะสมไม่ควรอยู่ในระยะประชิดกว่า 600 เมตร เป็นอย่างต่ำ ได้แก่ แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ ซึ่งแม้ว่าจะมีภูเขาในระยะตรงข้ามกับปากถ้ำ แต่ก็สามารถมองไปยังทิศอื่นทดแทนได้อย่างกว้างไกลโดยเฉพาะเมื่อขึ้นไปยังหลังคาเพิงผา

ภาพต่อไปนี้เป็นแผนที่ที่ตั้งแหล่งโบราณคดี ภูมิประเทศ ทศนิยมภาพเมื่อมองออกจากปากถ้ำ และโลงไม้ในแหล่งโบราณคดี ในส่วนของทศนิยมภาพเมื่อมองออกจากปากถ้ำนั้นได้ใช้แผนที่ทางทหารมาดัดแปลง โดยลูกศรสีดำจะเป็นมุมมองเมื่อมองออกจากปากถ้ำในทิศทางเดียวกับเมื่อยืนหันหน้าออกจากถ้ำ ส่วนลูกศรสีเทาจะเป็นมุมมองในทิศทางอื่นของปากถ้ำ ซึ่งสามารถมองเห็นภูมิประเทศได้กว้างไกลเช่นกัน โดยเป็นการมองในแนวระนาบ (อย่างไรก็ดีในการศึกษาครั้งนี้ผู้เขียนจะกำหนดทิศทางเพียงสองทิศทางเท่านั้น คือ ทิศทางหลักในทิศทางเดียวกับปากถ้ำ และมุมมองรองที่สามารถมองเห็นทศนิยมภาพได้ไกลที่สุด) ส่วนภาพที่ไม่มีลูกศรคือ แหล่งโบราณคดีถ้ำลอด และผาแดง ซึ่งไม่สามารถมองเห็นทศนิยมภาพได้ไกล เพราะเป็นถ้ำขนาดเล็กที่อยู่ในถ้ำขนาดใหญ่

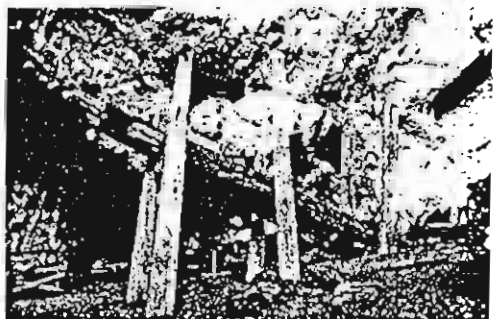
แผนที่และภาพทำเลที่ตั้งแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่

แผนที่ 1 แสดงที่ตั้งแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ และมุมมองทศนิยมภาพ

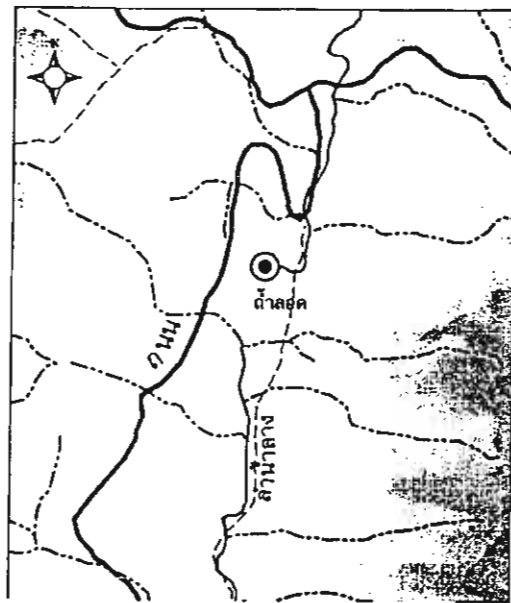

ภาพที่ 5 ภูมิประเทศของแหล่งเมื่อมองจากหลังคาเพิงผาไปทางทิศเหนือ (ที่มา: โครงการโบราณคดีฯ)

ภาพที่ 6 โลงไม้ในแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่

แผนที่และภาพถ่ายทางอากาศที่ตั้งแหล่งโบราณคดีถ้ำลอด

0 1 2 3 กม.

□ 600-700 ม. □ 700-800 ม. □ 800-900 ม.

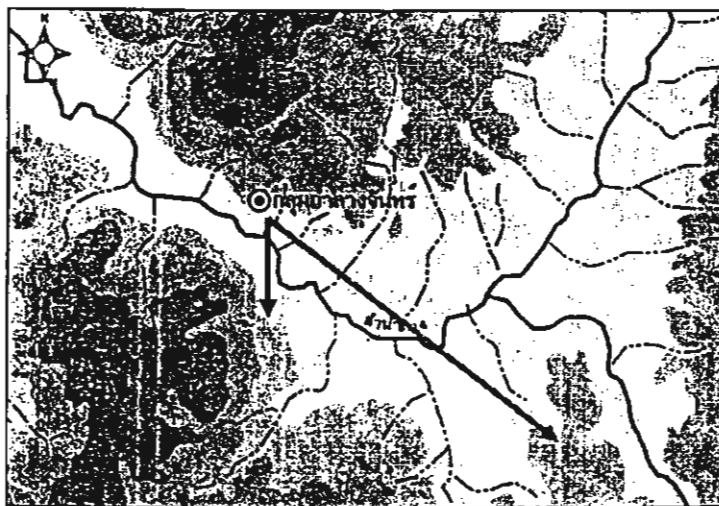
▨ 900-1000 ม. ▩ 1000-1100 ม.

แผนที่ 2 แสดงที่ตั้งแหล่งโบราณคดีถ้ำลอด

ภาพที่ 7 ภูมิประเทศเมื่อมองออกจากปากถ้ำแหล่งโบราณคดีถ้ำลอด จะเห็นลำน้ำลอดที่ลอดเข้าถ้ำ (ที่มา: โครงการ โบราณคดี)

แผนที่และภาพถ่ายทางอากาศที่ตั้งแหล่งโบราณคดีกลุ่มถ้ำกลางจันทร์

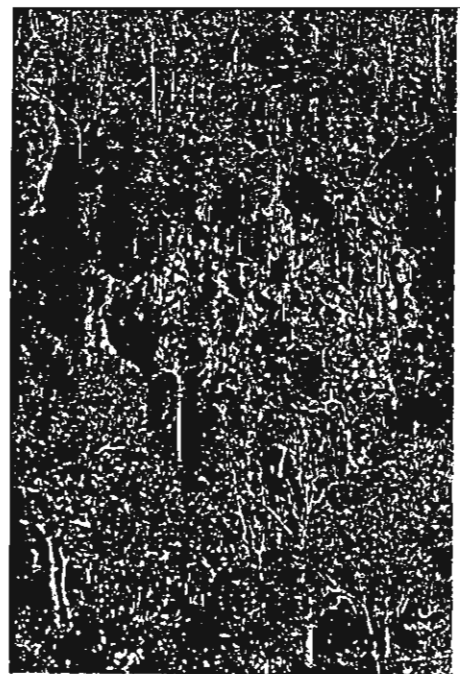

0 1 2 3 กม.

□ 700-800 ม. □ 800-900 ม. □ 900-1000 ม. □ 1000-1100 ม.

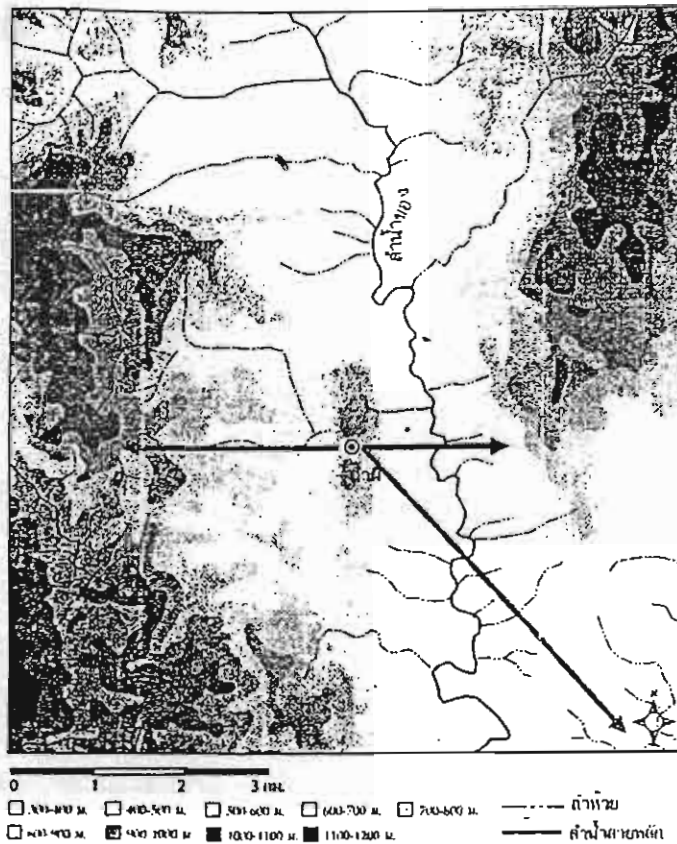
▨ 1100-1200 ม. ▩ 1200-1300 ม.

แผนที่ 3 ที่ตั้งแหล่งโบราณคดีถ้ำกลางจันทร์และทิศทางการมองเห็นภาพ

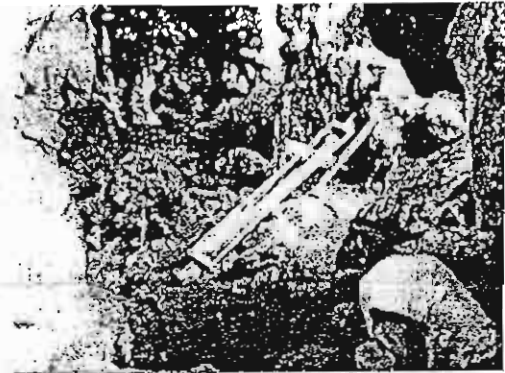
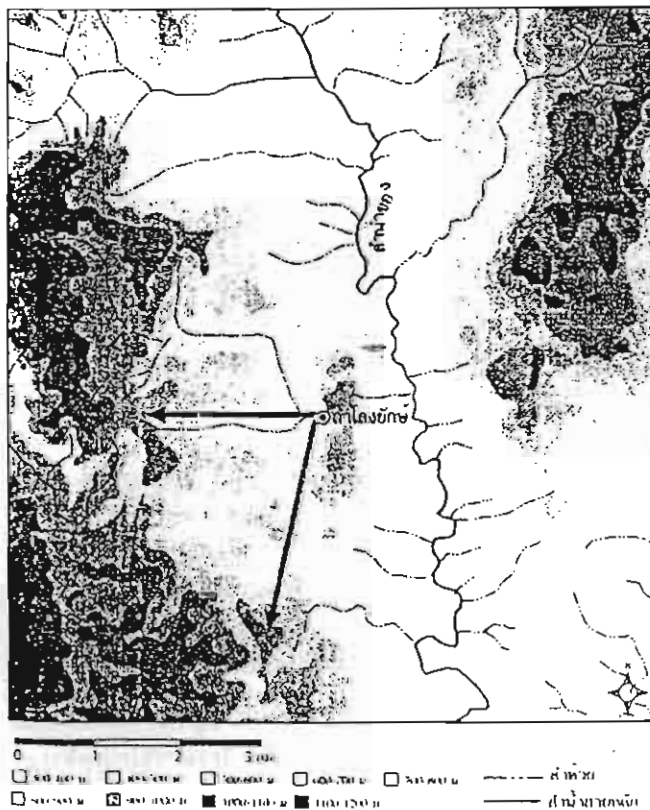
ภาพที่ 8 ถ้ำบนหน้าผาชั้นที่ตั้งแหล่งโบราณคดีถ้ำกลางจันทร์ (ที่มา: พินดา สิทธิสุนทร)

แผนที่และภาพถ่ายทางอากาศที่ตั้งแหล่งโบราณคดีถ้ำผี

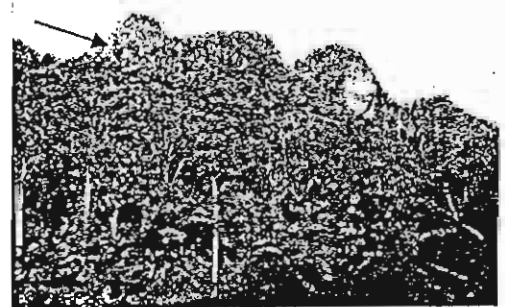

แผนที่ 4 ที่ตั้งแหล่งโบราณคดีถ้ำผีและทิศทางการมองเห็นทัศนียภาพ

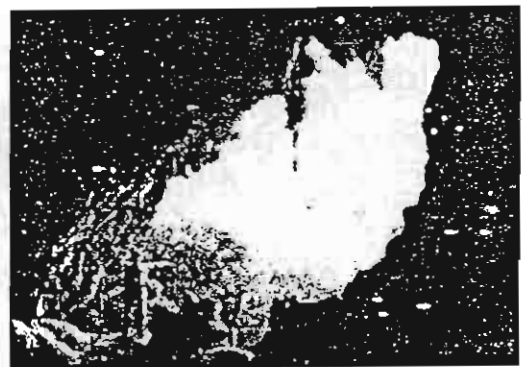
แผนที่และภาพถ่ายทางอากาศที่ตั้งแหล่งโบราณคดีถ้ำโลงยักษ์

ภาพที่ 9 โครงไม้ในแหล่งโบราณคดีถ้ำผี (ที่มา: โครงการโบราณคดีฯ)

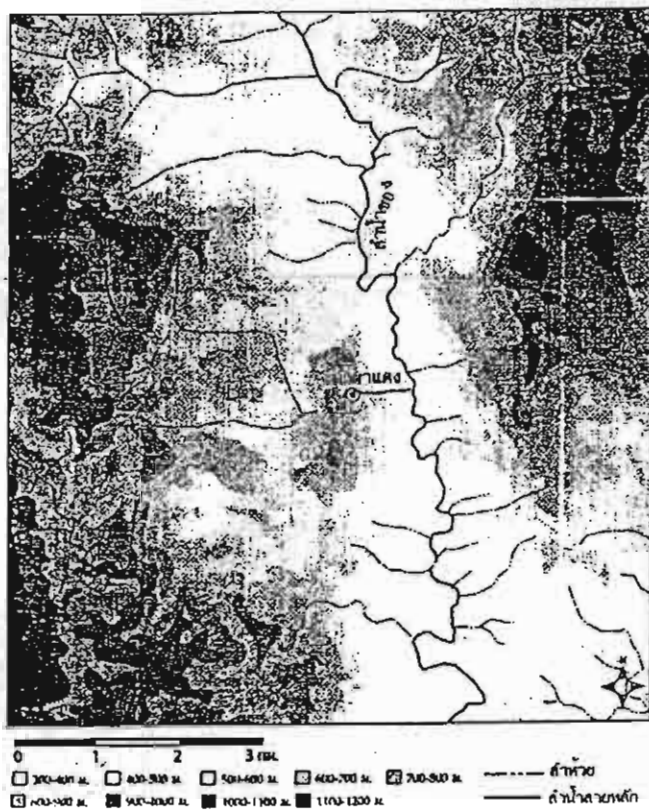
ภาพที่ 10 ภูเขาที่ตั้งแหล่งโบราณคดีถ้ำผี (ที่มา: พินดา สิทธิสุนทร)

ภาพที่ 11 ปากถ้ำโลงยักษ์ที่สามารถมองเห็นทัศนียภาพได้กว้างไกล (ที่มา: พินดา สิทธิสุนทร)

แผนที่ 5 ที่ตั้งแหล่งโบราณคดีถ้ำโลงยักษ์และทิศทางการมองเห็นทัศนียภาพ

แผนที่และภาพถ่ายทางอากาศที่ตั้งแหล่งโบราณคดีถ้ำผาแดง

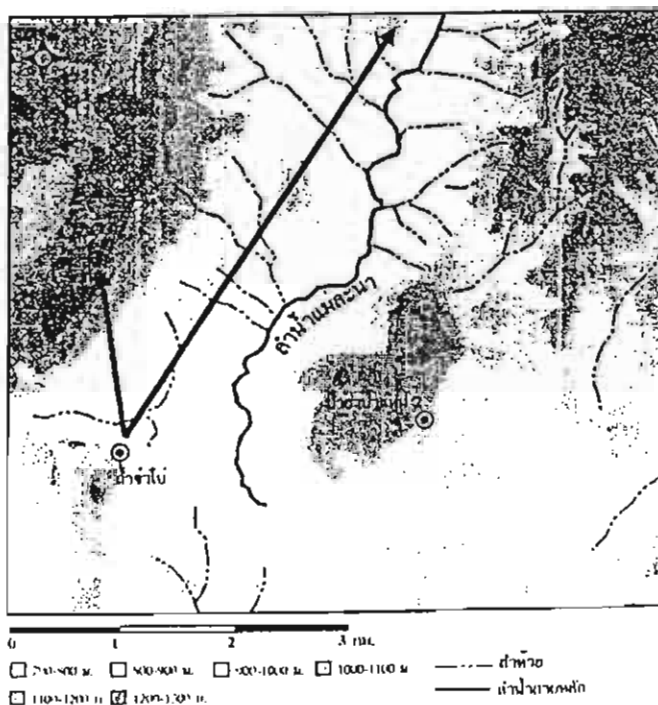

แผนที่ 6 ที่ตั้งแหล่งโบราณคดีถ้ำผาแดง

ภาพที่ 12 แหล่งโบราณคดีถ้ำผาแดงตั้งอยู่ในภูเขา
(ที่มา: พินดา สิทธิสุนทร)

แผนที่และภาพถ่ายทางอากาศที่ตั้งแหล่งโบราณคดีถ้ำบ้านจำโบ

แผนที่ 7 ที่ตั้งแหล่งโบราณคดีถ้ำบ้านจำโบและทิศทางการมองเห็นภาพ

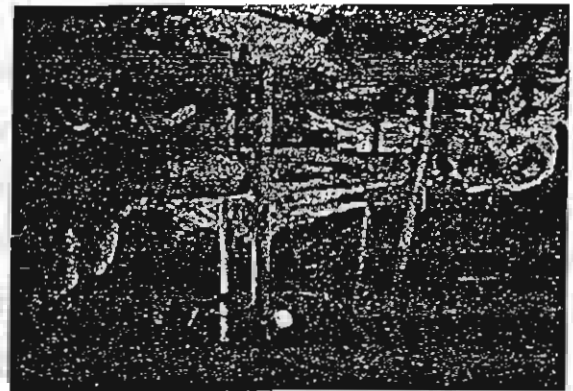

ภาพที่ 13 ถ้ำบน
หน้าผาสูงชันเป็น
ที่ตั้งแหล่งโบราณคดี
ถ้ำบ้านจำโบ

ภาพที่ 14 ทิศนัยภาพแหล่งโบราณคดีถ้ำบ้านจำโบ
เมื่อมองออกจากปากถ้ำ (ที่มา: โครงการโบราณคดีฯ)

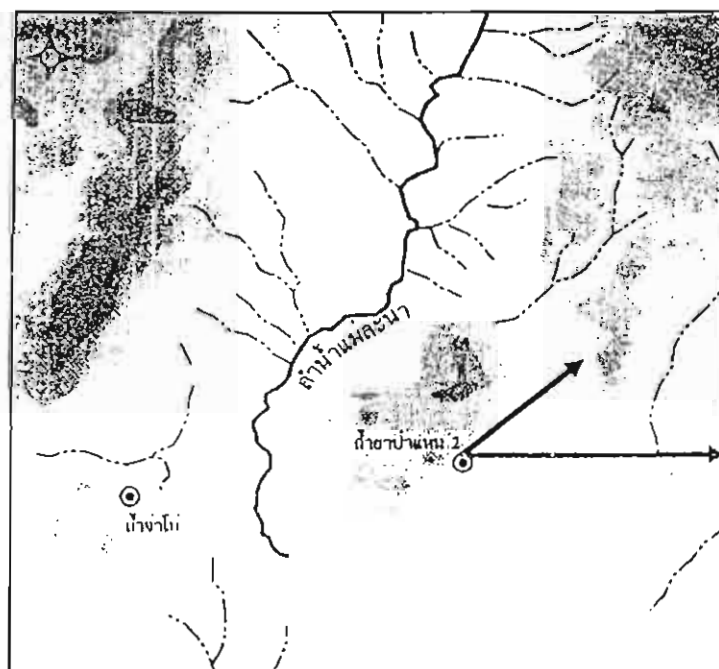
แผนที่และภาพถ่ายทางอากาศที่ตั้งแหล่งโบราณคดีถ้ำบ้านบ่อไคร้

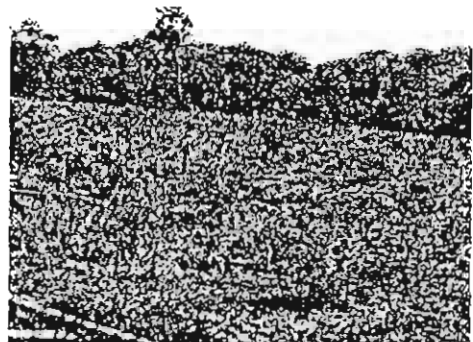
ภาพที่ 15 โครงไม้ในแหล่งโบราณคดีบ้านบ่อไคร้
(ที่มา: พินดา ลิทธิสุนทร)

แผนที่ 8 ที่ตั้งแหล่งโบราณคดีถ้ำบ้านจำโบและทิศทางการ
มองเห็นภาพจากปากถ้ำของแหล่งโบราณคดี

แผนที่และภาพถ่ายทางอากาศที่ตั้งแหล่งโบราณคดีถ้ำยาป่าหนน หมายเลข 2

ภาพที่ 16 ปากถ้ำ
ยาป่าหนน 2

ภาพที่ 17 ที่ราบและทัศนียภาพหน้าถ้ำยาป่าหนน 2

แผนที่ 9 ที่ตั้งแหล่งโบราณคดีถ้ำยาป่าหนน หมายเลข 2 และทิศทางการมอง
ทัศนียภาพ

อย่างไรก็ดีโดยรวมแล้วแม้ว่าแหล่งโบราณคดีเหล่านี้บางแหล่งเมื่อมองในทิศทางเดียวกับปากถ้ำ อาจจะมองไม่ได้ไกล แต่เมื่อมองในมุมบนก็จะสามารถมองเห็นด้านบนที่เป็นท้องฟ้าได้ ดังนั้นเพื่อให้เปิดโล่งเห็นท้องฟ้ามากที่สุด ส่วนใหญ่แล้วแหล่งโบราณคดีจึงไม่ตั้งตรงข้ามกับภูเขาที่มีระยะประชิดกว่า 600 เมตร ซึ่งจะทำให้บดบังมุมมอง สาเหตุที่ถ้ำจะต้องอยู่สูงจากพื้นดิน ตั้งอยู่ในตำแหน่งเกือบยอดเขา และสามารถมองเห็นภูมิประเทศได้กว้างไกลนี้เชื่อว่าจะมีความเกี่ยวข้องกับระบบสัญลักษณ์ จากการตีความของ เทนาซาส (Tenazas 1983) ที่กล่าวว่าสายรุ้งเป็นเสมือนสะพานเชื่อมระหว่างสวรรค์และนรก โลงไม้จึงเปรียบได้กับเรือที่จะขนส่งผู้ตายไปยังอีกโลกหนึ่ง (Harrisson&Harrisson 1971)

แหล่งน้ำถือเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งของการดำรงชีพ ดังนั้นแหล่งชุมชนกับแหล่งพิธีกรรมก็ไม่น่าที่จะอยู่ห่างไกลกันมากนัก แหล่งน้ำจึงน่าจะเป็นปัจจัยสำคัญต่อการเลือกเป็นทำเลที่ตั้งชุมชน เช่นเดียวกับพื้นที่ราบหรือพื้นที่เกษตรกรรมที่พบว่าอยู่ไม่ห่างไกลแหล่ง อนึ่ง ข้อมูลในส่วนนี้จะยึดเอาแหล่งน้ำที่ใกล้ที่สุดของแหล่งโบราณคดี

ตารางที่ 4 แสดงระยะห่างจากลำน้ำของแหล่งโบราณคดี

แหล่งโบราณคดี	ระยะห่างจากลำน้ำ (ม.)	ชื่อแหล่งน้ำ และทิศทาง
เพิงผาบ้านไร่	300-400	ลำน้ำสาข อยู่ทางทิศเหนือ
ถ้ำลอด	20-30	ลำน้ำสาข อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้
กลุ่มถ้ำกลางจันทร์	200-250	ลำน้ำสาข อยู่ทางทิศเหนือ
ถ้ำผี	300-400	ลำน้ำสาข อยู่ทางทิศตะวันออก
ถ้ำโถงยักษ์	50	ลำห้วยผาแดง (ทางน้ำเข้า) เกือบเหนือลำน้ำ
ถ้ำผาแดง	10	ลำห้วยผาแดง (ทางน้ำออก) เกือบเหนือลำน้ำ
ถ้ำจำโบ	250	ลำห้วยขนาดเล็ก อยู่ทางทิศเหนือ
ถ้ำบ่อไคร้	500	ลำห้วยขนาดเล็ก อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้
ถ้ำยาป่าหนน 2	1,000	ลำห้วยขนาดเล็ก อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้

จากตารางจึงสรุปได้ว่าระยะห่างจากลำน้ำถึงแหล่งโบราณคดีระยะทางที่เหมาะสม คือ ไม่ควรอยู่เกิน 1,000 เมตร โดยมีทั้งลำน้ำขนาดใหญ่ (ในแผนที่ คือ เส้นทึบขนาดใหญ่) และลำห้วยขนาดเล็ก (ในแผนที่ คือ เส้นปะ)

7.1.1 บทวิเคราะห์การเลือกทำเลที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีโลงไม้

จากการวิเคราะห์ข้อมูลในเรื่องทำเลที่ตั้งของแหล่ง สามารถสรุปภาพรวมเกี่ยวกับลักษณะของการเลือกทำเลที่ตั้ง โดยจะต้องมีองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการ

1) แหล่งโบราณคดีโลงไม้ทั้งหมดตั้งอยู่ในถ้ำแห่ง เพราะมีความเหมาะสมต่อการเก็บรักษาเนื้อไม้ให้อยู่ได้คงทน แม้ว่าจะมีแหล่งโบราณคดีบางแห่งที่ตั้งอยู่ในถ้ำขนาดใหญ่ที่มีการกระทำของน้ำ แต่ว่าตัวถ้ำซึ่งเป็นที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีก็จะเลือกถ้ำแห่ง

2) ถ้ำหรือเพิงผาจะตั้งอยู่ในตำแหน่งเกือบถึงยอดเขา สามารถมองเห็นภูมิประเทศได้กว้างไกล โดยไม่มีภูเขาตั้งประชิดขวางหน้าปากถ้ำในระยะใกล้กว่า 600 เมตรในแนวระนาบ อย่างไรก็ตามแม้ว่าแหล่งโบราณคดีบางแห่งเช่นเพิงผาบ้านไร่จะอยู่ในอยู่ในระยะประชิดก็ตาม แต่จากลักษณะของเพิงผาเองที่เปิดกว้างจึงทำให้สามารถมองเห็นท้องฟ้าด้านบนได้ และเมื่อขึ้นไปยังหลังคาเพิงผาก็จะสามารถมองเห็นภูมิประเทศได้กว้างไกลเช่นกัน ส่วนแหล่งโบราณคดีอื่นนั้นเป็นแหล่งที่มีระยะไกลเกินกว่า 600 เมตร จึงทำให้แหล่งโบราณคดีเปิดมุมมองได้ในระยะไกล

ภาพที่ 18 โลงไม้ขนาดใหญ่ถ้ำบ้านจำโบ
(ที่มา: โครงการโบราณคดี)

ข้อสังเกตอีกอย่างเกี่ยวกับตำแหน่งของถ้ำที่เข้าถึงได้ยากและมีมุมมองที่เปิดโล่งอย่างมาก จะพบว่า โลงไม้ที่มีหัวโลงเป็นแบบสัญลักษณ์ เช่น แหล่งโบราณคดีถ้ำบ้านจำโบ ถ้ำกลางจันทร์ และถ้ำผีจะเป็นโลงที่มีขนาดใหญ่มาก ตัวอย่างที่เด่นชัดก็คือที่แหล่งโบราณคดีถ้ำบ้านจำโบโลงไม้จะมีขนาดยาวกว่า 8 เมตร เป็นต้น จากตรงนี้เองแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าคนในวัฒนธรรมนี้ให้ความสำคัญเกี่ยวกับทำเลที่ตั้งของสุสานเป็นอย่างมาก ข้อมูลทางด้านชาติพันธุ์ในประเทศไทยจีนได้แสดงให้เห็นว่าถ้ายิ่งนำโลงไว้สูงเท่าไรก็จะแสดงถึงความกตัญญูของลูกหลาน นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นว่าผู้คนในสังคมนี้มีการร่วมแรงในพิธีกรรมการปลงศพ จึงเท่ากับสะท้อนสถานภาพทางสังคม (social status) และความสัมพันธ์ของผู้ตายขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ว่าน่าจะมีสถานภาพที่สูง เช่น อาจเป็นหัวหน้าหมู่บ้าน หรือบุคคลสำคัญในสังคม (Tainter 1978; David&Kramer 2001: 378-408) (อย่างไรก็ดี ผู้เขียน

ตระหนักดีถึงจำนวนแหล่งโบราณคดีตัวอย่างที่มีเพียง 9 แหล่ง แต่แหล่งโบราณคดีเหล่านี้เป็นแหล่งที่เป็นตัวแทนที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิดในการเลือกถ้ำสุสานได้ดีที่สุด)

3) อยู่ใกล้กับแหล่งน้ำ ซึ่งมีพื้นที่เกษตรกรรมอยู่ด้วย สาเหตุที่เป็นเช่นนั้น เพราะเดิมพื้นที่เหล่านี้คือป่าเบญจพรรณ ซึ่งมีความเหมาะสมแก่การเพาะปลูก (ประคอง อินทรจันทร์ เอกสารอัดสำเนา) ดังนั้นพื้นที่เกษตรกรรมก็คือพื้นที่ที่เคยมีป่าเบญจพรรณที่มีไม้สักขึ้นอยู่นั่นเอง ระยะทางของแหล่งน้ำไม่ควรที่จะอยู่ไกลจากแหล่งเกิน 1,000 เมตร ซึ่งเป็นค่ามากที่สุด แต่ค่าโดยเฉลี่ยแล้วจะอยู่ห่างประมาณ 400-500 เมตร ส่วนพื้นที่เกษตรกรรมจะอยู่ไม่ห่างไกลจากแหล่งน้ำ ยกเว้นพื้นที่เกษตรกรรมบางแห่งที่อาศัยการเพาะปลูกตามฤดูกาล เช่น แหล่งโบราณคดีถ้ำยาปาแหน 2 ซึ่งอยู่ห่างจากแหล่งน้ำมาก

ดังนั้นในเบื้องต้นขณะนี้แหล่งโบราณคดีโลงไม้มักจะพบในพื้นที่ภูเขาที่ค่อนข้างสูงกว่าภูเขาลูกอื่นโดยรอบ และตำแหน่งของถ้ำมักอยู่เกือบยอดเขาที่มีเส้นชั้นความสูงค่อนข้างชัน ซึ่งเส้นชั้นความสูงที่ชันนี้มักจะเป็นหน้าผาหรือหลุมยุบที่ถล่มลงมา ซึ่งจะทำให้เกิดถ้ำขึ้น และองค์ประกอบสำคัญที่รายรอบแหล่งโบราณคดีจะต้องประกอบด้วยถ้ำที่เปิดโล่งไม่อยู่ใกล้ภูเขาลูกอื่นในระยะประชิด (เกณฑ์ในขณะนี้ คือ 600 เมตร แต่ก็อาจมีน้อยกว่านี้ก็ได้) อยู่ใกล้แหล่งน้ำโดยเฉลี่ยประมาณ 400-500 เมตร มีพื้นที่ราบพอสมควรสามารถประกอบเกษตรกรรมได้

7.2 ผลการศึกษาทางด้านวงปีไม้

สำหรับลักษณะป่าไม้รอบแหล่งโบราณคดี และชนิดไม้ที่เลือกนำมาทำเป็นโลงไม้ในแหล่งโบราณคดี พบว่า พื้นที่รอบแหล่งโบราณคดีทุกแห่งจะเป็นป่าเบญจพรรณที่มีไม้สักเป็นไม้เด่นของป่า ส่วนไม้ชนิดอื่นมีไม้แดง และไม้มะเกลือ เป็นต้น แต่ในบางพื้นที่อาจมีสภาพเป็นป่าเต็งรังขึ้นผสมกับป่าเบญจพรรณ ได้แก่ แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ บริเวณหลังคาเพิงผา และแหล่งโบราณคดียาป่าแหน 2 ที่บางพื้นที่มีสภาพเป็นป่าเต็งรัง ดังนั้นผลจากการศึกษาวงปีไม้ (ซึ่งจะกล่าวถึงรายละเอียดต่อไป) พบว่าไม้ที่นำมาทำเป็นโลงไม้ และเสาไม้ แทบทั้งหมดทำมาจากไม้สัก มีเพียงแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ที่พบว่ามีโลงที่ทำจากไม้หว่า ซึ่งเป็นไม้ที่เติบโตในป่าเบญจพรรณและยังคงพบในป่าแถบนั้นอยู่บ้าง และมีเสาไม้ที่คาดว่าทำจากไม้จำพวกเต็งรังที่ยังคงสามารถพบได้ในพื้นที่หลังคาเพิงผาของแหล่งโบราณคดี อย่างไรก็ตาม ไม้ทั้งสองชนิดเป็นชนิดไม้ที่พบเป็นส่วนน้อยมาก

5.1.1 แหล่งโบราณคดีโลงไม้ในเขตลุ่มน้ำลาง

5.1.1.1 แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่

สภาพโลงไม้และเสาไม้ค่อนข้างผุพัง รูปแบบหัวโลงเป็นรูปทรงเรขาคณิต (คล้ายแท่งไม้ยื่นออกมา) มีจำนวนทั้งหมด 43 ชิ้น จำนวนเสามี 95 ชิ้น พบว่า ชนิดไม้ที่นำมาทำเป็นโลงทำมาจากไม้สัก (*Tectona grandis* Linn f.) แทบทั้งหมด แต่ก็ยังมีชนิดอื่นด้วย คือ ไม้หว่า (*Syzygium cumini* Skeels) ซึ่งไม่สามารถนำมาศึกษาวงปีไม้ได้ นอกจากนี้ยังมีเสาไม้ที่คาดว่าน่าจะทำมาจากไม้จำพวกเต็งรัง ซึ่งสามารถพบได้บนหลังคาเพิงผา ขนาดความยาวของโลงไม้ที่แหล่งโบราณคดีแห่งนี้แบ่งออกเป็น 2 ขนาด คือ ขนาดกลาง และขนาดใหญ่⁴ โลงขนาดใหญ่มีความยาวที่สุดวัดได้ 11.88 เมตร (พิพัฒน์ กระแจะจันทร์ 2544, 2546; เชิดศักดิ์ ตริยาภิวัฒน์ 2541) โลงทั้งหมดมีรูปแบบการวางโลงบนเสา-คาน แต่โดยมากแล้วจะกระจายอยู่ตามพื้นดิน

⁴ การจัดแบ่งรูปแบบของหัวโลงและขนาดความยาวของโลงผู้เขียนได้ใช้เกณฑ์การจัดแบ่งของ จักรินทร์ นิยมคำ (2542) จัดแบ่งขนาดของโลงออกเป็น 3 ขนาด คือ ขนาดเล็ก มีความยาวน้อยกว่า 2 เมตร โลงขนาดกลางมีความยาวระหว่าง 2-5 เมตร และขนาดใหญ่มีขนาดความยาว 5 เมตรขึ้นไป ส่วนหัวโลงจัดแบ่งได้ทั้งหมด 12 รูปแบบหลัก 39 รูปแบบย่อย

ผลการศึกษาวงปีไม้ แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่แม้ว่าจะมีโลงไม้และเสาไม้เป็นจำนวนมากก็ตาม แต่ก็พบว่าไม่สามารถเชื่อมความสัมพันธ์ของวงปีไม้เข้ากันได้ทั้งหมด ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ในพื้นที่แห่งนี้มีการเข้ามาใช้พื้นที่ต่างช่วงเวลากัน หรืออาจมีการใช้ไม้จากสังคมมนุษย์ที่มีความแตกต่างกันก็เป็นไปได้ อย่างไรก็ตามโลงไม้และเสาไม้บางกลุ่มที่พบว่าวงปีไม้มีความเหมือนกัน ซึ่งสามารถสรุปผลการศึกษาได้ดังนี้ ไม้ที่นำมาทำเป็นโลงไม้และเสาไม้มีแนวโน้มว่าจะนำมาจากพื้นที่ที่มีสภาพแวดล้อมแตกต่างกัน สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 พื้นที่ คือ พื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์น้อยจึงทำให้วงปีแคบสม่ำเสมอ และในพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์โดยเป็นป่าที่มีความหนาแน่นของพืชพรรณ เพราะจะพบว่าวงปีในช่วง 20-30 ปีแรก จะมีขนาดกว้าง หลังจากนั้นวงปีจะมีขนาดแคบลงและสม่ำเสมอ สาเหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะไม้สักเป็นไม้ที่ต้องการแสงสว่างมากจึงต้องเร่งการเจริญเติบโตในช่วงแรก เพื่อให้ลำต้นสูงขึ้นเพื่อรับแสงนั่นเอง

โลงไม้และเสาไม้พบว่า คนในวัฒนธรรมนี้ตัดมาจากไม้ที่เติบโตในผืนป่าเดียวกัน โลงไม้ที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเพิงผาพบว่า เสาโลงตัดมาจากไม้ที่มีอายุประมาณ 121 ปี ส่วนโลงไม้ตัดมาจากไม้ที่

ภาพที่ 19 โลงไม้สองฝาที่ทำจากไม้ต้นเดียวกัน แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่

มีอายุ 230 ปี อย่างไรก็ตาม โลงไม้ในแหล่งโบราณคดีแห่งนี้พบว่า ทำมาจากไม้ที่มีอายุตั้งแต่ 97-262 ปี โดยอายุของไม้ไม่มีความสัมพันธ์กับขนาดของโลง ส่วนเสาทำมาจากไม้ที่มีอายุตั้งแต่ 39-193 ปี ซึ่งเสาขนาดเล็กก็จะเป็นไม้ที่มีอายุน้อย ส่วนเสาขนาดใหญ่ก็จะเป็นไม้ที่มีอายุมาก

มีโลงไม้ที่พบบริเวณกลางเพิงผาเป็นโลงไม้ที่ตั้งอยู่บนเสา-คาน เป็นโลงขนาดกลาง มีสองฝาประกบกันอยู่ ผลจากการศึกษาพบว่า ค่าทางสถิติแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ฝาโลงไม้ทั้งสองฟามีแนวโน้มอย่างสูงว่าทำมาจากไม้ที่ตัดมาจากต้นเดียวกัน(ภาพ) เช่นเดียวกับโลงไม้อีก

สองฝาที่วางอยู่กับพื้นที่ที่วางอยู่ใกล้กับโลงไม้ที่กล่าวมาข้างต้นก็พบว่า มีแนวโน้มอย่างสูงว่าทำมาจากไม้ต้นเดียวกัน (ภาพ) (พิพัฒน์ กระแจะจันทร์ 2546)

5.1.1.2 แหล่งโบราณคดีถ้ำลอด

โลงไม้ที่แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ทำจากไม้สักทั้งหมด พื้นผิวภายนอกของโลงมีร่องรอยของการใช้เครื่องมือถากไม้ จำนวนโลงไม้ที่พบมีประมาณ 20 โลง เป็นโลงขนาดกลาง รูปแบบหัวโลงทำเป็นรูปทรงเรขาคณิต (คล้ายแท่งไม้ยื่นออกมา) ลงไม้และเสาไม้ที่แหล่งโบราณคดีแห่งนี้มีสภาพทรุดโทรม สันนิษฐานว่าตั้งอยู่บนเสา-คาน

ผลการศึกษาวงปีไม้จากแหล่งโบราณคดีถ้ำลอด พบว่า โลงไม้ในถ้ำแห่งนี้เกือบทั้งหมดวงปีมีลักษณะที่เหมือนกัน โดยเป็นโลงไม้ที่มาจากหัวโลงที่แตกต่างกัน ดังนั้นจึงแสดงว่า ไม้ที่นำมาทำโลง

ทั้งหมดเป็นไม้มาจากสังคมหมู่ไม้เดียวกัน โดยทั่วไปวงปีไม้มีขนาดความกว้างวงปีค่อนข้างกว้างถึงอายุประมาณ 20 ปี ต่อจากนั้นวงปีจะมีขนาดที่แคบสม่ำเสมอ ซึ่งเป็นผลจากการที่ไม้ในป่าขึ้นเบียดเสียดกัน ไม้ไม่ทำมาจากไม้ที่มีอายุเมื่อตัด ตั้งแต่ 57-195 ปี (นาฏสุตา ภูมิจำนงค์ 2546)

5.1.1.3 แหล่งโบราณคดีกลุ่มถ้ำแม่กลางจันทร์

ไม้ไม่มีหัวโลงรูปทรงเรขาคณิต (คล้ายแท่งไม้ยื่นออกมา) มีทั้งโลงขนาดเล็กและใหญ่ โลงขนาดเล็กนี้ขอบฝาโลงมีการทำคิ้วไม้เพื่อให้ฝาโลงประกบกันได้สนิท ส่วนเสาไม้มีประมาณ 10 เสา รูปแบบการวางโลงขนาดใหญ่ตั้งอยู่บนเสา-คาน ส่วนโลงขนาดเล็กวางพาดอยู่บนหลืบหิน

ภาพที่ 20 โลงไม้แหล่งโบราณคดีถ้ำแม่กลางจันทร์

ผลการศึกษาวงปีไม้มีเฉพาะถ้ำกลางจันทร์ หมายเลข 1 และ 3 พบว่า ไม้ในแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ในเบื้องต้นสรุปว่า ไม้สักที่ทำเป็นโลงไม้และเสาไม้มีแนวโน้มว่าน่าจะนำมาจากสังคมหมู่ไม้เดียวกัน เสาโลงทำมาจากไม้ที่มีอายุเมื่อตัดตั้งแต่ 34-101 ปี ส่วนโลงไม้จะทำมาจากไม้ที่มีอายุมากกว่าซึ่งจะเป็นต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่กว่าไม้ที่ทำเป็นเสาโลง โลงขนาดใหญ่พบว่าทำมาจากไม้ที่มีอายุมากที่สุด 216 ปี ในขณะที่โลงขนาดเล็กทำมาจากไม้ที่มีอายุเมื่อตัด 40 ปี (นาฏสุตา ภูมิจำนงค์ 2546)

5.1.2 แหล่งโบราณคดีโลงไม้ในเขตลุ่มน้ำของ

แหล่งโบราณคดีถ้ำผี

โลงไม้และเสาไม้ที่พบทำมาจากไม้สัก มีร่องรอยการตากไม้ด้วยเครื่องมือโลหะ โลงไม้มีประมาณ 10 ชิ้น หรือ 6 โลงเป็นโลงขนาดกลาง รูปแบบหัวโลงเป็นรูปทรงเรขาคณิต (คล้ายแท่งไม้ยื่นออกมา) เสาไม้พบพบกระจายอยู่ทั่วไป รูปแบบการวางโลงมีทั้งวางโลงบนเสา-คานพบมากที่สุด ส่วนรูปแบบการวางโลงแบบอื่นมีการวางไว้บนพื้นถ้ำ และวางไว้บนคานพาดตามหลืบหิน ซึ่งพบน้อย

สำหรับถ้ำผียังไม่มีผลการศึกษาทางด้านวงปีไม้

5.1.2.2 แหล่งโบราณคดีถ้ำโลงยักษ์

โลงไม้และเสาไม้ที่พบมีร่องรอยการตากไม้ด้วยเครื่องมือโลหะชัดเจน โลงไม้มี 7 ชิ้น หรือ 3 โลงเป็นโลงขนาดใหญ่ยาว 5.80 เมตร รูปแบบหัวโลงเป็นรูปทรงเรขาคณิต (คล้ายแท่งไม้ยื่นออกมา) เสา

ไม้พบพบกระจายอยู่ทั่วไปมีจำนวน 11 ต้น มีต้นหนึ่งที่กะสลักหัวเสาเป็นรูปร่างคล้ายสัตว์ รูปแบบการวางโลงตั้งบนเสา-คาน

ผลการศึกษาวงปีไม้ แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ยังคงอยู่ระหว่างการศึกษาค้นคว้าแต่เบื้องต้นพบว่า ไม้ทำมาจากไม้ที่มีอายุเมื่อตัดระหว่าง 95-282 ปี ซึ่งไม้ในแหล่งโบราณคดีแห่งนี้มีขนาดใหญ่ใกล้เคียงกัน แสดงว่าไม้สักอาจเติบโตในพื้นที่ต่างกัน เช่น ดินมีความอุดมสมบูรณ์ไม่เท่ากัน หรืออาจเป็นไม้ที่ต่างสภาพแวดล้อมหรือช่วงเวลาขึ้นก็เป็นไปได้ ส่วนเสาทำมาจากไม้ที่มีอายุเมื่อตัดระหว่าง 24-133 ปี (นาฏสุดา ภูมิจำนงค์ 2546)

5.1.2.3 แหล่งโบราณคดีถ้ำผาแดง

โลงไม้มีจำนวน 2 โลง หรือ 4 ฝา เป็นโลงขนาดกลาง ยาวประมาณ 2.50 เมตร หัวโลงมีรูปทรงเรขาคณิต (คล้ายแท่งไม้ยื่นออกมา) เสาโลงมีจำนวน 4 ต้น รูปแบบการวางโลงตั้งบนเสา-คาน

ผลการศึกษาวงปีไม้ในแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ให้ข้อมูลสำคัญหลายเรื่องด้วยกัน จากลักษณะภายนอกของโลงไม้เมื่อสังเกตจากด้านตัดขวาง (cross-section) จะพบว่า โลงไม้ฝาล่าง (ฝาโลงด้าน

ซ้ายมือ) มีแนวรอยแตกอย่างชัดเจน ลักษณะเช่นนี้เป็นผลมาจากการที่ไม้ที่ตัดมามีการคายน้ำอย่างรวดเร็ว แสดงให้เห็นว่าไม่มีการเตรียมไม้มาก่อน ส่วนโลงไม้อีกฝานึ่งที่วางอยู่ใกล้กัน (ฝาโลงขวามือ) ไม่ปรากฏรอยแตกของไม้ตามด้านตัดขวาง ซึ่งน่าจะแสดงให้เห็นว่า น่าจะมีการเตรียมไม้มาก่อน วิธีการในปัจจุบันที่ชาวบ้านในพื้นที่ยังคงทำกันอยู่ คือ การ "กานไม้" ด้วยการควั่นรอบโคนต้นไม้เพื่อให้ไม้คายน้ำออกมาอย่างช้าๆ ทำให้เนื้อไม้ไม่แตก ผลจากการเปรียบเทียบความเหมือนของวงปีไม้พบว่า โลงไม้สองฝานี้ไม่มีความคล้ายคลึงกัน แสดงให้เห็นว่าน่าจะเป็นต้นไม้คนละซีกกัน หรือคนละต้นกัน ในขณะที่โลงฝาล่างนี้พบว่ามียางปีไม้เหมือนกับโลงไม้อีกสองฝานึ่งที่อยู่ด้านในถ้ำ ส่วนโลงไม้สองฝาด้านในวงปีไม้มีความเหมือนกันอย่างมาก แสดงว่าทำมาจากไม้ต้นเดียวกัน (นาฏสุดา ภูมิจำนงค์ 2546)

ภาพที่ 21 โลงไม้แหล่งโบราณคดีถ้ำผาแดง
(ที่มา: พินดา สิทธิสุนทร)

5.1.3 แหล่งโบราณคดีโลงไม้ในเขตลุ่มน้ำแม่ละนา

แหล่งโบราณคดีถ้ำบ้านจำโป

โลงไม้มีจำนวนประมาณ 11 โลง รูปแบบหัวโลงเป็นรูปทรงเรขาคณิต (คล้ายแท่งไม้ยื่นออกมา) ขนาดโลงมีทั้งโลงขนาดกลาง และขนาดใหญ่ เสาโลงไม้มีประมาณ 40 ต้น รูปแบบการวางโลงไม้ที่พบมากที่สุดคือ การวางโลงบนเสา-คาน ส่วนการวางโลงบนคานพบน้อย หนึ่ง สำหรับถ้ำจำโป อยู่ระหว่างการศึกษาทางด้านวงปีไม้ (เชิดศักดิ์ ตริยาภิวัฒน์ 2546)

5.1.3.2 แหล่งโบราณคดีถ้ำบ่อไคร้

โลงไม้ที่พบในแหล่งโบราณคดีมีจำนวนกว่า 49 ชิ้น มีประมาณ 30 โลง ล้วนทำจากไม้สัก ขนาดโลงมีทั้งขนาดเล็ก ที่มีความยาวไม่ถึง 1 เมตร โลงขนาดกลาง และโลงขนาดใหญ่ รูปแบบหัวโลงมีความหลากหลายสามารถแบ่งเป็นหัวโลงรูปหัวสัตว์ และรูปทรงเรขาคณิต (คล้ายแท่งไม้ยื่นออกมา) รูปแบบการวางโลงมีทั้งการวางโลงบนเสา-คาน การวางบนพื้น การวางบนพาดบนคานไม้ที่ขัดไว้กับหลืบหิน สภาพโลงมักจะดีกว่าโลงที่มีหัวโลงรูปแบบอื่น ร่องรอยการถากไม้ด้วยเครื่องมือโลหะบางโลงมีความชัดเจนมาก เหมือนของใหม่

ผลการศึกษาวงปีไม้ โลงไม้ที่แหล่งโบราณคดีเกือบทั้งหมดได้มีการเก็บตัวอย่างไม้ ผลจากการเปรียบเทียบเพื่อหาความเหมือนของวงปีไม้พบว่า โลงไม้ทั้งหมดมีโลงไม้เพียง 5 กลุ่มเท่านั้นที่เป็นไม้ที่เติบโตในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า แหล่งโบราณคดีแห่งนี้อาจมีการเข้ามาใช้ต่างช่วงเวลากัน หรือเป็นไม้ที่อาจจะนำมาจากคนละพื้นที่ (ไม่ได้มาจากสังคมหมู่บ้านเดียวกัน) โลงไม้ทำมาจากไม้ที่มีอายุระหว่าง 51-204 ปี ส่วนเสาโลงทำมาจากไม้ที่มีอายุ 35-68 ปี (นางสุตา ภูมิจำนงค์ 2546; สีนินาฏ วรณศรี 2546)

5.1.3.4 แหล่งโบราณคดียาป่าแหน หมายเลข 2

โลงไม้ที่พบมีทั้งหมด จำนวน 6 ฝา หรือประมาณ 3 โลง หัวโลงเป็นรูปทรงเรขาคณิต (คล้ายแท่งไม้ยื่นออกมา) เสาไม้พบกระจายอยู่ทั่วไป รูปแบบการวางโลงมีแบบเสา-คาน และแบบวางโลงบนคานพาดบนหลืบหิน โลงไม้ในแหล่งมีสภาพทรุดโทรมมากจึงไม่สามารถสังเกตร่องรอยการถากไม้ด้วยเครื่องมือโลหะได้ชัดเจน พบเครื่องมือเหล็กรูปร่างคล้ายสิ่ว

ยังไม่มีผลการศึกษาทางด้านวงปีไม้

5.2.2 บทวิเคราะห์ลักษณะโงไม้ และผลการศึกษาวงปีไม้ในเรื่องเทคนิคการทำโงไม้

1) ลักษณะของโงไม้ในอำเภอปางมะผ้า สามารถสรุปออกมาได้ดังนี้

1.1) รูปแบบการวางโงไม้ ส่วนใหญ่วางโงบนเสา-คาน รองลงมาเป็นวางโงพาดบนคานไม้วางไ้ตามหลักถ้ำ และการวางไ้บนพื้น ซึ่งการวางโงแบบนี้หลังนี้ น่าจะเกิดจากการพังลงมามากกว่า เพราะแทบทุกแหล่งที่พบโงไม้วางอยู่บนพื้นจะพบเสาวางนอนกับพื้นอยู่ด้วย

สาเหตุที่ต้องมีการวางโงไม้ไ้บนเสาคานนอกเหนือจากจะเป็นแบบแผนการกระทำของพิธีกรรมการปลงศพด้วยโงไม้แล้ว ได้มีการตีความว่า น่าจะเกี่ยวข้องกับเป็นการให้เกียรติกับผู้ตาย (จักรินรัฐ นิยมคำ 2542) ในประเด็นนี้ได้สอดคล้องกับข้อมูลทางด้านชาติพันธุ์ในรัฐซาบาห์ ที่ผู้ตายที่มีสถานภาพสูงโงไม้จะตั้งอยู่บนเสาที่สูง ส่วนผู้ตายที่มีสถานภาพต่ำโงจะวางบนเสาที่เตี้ยกว่า หรืออาจวางบนพื้นดิน (Harrisson&Harrisson 1971) แต่ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่า การวางโงบนเสา-คานนี้ก็เพื่อป้องกันการรบกวนจากสัตว์ที่อาจมาแทะกินศพก็เป็นได้ เพราะการปลงศพในโงไม้แห่งอื่นๆที่มีข้อมูลชาติพันธุ์จะสังเกตได้ว่าเป็นการปลงศพครั้งที่ 1 คือ เอาศพของผู้ตายใส่ในโงทันที แต่สำหรับโงไม้ในอำเภอปางมะผ้าขณะนี้ยังไม่สามารถหาข้อสรุปที่แน่ชัดได้ว่าเป็นการปลงศพครั้งที่ 1 หรือ 2 แต่มีแนวโน้มว่าอาจเป็นการฝังศพครั้งที่ 2 ก็เป็นไปได้ (นันทมน ภูริพัฒน์พงศ์ 2542)

1.2) รูปแบบหัวโง สามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มหลัก คือ กลุ่มหัวโงรูปสัตว์ และกลุ่มหัวโงรูปทรงเรขาคณิต ซึ่งน่าจะเป็นตัวแทนของสัญลักษณ์บางอย่าง จุดที่น่าสังเกตอีกอย่างคือ หัวโงไม้รูปแบบหลังนี้มักพบเฉพาะโงไม้ขนาดกลางที่ยาวมากๆ และขนาดใหญ่ โดยจะต้องตั้งบนเสา-คาน และอยู่ในจุดที่ดีของถ้ำ เช่น บริเวณกลางถ้ำ เป็นต้น

2) เทคนิคการทำโงไม้

2.1) นิยมเลือกไม้สักมาทำเป็นโงและเสาไม้ แหล่งโบราณคดีโงไม้ทั้งหมดตั้งอยู่ในพื้นที่ที่มีป่าเบญจพรรณ แต่ในบางพื้นที่อาจเป็นป่าเบญจพรรณผสมป่าเต็งรัง อย่างไรก็ตามป่าทั้งสองแบบจะมี “ไม้สัก” เป็นไม้เด่นของป่า ซึ่งส่วนใหญ่แล้วในปัจจุบันยากมากที่จะพบไม้สักขนาดใหญ่ในป่า สาเหตุที่เลือกไม้สักก็เพราะเป็นไม้ที่มีคุณสมบัติคงทน แผลงไม่ก่ดกิน (นาฏสุตา ภูมิจำนงค์ 2539)

ดังนั้น การเลือกเฉพาะไม้สักมาทำเป็นโงแทบทั้งหมด นอกจากแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า คนในวัฒนธรรมนี้ใช้ประโยชน์จากป่าเบญจพรรณ ซึ่งไม้สักถือเป็นไม้เด่นของป่าประเภทนี้แล้ว คนในวัฒนธรรมโงไม้มีการถ่ายทอดและส่งผ่านความรู้เกี่ยวกับคุณสมบัติของไม้เป็นอย่างดี

ผลการศึกษาวงปีไม้จึงมีความสอดคล้อง เพราะจะพบว่าโงไม้และเสาไม้มีแนวโน้มว่าตัดมาจากไม้ที่เติบโตในสังคมหมู่ไม้เดียวกัน สภาพป่าที่ไม้สักเติบโตมีความหลากหลาย โดยพบ

ทั้งไม้ที่มาจากป่าที่มีความหนาแน่นของพืชพรรณสูง และป่าที่ไม่ค่อยมีความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งลักษณะเช่นนี้พบได้ทั่วไปในพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีบางแห่ง ที่ชัดเจนคือ แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่

สำหรับเกณฑ์การคัดเลือกไม้มาใช้ประโยชน์นั้นแน่นอนว่าเป็นการเลือกที่ขนาดของไม้มากกว่าจะเลือกที่อายุของไม้ ผลของการศึกษาวงปีไม้พบว่า เสาไม้ เป็นไม้ที่มีอายุประมาณ 24-193 ปี ส่วนโลงไม้จะเป็นไม้ที่มีอายุมากกว่า โดยมีอายุประมาณ 51-282 ปี

2.2) มีการเตรียมสภาพไม้ก่อนนำไปทำโลงด้วยเทคนิคการการไม้ ขั้นตอนการเตรียมสภาพไม้เป็นขั้นตอนสำคัญที่จะทำให้โลงไม้มีสภาพคงทน ที่แหล่งโบราณคดีถ้ำผาแดงไม้ที่ถูกตัดนำมาทำโลงมีแนวโน้มอย่างสูงว่า มีทั้งไม้ที่ตัดมาจากไม้ที่มีการเตรียมไว้ก่อนด้วยการ “กานไม้” เพื่อให้ไม่เกิดการคลายน้ำอย่างช้า ซึ่งจะทำให้เนื้อไม้ไม่เกิดการแตกตามแนวรัศมีของลำต้น เมื่อมองจากภาคตัดขวาง ในขณะที่ฝาโลงอีกฟามีรอยแตกของไม้ตามแนวรัศมีอย่างชัดเจน แสดงให้เห็นว่าไม้ต้นนี้ไม่มีการ “กานไม้” มาก่อนที่จะนำมาใช้งาน อีกทั้งโลงไม้ทั้งสองฟานี้ยังไม่สามารถหาความเหมือน ของ วงปีได้

หลักฐานทั้งสองส่วนจึงมีนัยยะที่แสดงให้เห็นว่า ในขั้นตอนการแกะสลักโลงไม้หรือฝาโลง อาจมีการสูญเสียไม้ในขั้นตอนการทำโลง จึงต้องนำไม้ที่อาจมีการตัดทิ้งหลังมาใช้ ดังนั้นอาจมีการติดไม้มาอีกเป็นได้ แหล่งโบราณคดีบางแห่งที่ผู้เขียนไปมักพบว่าไม้สักในพื้นที่ป่าเหล่านี้บางต้นได้ถูกกานไม้ไว้ ซึ่งถือว่าเป็นความรู้ของคนที่อาศัยอยู่ในป่า

2.3) การแกะสลักและเครื่องมือการทำ ตามพื้นผิวของโลงไม้และเสาไม้ในแหล่งโบราณคดีทุกแห่งพบว่ามีร่องรอยการตากไม้ด้วยเครื่องมือที่มีแข็ง เป็นต้นว่าพวกเครื่องมือโลหะ ซึ่งสำรวจพบในแหล่งโบราณคดีโลงไม้หลายแห่ง โดยเป็นเครื่องมือพวกส่วขนาดเล็ก-ใหญ่ และขวานด้ามสั้น เครื่องมือแบบนี้มีความคล้ายคลึงกับเครื่องมือในงานแกะสลักงานไม้ที่ยังคงพบในปัจจุบัน⁵ ร่องรอยการตากไม้ด้วยเครื่องมือโลหะที่ยังคงปรากฏให้เห็นอยู่นี้เป็นเพราะโลงไม้เก็บอยู่ในถ้ำแห้ง ซึ่งมีอุณหภูมิค่อนข้างคงที่ ดังเช่นที่แหล่งโบราณคดีบ้านบ่อไคร้ที่ไม่โลงและเสายังมีสภาพที่ใหม่มาก

2.4) เทคนิคการผ่าโลงไม้ได้แสดงให้เห็นถึงความชำนาญในเชิงช่างอย่างสูง คือ การผ่าไม้ทั้งต้นแบ่งออกเป็น 2 ซีก เพื่อนำมาทำเป็นโลงไม้ในแต่ละฝา ในแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่พบว่ามีโลงไม้อยู่ 2 โลง (หรือ 4 ฝา) ที่โลงแต่ละโลงทำจากไม้คนละต้น ซึ่งโลงทั้งสองยังมีหัวโลงที่แตกต่างกัน

⁵ ผลการวิเคราะห์ทางด้านโลหะวิทยาของเครื่องมือเหล็กที่พบในถ้ำยาป่าหนาน หมายเลข 1 และ 2 พบว่าเครื่องมือเหล็กที่มีรูปร่างคล้ายส่ว เป็นเหล็กที่เกิดจากการถลุงแร่โดยวิธีทางตรง คือ เมื่อได้ก้อนแร่เหล็กที่ถลุงแล้ว นำเหล็กนั้นมาตีขึ้นรูปด้วยความร้อน (สคมี สุทรงศา และคณะ 2546: 163-192)

ในหลักการของการศึกษาทางด้านวงปีไม้ถ้าหากวงปีไม้ไม่มีความเหมือนกันประเด็นหนึ่งก็คือว่า ไม้ต้นนั้นมีอายุห่างกัน ดังนั้น อาจจะอนุมานได้อย่างหนึ่งว่า ไม้ทั้งสองโรงจึงน่าจะมีอายุอยู่คนละช่วงเวลากัน ประกอบกับที่แหล่งโบราณคดีถ้าผาแดงก็ได้พบโรงไม้ที่โรงทั้งสองผาทำจากไม้ต้นเดียวกันเช่นกัน แต่ก็ไม่สามารถเชื่อมความสัมพันธ์ของวงปีกับแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ได้ แม้ว่าจะไม่ทราบอายุของโรงไม้ทั้งสองแห่งที่แน่นอนก็ตาม อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ตามแล้วก็จะสันนิษฐานได้ว่า เทคนิคการผ่าไม้ทั้งต้นแบบนี้เป็นเทคนิคที่คนในวัฒนธรรมนี้มีการถ่ายทอดกันจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นหนึ่งก็เป็นไปได้

8. ภูมิปัญญาที่ปรากฏในพิธีกรรมการปลงศพในวัฒนธรรมโรงไม้

การสรุปผลและแปลความภูมิปัญญาของวัฒนธรรมโรงไม้จากข้อมูลทั้งหมดนี้ได้อาศัยกรอบแนวคิดต่างๆตามที่กล่าวมาแล้ว แหล่งโบราณคดีโรงไม้ในอำเภอบางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นข้อมูลที่น่ามาเป็นแกนหลักของการเปรียบเทียบกับลักษณะร่วมของแบบแผนการกระทำที่พบในประเทศจีนตอนใต้กับประเทศมาเลเซีย เพราะมีความสมบูรณ์ของข้อมูลมากกว่า และมีการศึกษาอย่างรอบด้าน แม้ว่าข้อมูลของแหล่งโบราณคดีทั้งสองแห่งหลังจะมีความสมบูรณ์ของข้อมูลน้อยกว่าก็ตาม แต่ในพื้นที่ทั้งสองยังคงเป็นแหล่งที่มีข้อมูลทางด้านชาติพันธุ์ของกลุ่มคนในวัฒนธรรมโรงไม้อยู่ ซึ่งข้อมูลในส่วนนี้ได้ช่วยเติมชีวิตให้กับหลักฐานทางโบราณคดี องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้ มีดังนี้

8.1 แบบแผนการเลือกทำเลที่ตั้งสุสาน แนวคิด เหตุผล และความเหมาะสม

แหล่งโบราณคดีโรงไม้ทั้งสามพื้นที่พบว่ามีแบบแผนของการเลือกทำเลสุสานที่ประกอบด้วยลักษณะดังต่อไปนี้

8.1.1 ลักษณะทางธรณีสัณฐานของทำเลสุสาน

คนในวัฒนธรรมโรงไม้จะเลือกนำโรงไม้ไปไว้เฉพาะถ้ำหรือเพิงผาที่ไม่มีการกระทำของน้ำแล้ว หรือที่เรียกว่า ถ้ำแห้ง ถ้ำแห้งที่พบมีอยู่ 3 ลักษณะด้วยกัน คือ 1) ถ้ำเดี่ยวที่ไม่ตั้งอยู่ในพื้นที่ที่มีการกระทำของน้ำแล้ว เป็นถ้ำส่วนใหญ่ที่คนในวัฒนธรรมนี้นิยมเลือก

2) ถ้ำแห้งขนาดเล็กที่ตั้งอยู่ภายในถ้ำขนาดใหญ่ที่ยังคงมีการกระทำของน้ำอยู่ ได้แก่ แหล่งโบราณคดีถ้ำผาแดง และถ้ำลอด ถ้ำประเภทนี้แม้ว่าจะไม่สามารถมองเห็นภูมิประเทศได้กว้างไกลก็ตาม แต่มีความโดดเด่นที่ตั้งอยู่ใกล้กับลำน้ำอย่างมาก (ห่างไม่เกิน 30 เมตร) และสามารถมองเห็นลำน้ำได้อย่างชัดเจนเมื่อมองออกมาจากปากถ้ำ จึงถือเป็นภูมิทัศน์อีกลักษณะที่คนในวัฒนธรรมนี้เลือกเป็นทำเลสุสาน

3) ถ้ำแห้งที่เกิดจากการกระทำโดยคน พบในมณฑลกลวงสี ประเทศจีน การเจาะถ้ำนี้อาจเกี่ยวข้องกับความเชื่อ แต่จะเป็นได้หรือไม่ว่าเป็นเพราะถ้ำที่เกิดตามธรรมชาติไม่เหลือพื้นที่สำหรับบรรจุโรงไม้แล้วจึงต้องมีการเจาะถ้ำแทน

จะเห็นได้อย่างชัดว่า ถ้ำแห่ง เป็นถ้ำที่คนในวัฒนธรรมนี้จงใจเลือก ทั้งนี้เพราะถ้ำที่ไม่มี การกระทำของน้ำแล้ว ความชื้นในถ้ำย่อมจะมีน้อยด้วย ซึ่งจะไม่ทำอันตรายต่อเนื้อไม้ของโลง- เสา จึงมีส่วนทำให้โลงไม้สามารถเก็บรักษาไว้ได้นาน อย่างไรก็ตามการจงใจเลือกเฉพาะถ้ำแห่งนี้ก็ อาจมีความเชื่อมาเกี่ยวข้องก็เป็นไปได้ ซึ่งจะต้องมีการศึกษากันต่อไป

8.1.2 แบบแผนการเลือกทำเลที่ตั้งสุสาน

1) ถ้ำหรือเพิงผาสามารถมองเห็นภูมิประเทศได้กว้างไกล ทำเลการเลือกถ้ำสุสานพบว่ามี ความสัมพันธ์กับความสูงของยอดเขา จากแหล่งโบราณคดีจำนวน 9 แหล่งของอำเภอปางมะผ้า พบว่า มีแหล่งโบราณคดี 4 แห่งที่สามารถมองเห็นได้ไกลเกินกว่า 4,000 กิโลเมตร ได้แก่ แหล่ง โบราณคดีถ้ำบ่อไคร้ ถ้ำผี ถ้ำโลงยักษ์ และถ้ำจำป๋อ ถือได้ว่าเป็นแหล่งโบราณคดีที่สามารถมองเห็น ทั่วประเทศได้รอบ ในแง่ของทัศนียภาพจึงมีความสวยงาม ดังนั้น ชาวจุ้ยที่ดีอาจจะมียะห่าง ระหว่างภูเขาเมื่อมองออกจากปากถ้ำของแหล่งโบราณคดี ระยะที่เหมาะสมจะต้องอยู่ห่าง จากภูเขาถูกตรงข้ามประมาณ 600 เมตร ในแนวระนาบ แม้ว่าจะมีภูเขาบดบังในทิศทาง เดียวกับปากถ้ำแต่ก็ยังสามารถมองไปยังทิศทางอื่นได้

นอกจากนี้แล้วคนในวัฒนธรรมโลงไม้มีแนวคิดร่วมกันของการตั้งสุสานอื่นอีก คือ ถ้ำ จะต้องตั้งอยู่สูงจากเชิงเขาพอสมควร มักไม่ต่ำกว่า 10 เมตร ถ้ำที่เป็นแหล่งโบราณคดีสามารถ แบ่งออกได้เป็น ถ้ำที่ตั้งอยู่เกือบยอดเขา โดยถ้ำบางแห่งอยู่สูงจากพื้นที่ราบถึง 400 เมตร เช่น แหล่งโบราณคดีถ้ำผี และถ้ำบนหน้าผาที่อยู่สูงเกือบยอดเขา เช่น แหล่งโบราณคดีถ้ำจำป๋อ ตั้งอยู่ สูงจากพื้นที่ราบถึง 100 เมตร

ข้อมูลทางด้านชาติพันธุ์พบว่า สาเหตุที่ต้องนำโลงไม้ไปวางไว้บนถ้ำที่อยู่บนหน้าผาสูงนั้น ชาวจุ้ยเชื่อว่าเป็นการแสดงถึงความกตัญญู ยิ่งถ้ำสูงเท่าไรก็แสดงให้เห็นถึงความกตัญญูเท่านั้น (รัตนพร เศรษฐกุล (บรรณาธิการ) 2539) ความเชื่อในส่วนนี้อาจมีความเป็นไปได้ เพราะแหล่ง โบราณคดีโลงไม้บางแห่งที่พบโลงไม้ขนาดยาวกว่า 8 เมตร เช่น แหล่งโบราณคดีถ้ำบ้านจำป๋อ และ แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ที่พบโลงไม้ยาวถึง 11 เมตร ได้แสดงให้เห็นถึงสถานภาพของผู้ตาย ที่คนในสังคมนั้นจะต้องให้ความสำคัญ จึงเกิดการร่วมแรงกันในการพิธีกรรมการปลงศพขึ้น (รัศมี ชู ทรงเดช 2542; Tainter 1978) ส่วนการตีความเกี่ยวกับโลงไม้ในฟิลิปปินส์เชื่อว่า โลงไม้ เปรียบเสมือนสายรุ้งที่นำคนไปยังนรกและสวรรค์ (Tenazas 1983) ซึ่งเป็นแหล่งโบราณคดีโลงไม้ ในภาคพื้นหมู่เกาะเช่นเดียวกับรัฐซาบาห์ก็พบว่า โลงไม้เปรียบเสมือนกับพาหนะพาดวงวิญญาณ ของผู้ตายไปยังโลกหน้า ดังนั้นหัวโลงไม้จึงทำเป็นรูปสัตว์ที่เปรียบได้กับพาหนะอย่างหนึ่ง (Harrison&Harrison 1971) ซึ่งพบในแหล่งโบราณคดีโลงไม้ในอำเภอปางมะผ้า รัฐซาบาห์ และในฟิลิปปินส์ ดังนั้นการที่นำโลงไปวางไว้ยังถ้ำที่ตั้งอยู่บนยอดเขาสูงอาจมีความเกี่ยวข้องกับ ความเชื่อข้างต้นก็เป็นได้

อย่างไรก็ดีข้อมูลทางด้านชาติพันธุ์ในรัฐซาบ่าทำให้ทราบว่า หัวโลงยังเป็นแบบแผนการกระทำในระบบสัญลักษณ์ในเรื่องเพศของผู้ตายด้วย หัวโลงมีรูปหัวสัตว์แบบต่างๆ เช่น จระเข้ กิ้งก่า และควาย เป็นต้น ใช้สำหรับเพศชาย ส่วนหัวโลงแบบเป็นแท่งไม้ทั่วไปจะเป็นหัวโลงที่ใช้กับเพศหญิง (Harrison&Harrison 1971)

2) โกล่ที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีโลงไม้มักจะมียอดประกอบของพื้นที่ราบที่เหมาะสมแก่การทำเกษตร ซึ่งในปัจจุบันก็ยังคงมีการทำการเกษตรกรรมกันอยู่ และมีแหล่งน้ำอยู่ใกล้ๆ ด้วย ทั้งหมดจะมีระยะห่างจากตัวแหล่งไม่มาก ดังที่กล่าวถึงไปบ้างแล้ว ผู้เขียนสันนิษฐานว่า จากพื้นที่เหมาะสมต่อการดำรงชีพข้างต้น แหล่งโบราณคดีโลงไม้ก็น่าจะอยู่ห่างไกลจากแหล่งที่อยู่อาศัยมาก เป็นไปได้ว่าอาจอยู่ในรัศมีประมาณ 400-500 เมตร โกล่สุดอาจจะมีประมาณ 1,000 เมตร ซึ่งค่าระยะทางนี้เป็นค่าระยะทางจากแหล่งน้ำ และเกษตรกรรมนั่นเอง

ข้อมูลทางด้านชาติพันธุ์ในรัฐซาบ่าแสดงให้เห็นว่า สุสานไม่น่าจะตั้งไกลจากแหล่งที่อยู่อาศัยมากนัก โดยน่าจะตั้งใกล้กับแหล่งน้ำ เพราะการลำเลียงศพจะใช้ทางน้ำเป็นสำคัญ

8.2 ความรู้ในงานช่างไม้ เทคนิค และการผลิต

จากวัตถุทางวัฒนธรรมในพิธีกรรมการฝังศพ

ความรู้ในงานช่างไม้ของผู้คนในวัฒนธรรมนี้มีเพียงแหล่งโบราณคดีในอำเภอปางมะผ้า เท่านั้นที่มีการศึกษาในเชิงลึก ส่วนในประเทศจีนและมาเลเซียเท่าที่รู้ในขณะนี้ยังไม่น่าจะมีการศึกษาด้วยวงปีไม้ แต่จากข้อมูลทางด้านชาติพันธุ์ในรัฐซาบ่าก็ทำให้ทราบว่าผู้คนในวัฒนธรรมนี้มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องไม้ค่อนข้างแน่ชัด

1) ชนิดไม้ที่เลือกนิยมเลือกไม้เนื้อแข็ง (Hardwood) ชนิดไม้ที่เลือกนำมาใช้ทำเป็นโลงของอำเภอปางมะผ้า และในรัฐซาบ่า มีความเหมือนกันอยู่อย่างหนึ่ง คือ นิยมเลือกไม้เนื้อแข็งมาทำเป็นโลง แม้ว่าในรัฐซาบ่าจะใช้ไม้เนื้ออ่อนมาทำเป็นโลงบ้างก็ตามแต่ก็เกิดจากเหตุผลในเรื่องของสภาพทางสังคมของผู้ตายที่ไม่มีเงินที่จะซื้อไม้เนื้อแข็งมาทำเป็นโลงไม้ได้ ที่เกิดขึ้นในราวคริสต์ศตวรรษที่ 18 อันเป็นช่วงที่รัฐซาบ่าถูกปกครองโดยพวกชาวตะวันตก (Harrison & Harrison 1971) แต่ถ้ามีทางเลือกแล้วก็จะเลือกไม้เนื้อแข็งมาทำเป็นโลง

สาเหตุอย่างหนึ่งที่โลงไม้ในอำเภอปางมะผ้าทำมาจากไม้สัก ซึ่งมีความคงทนของเนื้อไม้แล้ว คุณสมบัติของเนื้อไม้ยังง่ายแก่การผ่าและการแกะสลัก อีกทั้งเส้นไม้ยังเรียงตัวในแนวตรงอีกด้วย ทำให้ง่ายต่อการผ่าไม้ตามแนวยาวของลำต้น (นาฏสุตา ภูมิจำนงค์ 2546)

ผลจากการศึกษาทางด้านวงปีไม้พบว่า โลงไม้ในแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ และแหล่งโบราณคดีถ้ำผาแดง แม้ว่าปัจจุบันยังไม่สามารถเชื่อมความสัมพันธ์ว่าโลงไม้จากทั้งสองแหล่งโบราณคดีนี้มีอายุในช่วงเวลาเดียวกันหรือไม่ แต่สิ่งสำคัญที่ได้จากการศึกษาก็คือ โลงไม้ที่แบ่ง

ออกเป็นสองฝาประกบกันนี้มีแนวโน้มอย่างมากว่า ทำมาจากไม้ต้นเดียวกัน นำมาผ่าครึ่ง
ออกเป็นสองส่วนตามแนวยาว (พิพัฒน์ กระแจะจันทร์ 2544; นาฏสุตา ภูมิจำนงค์ 2546)

วิธีการผ่าไม้สักตามแนวยาวออกเป็นสองซีกนี้มีผู้ให้ความเห็นว่า อาจมีการนำท่อนไม้ทั้ง
ต้นไปเผาในไฟอ่อนๆ แล้วดอกล้อมลงไปตามแนวยาวเพื่อแบ่งไม้ออกเป็นสองซีก(การประชุมโต๊ะ
กลม 2544) ผู้เขียนเคยสอบถามชาวบ้านในพื้นที่ปางมะผ้าถึงวิธีการผ่ารางอาหารสัตว์พบว่า ใช้
เครื่องมือจำพวกขวานก็สามารถผ่าซุงออกเป็นสองซีกได้เช่นกัน

องค์ประกอบสำคัญของโลงไม้อีกส่วนหนึ่งคือ การแกะสลักหัวโลงซึ่งมีรูปร่างแตกต่างกัน
ออกไปนี้ แสดงให้เห็นว่าในงานช่างไม้จะต้องมีความหลากหลายของเครื่องมือที่ใช้ เพราะถือเป็น
งานละเอียด ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานทางโบราณคดีที่มักพบชิ้นขนาดเล็กในแหล่งโบราณคดีโลง
ไม้ด้วย ดังนั้นเครื่องมือในงานช่างไม้จึงประกอบด้วยเครื่องมือที่ใช้ในงานละเอียดและงานหนัก
(หยาบ)

นอกจากนี้ในขั้นตอนการผลิตโลงไม้ บางครั้งมีการสูญเสียในขั้นตอนการผลิต
(wasted product) เพราะพบว่าโลงไม้ในแหล่งโบราณคดีถ้าผาแดง โลงฝาล้างพบว่ามีวงปีที่
แตกต่างไปจากโลงฝาบน จึงทำให้สันนิษฐานไปได้ว่าไม้ฝาบนและฝาล้างอาจจะเป็นไม้ที่นำมา
จากไม้ที่อาจจะเติบโตในสภาพแวดล้อมที่ต่างกัน(มากกว่าอายุต่างกัน) โดยโลงฝาล้างไม้พบว่ามี
การกานไม้ จึงทำให้ไม่เกิดการแตกตามแนวรัศมีของลำต้น เพราะไม่มีการคลายน้ำอย่างรวดเร็ว
ในขณะที่ไม้ฝาบน ไม่มีลักษณะของการแตกดังกล่าว

ดังนั้น ไม้ฝาบนจึงอาจเป็นไม้ที่มีการเตรียมสำหรับทำโลงแต่ต้น ในระหว่างขั้นตอนการผ่า
อาจเกิดความผิดพลาดขึ้นจึงทำให้ต้องตัดไม้ต้นใหม่มาทดแทน

ข้อมูลชาติพันธุ์ในรัฐชวาบาหลีได้กล่าวถึงการทำโลงไม้ไว้อย่างน่าสนใจ คือ คนในวัฒนธรรม
นี้จะมีการเตรียมโลงไม้ไว้ก่อนที่ตนเองจะตาย แต่ในกรณีที่เกิดการตายอย่างกะทันหันแล้วผู้ตาย
ยังไม่ได้เตรียมโลงไม้ไว้ก็จะมีการตัดไม้ในป่าใกล้แหล่งชุมชนมาใช้โดยทันที(Harrison&Harrison
1971)

จากข้อมูลข้างต้นอาจสันนิษฐานได้ว่า ไม้ที่ถูกตัดนำมาใช้โดยทันทีจะมีการแตกของไม้
ตามแนวรัศมี (crack) ส่วนไม้ที่มีการเตรียม “กานไม้” ไว้ก่อนด้วยการตัดท่อน้ำรอบลำต้น
จะทำให้ต้นไม้คลายน้ำออกอย่างช้าๆ ไม้จะไม่เกิดการแตกตามแนวรัศมี ลักษณะเช่นนี้พบในโลง
ไม้ฝาบนโลงด้านนอกของแหล่งโบราณคดีถ้าผาแดง ดังนั้นอาจเป็นไปได้หลายทางว่า โลงไม้ที่
แหล่งโบราณคดีถ้าผาแดงฝาล้างน่าจะเป็นไม้ที่ตัดมาใหม่ เพราะมีการตายอย่างกะทันหัน หรือ
โลงฝาล้างนี้อาจเกิดจากการที่มีการสูญเสียในขั้นตอนการผลิตของโลงไม้ฝาบน

3) ความรู้ในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรไม้ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของคนใน
วัฒนธรรมโลงไม้ในอำเภอปางมะผ้าพบว่า มีการใช้ทรัพยากรไม้จากป่าเบญจพรรณ คือ ไม้สัก

โดยเป็นไม้สักที่มาจากทั้งพื้นที่ราบเชิงเขาและอาจจะมาจากพื้นที่ป่าที่ไม่ค่อยมีความอุดมสมบูรณ์ เช่น ในเขตป่ารอยต่อที่มีไม้ในป่าเต็งรังขึ้น ซึ่งพบจากการศึกษาวงปีไม้ในแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ แต่โดยส่วนใหญ่แล้วพบว่า ไม้สักแหล่งโบราณคดีต่างๆมาจากป่าที่มีความหนาแน่นของพืชพรรณสูง (นาฏสุตา ภูมิจำนงค์ 2546)

โดยสรุป ขั้นตอนการทำโลงไม้ที่ปรากฏในพื้นที่อำเภอบางมะผ้า จึงเริ่มจากอาจมีการเตรียมไม้ไว้ก่อนด้วยการกานไม้ จากนั้นจึงมีการตัดโค่นมาแล้วผ่าไม้ออกเป็นสองท่อน นำมาขุดเนื้อไม้ด้านในตกแต่งผิวโลงและเสาไม้ด้วยการลอกเปลือกไม้ออก และตกแต่งพื้นผิวภายนอกแกะสลักหัวโลงด้วยเครื่องมือขนาดเล็ก ข้อมูลจากการขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ได้พบว่าเสาไม้จะถูกปักลงในพื้นดินลึกประมาณ 1 เมตร จากนั้นจะนำหินปูนมาอัดให้แน่นรอบโคนเสาแล้วจึงกลบดิน (รัศมี ชูทรงเดช และคณะ 2545) เช่นเดียวกับที่พบที่แหล่งโบราณคดีถ้ำกลางจันทร์ 1 โคนเสาของโลงใช้หินปูนอัดโดยรอบ

ระบบการสอดคานไม้เข้ากับเสาเพื่อรองรับตัวโลงมีด้วยกันถึง 2 แบบหลัก คือ การสอดคานทะลุเสา และการสอดคานไม้ไม่ทะลุเสา อาจมีการใช้ลิ่มที่อาจทำจากไม้หรือเหล็กสอดแทนตะปูเป็นตัวยึด บริเวณคานไม้บางครั้งอาจมีการบากเข้าเป็นร่องเพื่อรองรับได้พอดีกับส่วนโค้งของโลง เช่นที่ แหล่งโบราณคดีถ้ำผาแดง นอกจากนี้แล้วโลงไม้บางโลง เช่นที่ แหล่งโบราณคดีถ้ำกลางจันทร์ มีโลงที่ทำการเจาะร่องของฝาปิดโลงขึ้นเป็นคิ้วไม้เพื่อให้ที่จะประกบกันได้สนิทอีกด้วย

8.3 ช่างชำนาญงานไม้ในสังคมวัฒนธรรมโลงไม้

จากแนวคิดในเรื่องช่างผู้ชำนาญงานเฉพาะทาง (Craft specialize) ในสังคมที่จะสามารถเกิดช่างผู้ชำนาญงานเฉพาะทางได้นั้น นอกจากองค์ประกอบของความต้องการของบางอย่างแล้ว ในปริมาณที่มาก และบ่อยครั้งแล้ว องค์ประกอบที่สำคัญก็คือ กลุ่มผู้ชำนาญงานเฉพาะทางจะเกิดขึ้นได้จะต้องมีการถ่ายทอดความรู้ หรือมีการสั่งสมความรู้ในสังคม (David&Kramer 2001)

ในเบื้องต้นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความรู้เกี่ยวกับไม้ทั้งในอำเภอบางมะผ้า และรัฐชวาบาก็ คือ การเลือกเฉพาะไม้บางชนิดเท่านั้นมาทำโลง ผลจากการศึกษาวงปีไม้จากโลงไม้ในอำเภอบางมะผ้า พบว่า เทคนิคการทำโลงไม้ที่ต้องอาศัยประสบการณ์หรือวิธีการที่แสดงความชำนาญคือการผ่าซุงทั้งต้นออกเป็นสองซีก เพื่อทำเป็นโลงศพ แหล่งโบราณคดีที่พบมีสองแห่ง คือ แหล่งโบราณคดีถ้ำผาแดง และแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ โดยโลงไม้จากทั้งสองแหล่งโบราณคดีนี้มีความเป็นไปได้ว่ามีอายุคนละช่วงเวลา⁶ แม้ว่าจะไม่ทราบว่โลงไม้ในแหล่งใดมีอายุนานน้อยกว่ากัน แต่ก็แสดงให้เห็นว่า ความรู้ในเรื่องนี้คงมีการถ่ายทอดอยู่ในหมู่คนที่มีหน้าที่ทำโลงไม้

⁶ แต่ทั้งนี้ก็อาจเกิดจากปัจจัยของสภาพแวดล้อมที่มีความแตกต่างกันด้วยก็เป็นไปได้จึงทำให้วงปีไม้ไม่สามารถเชื่อมความสัมพันธ์กันได้ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือ แหล่งโบราณคดีถ้ำผาแดงที่โลงฝานกับฝาโลง ซึ่งน่าจะต้องทำในระยะเวลาเดียวกัน กลับมีวงปีที่ไม่เหมือนกัน

การผ่าซุงขนาดใหญ่ออกเป็นสองซีกเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความชำนาญในการงานช่างไม้ก็จริง แต่ก็พบว่าในขั้นตอนการผลิตมีความผิดพลาดหรือเกิดการสูญเสียไม้ด้วยเช่นกัน ดังปรากฏที่แหล่งโบราณคดีถ้ำผาแดง ที่พบว่าโรงผ่าล่าง และโรงผ่าบน เป็นไม้ที่อาจจะมาจากสภาพแวดล้อมที่ต่างกัน เพราะโรงผ่าล่างไม่ได้มีการเตรียมงานไม้ไว้ก่อน แสดงว่ามีการตัดไม้โดยทันที ในขณะที่โรงผ่าบนไม่มีการแตกของเนื้อไม้ จึงน่าจะเป็นไม้ที่มีการเตรียมสภาพไม้ไว้ก่อน

จากข้อมูลข้างต้นทั้งหมดแสดงให้เห็นว่า ในสังคมนี้เกิดช่างผู้ชำนาญงานไม้ หรือกลุ่มคนที่มีความรู้ในงานไม้เพื่อทำโครงสร้าง เพราะมีการถ่ายทอดความรู้จากคนหนึ่งไปยังอีกคนหนึ่ง แต่ช่างไม้ในสังคมนี้ก็อาจจะไม่มีความชำนาญมากถึงขนาดที่ไม่เกิดความผิดพลาดในชิ้นงานขึ้น จากแนวคิดเกี่ยวกับช่างผู้ชำนาญงานจึงอาจตีความว่า ช่างไม้ในสังคมนี้อาจเป็นช่างที่ไม่ได้ทำงานไม้เป็นอาชีพอย่างเดียว จึงทำให้เกิดความผิดพลาดของชิ้นงานขึ้น

9. สรุปผลการศึกษา

ในเรื่องทำเลที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีโรงไม้ แม้ว่าจะยังไม่สามารถเข้าใจถึงหลักเหตุผลของการเลือกทำเลที่ตั้งสุสานบนยอดเขาได้นอกจากความรู้ที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ แต่ในงานศึกษาชิ้นนี้ก็สามารถหาระยะทางหรือภูมิทัศน์ที่เหมาะสมของการเลือกทำเลที่เป็นสุสานได้

องค์ประกอบหลักของพื้นที่ของการเลือกทำเลที่ตั้งสุสานจะประกอบด้วยถ้ำสุสานที่เป็นถ้ำแห้ง ซึ่งตั้งอยู่เกือบยอดเขาหรือหน้าผาสูงชัน อยู่สูงจากพื้นดิน บริเวณแหล่งมักพบที่ราบหรือที่ราบเชิงเขา และมีแหล่งน้ำ เกณฑ์การเลือกที่ตั้งสุสานเหล่านี้นอกจากจะพบในพื้นที่อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอนแล้วยังพบว่าเป็นแบบแผนการกระทำร่วมของแหล่งโบราณคดีโรงไม้ในพื้นที่อื่นด้วย คือ ในประเทศจีนตอนใต้ และในรัฐซาบาร์ และประเทศมาเลเซีย แต่จากข้อมูลในประเทศฟิลิปปินส์ก็อาจทำให้สันนิษฐานได้ว่าสาเหตุของการเลือกทำเลที่อยู่สูงเพื่อเป็นสุสานเป็นผลมาจากความเชื่อเกี่ยวกับการเดินทางไปสู่ภพหน้า

คนในวัฒนธรรมนี้มีกระบวนการถ่ายทอดความรู้ นอกเหนือจากวิธีการเลือกทำเลที่ตั้งสุสานแล้วได้ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในงานช่างไม้ ในสังคมนี้พบว่ามีช่างชำนาญงานไม้ เริ่มจากการเตรียมไม้ด้วยวิธีการงานไม้ เพื่อไม่ให้ไม้แตก ความชำนาญของช่างไม้ในสังคมนี้ คือ วิธีการผ่าต้นไม้ทั้งต้นออกเป็นสองซีกเพื่อทำเป็นโรง ถึงอย่างไรในขั้นตอนนี้อาจมีความผิดพลาดในขั้นตอนการผลิตเช่นกัน และที่สังเกตได้ชัดซึ่งพบทั้งในแหล่งโบราณคดีโรงไม้ในอำเภอปางมะผ้า และในรัฐซาบาร์ คือ การเลือกเฉพาะไม้เนื้อแข็งบางชนิดมาทำโรงไม้ โดยเฉพาะในอำเภอปางมะผ้าคนในวัฒนธรรมนี้เลือกใช้ไม้สักมาทำเป็นโรงตลอดระยะเวลาที่วัฒนธรรมนี้ปรากฏอยู่ร่วม 1,800 ปี (57 ปีก่อน พ.ศ. ถึง พุทธศตวรรษที่ 18 (รัชมี ชูทรงเดช 2546)) นอกจากนี้แล้ว คนในวัฒนธรรมนี้ยังมีการใช้ประโยชน์จากป่าประเภทต่างๆ ทั้งป่าเบญจพรรณ และป่าเต็งรัง โดยป่าเบญจพรรณเป็นป่าที่มีคนใช้ประโยชน์มากที่สุด

จะเห็นได้ว่าการศึกษามีปัญญาในอดีตที่หลงเหลือจากพิธีกรรมการปลงศพเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญอย่างยิ่ง ผู้เขียนคิดเห็นว่าการนำกรอบความคิดทฤษฎีต่างๆมาใช้เป็นสิ่งจำเป็น ซึ่งจะช่วยให้เกิดความเข้าใจถึงหลักเหตุผลของการกระทำ และนัยยะของความหมาย นอกจากนี้แล้วการนำวิธีการศึกษาด้านต่างๆ โดยเฉพาะการนำวิธีการทางด้านวิทยาศาสตร์มาประยุกต์ใช้ก็เป็นวิธีการ ซึ่งเป็นก้าวสำคัญของการศึกษามีปัญญาในอดีต

ขอขอบคุณ

ขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่สอง, ผศ.ดร.รัศมี ชูทรงเดช ที่ช่วยให้คำแนะนำต่างๆ และให้โอกาสในการวิจัยอย่างไม่ย่อถ้อ รศ.ดร.นาฏสุตา ภูมิจำนงค์ ที่ส่งสอนวิธีการศึกษาทางด้านวงปีไม้, ขอขอบคุณ John Spies ที่ช่วยแก้ไขตรวจทานบทความด้วยภาษาอังกฤษ และข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีโลงไม้ในอำเภอปางมะผ้า และคุณพินดา สิทธิสุนทร กับภาพสวยๆในบทความ สุดท้ายขอขอบคุณนักวิชาการทุกคนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการศึกษาวัฒนธรรมโลงไม้

หนังสืออ้างอิง

กรมแผนที่ทหาร

แผนที่คอยผกภูด. ลำดับชุดที่ L7017 ราวที่ 4648 II, พิมพ์ครั้งที่ 3-RSTD, มาตราส่วน 1: 50,000
แผนที่บ้านแม่ละนา ลำดับชุดที่ L7017 ราวที่ 4648 III, พิมพ์ครั้งที่ 2-RSTD, มาตราส่วน 1: 50,000

จักรินรัฐ นิยมคำ

- 2542 โลงไม้วัฒนธรรมเฉพาะถิ่น. ใน ทรัพยากรถ้ำ เอกสารประกอบการประชุมวิชาการ โครงการสำรวจและการจัดทำฐานข้อมูลเกี่ยวกับถ้ำ จังหวัดแม่ฮ่องสอน และจังหวัดกาญจนบุรี. หน้า 107-118. สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

จินเกาจี้ (เว่ยอี และทองแถม นางจ๋านง แปล)

- 2534 “ประเพณีทำศพของชนชาติจ้วง”, ศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ 13, ฉบับ 2 (ธค.)

เชิดศักดิ์ ตริยาภิวัฒน์

- 2541 การศึกษาดำรงที่ตั้งแหล่งโบราณคดีประเภท “ถ้ำผีแมน” สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในบริเวณลุ่มน้ำของและลาง อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน. การศึกษาเฉพาะบุคคลระดับปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- 2542 การเลือกพื้นที่ฝังศพของวัฒนธรรมโลงไม้. ใน ทรัพยากรถ้ำ เอกสารประกอบการประชุมวิชาการ โครงการสำรวจและการจัดทำฐานข้อมูลเกี่ยวกับถ้ำ จังหวัดแม่ฮ่องสอน และจังหวัดกาญจนบุรี. หน้า 107-118. สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- 2546 วัฒนธรรมโลงไม้: วัฒนธรรมแห่งเอเชียอาคเนย์. การประชุมทางวิชาการประจำปีเรื่อง ชาติ และชาติพันธุ์. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

รัศมี ชูทรงเดช

- 2542 รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการสำรวจและจัดระบบฐานข้อมูลเกี่ยวกับถ้ำ (ด้านโบราณคดี). เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- 2545 รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 2 โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน
- 2546 "วัฒนธรรมโลงไม้หรือโลงผีแมน: ยุคก่อนประวัติศาสตร์ของแม่ฮ่องสอน", การประชุมทางวิชาการ เรื่อง "คน วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมโบราณบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน. ห้องประชุม ศร.3104 มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ

รัศมี ชูทรงเดช และคณะ

- 2546 รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ (การสำรวจทางโบราณคดี) โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน.

นางสุตา ภูมิจำนงค์

- 2539 "วงปีไม้สัก: แหล่งข้อมูลในอดีต", สิ่งแวดล้อม. ปีที่ 1, ฉบับที่ 4 (กค.-สค.)
- 2546 รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ (วงปีไม้และสิ่งแวดล้อม) โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน

นัทธมน ภูริพัฒน์พงษ์

- 2542 ร่องรอยคนโบราณในวัฒนธรรมโลงไม้. ใน ทรัพยากรถ้ำ เอกสารประกอบการประชุมวิชาการ โครงการสำรวจและการจัดทำระบบฐานข้อมูลเกี่ยวกับถ้ำ จังหวัดแม่ฮ่องสอน และจังหวัดกาญจนบุรี. หน้า 128-139. สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ประคอง อินทรจันทร์

วนศาสตร์เบื้องต้น. ภาควิชาการจัดการป่าไม้ คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

พิพัฒน์ กระแจะจันทร์

- 2542 การศึกษาวัฒนธรรมโลงไม้ด้วยวิธีการศึกษาจากวงปีไม้: กรณีศึกษาแหล่งโบราณคดีหุบเขาน้ำรินในเขตอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน. สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- 2546 "โลงไม้ที่เพิงผาบ้านไร่กับการตีความจากคำอายุของวงปีไม้", การประชุมทางวิชาการเรื่อง "คน วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมโบราณบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน. ห้องประชุม ศร.3104 มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ

สิทธิพงษ์ ดิลกวนิช

- 2542 เอกสารการประชุมวิชาการ ฉบับที่ 1 เรื่องทรัพยากรถ้ำ. ระหว่างวันที่ 4-5 สิงหาคม 2542 โรงแรมรอยัลซิดดี กรุงเทพฯ

สุรศักดิ์ อนันตเวทยานนท์

- 2530 การศึกษารูปแบบเรือชุดที่พบบริเวณวนอุทยานถ้ำน้ำลอด ตำบลสบป่อง อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน. สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

David, N. and C. Kramer

- 2001 Ethnoarchaeology in Action. Cambridge: Cambridge University Press.

Gorman, C.

- 1970 Excavations at Spirit Cave, North Thailand. *Asian Perspectives*, V.13 : 79-107.

Grave, P.; Spies, J.; Barbetti, M. and Hotchkis, M.

- 1993 Dating of log coffins of Northwestern Thailand. Paper present at IPPA Conference, Chiangmai: 5-12 January.

Harrison, T. and B. Harrison

- 1971 The Prehistory of Sabah. The Sabah Society, Sabah: Cathy Press.

McNett, JR., Charles W.

- 1979 "The Cross-cultural Method in Archaeology", *Advances in Archaeological Method and Theory*. Vol.2, Academic Press, Inc.

Stokes, M.A., and Smiley, T.L.

- 1968 An Introduction to Tree-Ring Dating. Chicago: University of Chicago Press.

Tenazas, Rosa C.P.

- 1983 "The Boat-Coffin Burial Complex in the Philippines and its Relation to Practices in Southeast Asia", *SPAFA Digest*. Vol.IV, No.1

Tainter, J.A.

- 1978 Mortuary Practice and the study of prehistoric social systems. *Advances in Archaeological Method and Theory* 1:105-141.

การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนบนพื้นที่สูง: ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

อุดมลักษณ์ ชื่นตระกูล

1. บทนำ

แนวความคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในเชิงระบบนิเวศ ได้ให้ความหมาย ของ การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ไว้ว่ามีความหมายครอบคลุมถึงความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อม ระบบนิเวศและสังคมมนุษย์ที่อยู่ในสภาพแวดล้อม ส่งผลให้ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มีความแตกต่างกันไปตามระบบนิเวศที่ตนอาศัยอยู่ เช่น ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของเมืองในที่ราบลุ่มภาคกลาง ย่อมมีความแตกต่างจากการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงในภาคเหนือที่อยู่ท่ามกลางเทือกเขาสูง

การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงแต่ละกลุ่มต่างก็มีระบบความรู้หรือภูมิปัญญาจากการเรียนรู้/ปรับตัวต่อสภาพแวดล้อมที่สั่งสมกันมา ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเข้าใจในธรรมชาติและการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ จนกระทั่งรัฐบาลมีนโยบายจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเพื่อรับมือกับผลกระทบจากการตั้งถิ่นฐาน อันเนื่องมาจากสาเหตุของการเพิ่มจำนวนประชากรในประเทศเกิด และการตั้งถิ่นฐานที่ขยายตัวออกไป ปัญหาที่ตามมาคือการบุกเบิกพื้นที่ทำกินที่เป็นผืนป่า ธรรมชาติเพิ่มมากขึ้นพื้นที่ป่าของประเทศลดลงอย่างมาก ดังนั้นจึงได้ตั้งองค์กรและหน่วยงานไว้มากมายเพื่อดูแล จัดการและจัดสรรที่ดิน สำหรับประชากรอยู่หลายหน่วยงานด้วยกัน แต่ก็ดูเหมือนว่าผลการจัดการจะไม่ค่อยได้ผลนัก

ตัวอย่างการจัดการพื้นที่ที่เกิดขึ้นในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งนับได้ว่าเป็นการจัดสรรพื้นที่ซึ่งล้มเหลวโดยสิ้นเชิง ในกรณีที่หน่วยงานราชการให้การสนับสนุนชาวมุเซอแดง บ้านแอโก และแสนคำลือ ให้ย้ายลงมาจากพื้นที่หมู่บ้านซึ่งมีลักษณะเป็นยอดเขา ด้วยเห็นว่าพื้นที่ซึ่งได้จัดสรรให้ใหม่นั้นเป็นพื้นที่ราบเหมาะสำหรับการเพาะปลูก เจตนาของหน่วยงานในขณะนั้นก็คงจะเป็นการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของประชากรให้มีความเป็นอยู่ดีขึ้นโดยการจัดสรรพื้นที่ราบ อันอุดมสมบูรณ์ให้ แต่สิ่งหนึ่งที่ไม่ได้คำนึงถึงคือวิถีการดำรงชีวิต ระบบความเชื่อ และระบบการตั้งถิ่นฐานแต่ดั้งเดิมของชาวมุเซอแดง ที่แตกต่างไปจากการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนในภาคอื่น ๆ

นักวิจัยโครงการศึกษาชาติพันธุ์วรรณนาทางโบราณคดีของกลุ่มคนบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ในโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

หลังจากที่ชาวบ้านย้ายลงมาตั้งถิ่นฐานในที่ที่จัดสรรไว้ให้ได้ไม่นาน แต่ชาวบ้านไม่สามารถปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตแบบดั้งเดิมได้ จึงอพยพกลับไปอยู่หมู่บ้านเดิม (อารยะ ภูสาลีส และคณะ 2546: 71) ในที่สุดชาวบ้านทั้งหมดจึงได้อพยพกลับไปอยู่ที่หมู่บ้านเดิมของตน เหตุการณ์นี้ได้สอดคล้องกับความเห็นของนักวิชาการท่านหนึ่งซึ่งได้ตั้งข้อสังเกตการจัดการวางแผนการตั้งถิ่นฐานให้กับเกษตรกรที่ยากจนโดยหน่วยงานราชการที่สำคัญของประเทศไว้ว่า "...หน่วยงานส่วนใหญ่ไปมุ่งเน้นที่การจัดสรรที่ดิน แต่ไม่ค่อยคำนึงถึงลักษณะการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มเกษตรกรพวกนี้ว่ามีความเป็นอยู่อย่างไร สิ่งที่รัฐปรารถนาคืออยากให้ราษฎรกลุ่มนี้อยู่เป็นหลักแหล่ง ไม่มีการย้ายถิ่นไปบุกรุกพื้นที่ป่าที่อื่นต่อไป..." (ฉัตรชัย พงศ์ประยูร 2536: 170)

เมื่อวิเคราะห์เหตุผลการข้างต้นจะเห็นได้ว่าปัญหาที่แท้จริงคือ ความไม่เข้าใจระบบการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนบนที่สูงของหน่วยงานที่รับผิดชอบ เพราะส่วนราชการใช้มุมมองของตนที่มองการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนบนที่สูงเพียงแต่ในเชิงกายภาพที่ตอบสนองต่อการระบบการผลิตและระบบการตั้งถิ่นฐานของคนที่อาศัยในที่ราบเท่านั้น ไม่ได้มองไปถึงวัฒนธรรมของกลุ่มคนในพื้นที่ที่มีลักษณะแตกต่างออกไป แม้กระทั่งกลุ่มคนบนที่สูงบางกลุ่มซึ่งมีระบบการตั้งถิ่นฐานในที่ราบก็ยังไม่สามารถเลือกตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่ราบทุกแห่งบนพื้นที่สูงได้ เนื่องจากยังมีตัวแปรทางด้านวัฒนธรรมที่มีความซับซ้อนเป็นตัวกำหนดความแตกต่างนี้

บทความนี้มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดการพื้นที่ การเลือกพื้นที่ซึ่งมีอยู่ในระบบการตั้งถิ่นฐาน เพื่อว่าจะเป็นประโยชน์ต่อไปสำหรับหน่วยงานราชการในการจัดการพื้นที่สำหรับกลุ่มคนบนพื้นที่สูง และเป็นการทบทวนความรู้ดั้งเดิมที่สืบทอดกันมา ก่อนที่อิทธิพลจากวัฒนธรรมอื่นภายนอกจะเข้ามาครอบงำและเปลี่ยนแปลงให้ระบบความรู้สูญหายไป นอกจากนี้ความเข้าใจในระบบการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนบนที่สูงยังจะนำไปสู่แนวทางการศึกษาแหล่งโบราณคดีบนพื้นที่สูง โดยใช้แนวทางการศึกษานิเวศวัฒนธรรม (Cultural ecology) ซึ่งศึกษาการปรับตัวของคนในปัจจุบันที่อยู่ในสภาพแวดล้อมแบบเดียวกับคนในอดีต และตั้งข้อสมมติฐานว่าควรมีลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่คล้ายคลึงกัน เพื่อนำผลการศึกษาไปคาดการณ์ตำแหน่งและระบบการตั้งถิ่นฐานของคนบนที่สูงในอดีตได้ (อุดมลักษณ์ ชื่นตระกูล 2546)

2. สภาพทางภูมิศาสตร์ กับการศึกษาระบบการตั้งถิ่นฐาน

ในแง่ของการตั้งถิ่นฐาน สภาพภูมิศาสตร์ที่ต่างกันก็จะส่งผลให้มีความแตกต่างของระบบนิเวศ ซึ่งเป็นระบบที่มีความสัมพันธ์กับระบบการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ที่อาศัยอยู่ในระบบนิเวศแบบต่าง ๆ ดังนั้นการศึกษาระบบการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์จึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจกับสภาพ

ทางภูมิศาสตร์ซึ่งจะช่วยให้มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศและมนุษย์ได้อย่างชัดเจน เช่นเดียวกับการศึกษาระบบการตั้งถิ่นฐานของคนบนที่สูงในอำเภอปางมะผ้า ผู้เขียนจึงจะกล่าวถึงสภาพทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่เพื่อแสดงให้เห็นถึงลักษณะของพื้นที่ซึ่งแตกต่างจากพื้นที่สูงอื่นในเขตภาคเหนือ อันทำให้ผู้เขียนมีความสนใจศึกษาระบบการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่นี้

จากการสำรวจของโครงการสำรวจและจัดทำระบบฐานข้อมูลเกี่ยวกับถ้ำ จังหวัดแม่ฮ่องสอน พบว่าลักษณะภูมิประเทศของอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอนจากพื้นที่ทั้งหมด 1,210 ตารางกิโลเมตร มีลักษณะเป็นธรณีสัณฐานที่ประกอบด้วยหินปูนในปริมาณมากที่สุดคือ 605 หรือ ร้อยละ 50 ของพื้นที่ทั้งหมด (สิทธิพงศ์ ดิลกวานิช และคณะ 2542ก) ด้วยพื้นที่ที่มีหินปูนจำนวนมากส่งผลให้เกิดภูมิประเทศเป็นถ้ำและธารน้ำใต้ดินจำนวนมาก เพราะหินปูนมีคุณสมบัติในการละลายได้ในน้ำที่มีสภาพเป็นกรดอ่อน ๆ เมื่อฝนที่มีคุณสมบัติเป็นกรดอ่อน ๆ ตกลงมามากเข้าจึงทำให้น้ำกลายสภาพเป็นสารละลายแคลเซียมคาร์บอเนตไหลซึมไปตามร่องหิน มีการกัดเซาะให้เกิดโพรงขนาดเล็กได้ชั้นหินปูน พอานวันเข้าจึงเกิดเป็นโพรงถ้ำใต้ดินขนาดใหญ่ เมื่อโครงสร้างด้านล่างถูกกัดเซาะมากขึ้นจนไม่สามารถรองรับน้ำหนักหลังคาถ้ำด้านบนได้ จะส่งผลให้หลังคาถ้ำถล่มยุบลงมากลายเป็นหลุมยุบขนาดต่าง ๆ กันตามแต่ขนาดของโพรงถ้ำด้านล่าง ซึ่งหากเกิดลักษณะทางธรณีสัณฐานแบบนี้มาก ๆ จะเรียกว่า “ภูมิประเทศแบบคาร์สต์ (Karst topography) (อภิสิทธิ์ เอี่ยมหน่อ 2538)

ส่วนพื้นที่อีกร้อยละ 50 ที่เหลือจากพื้นที่หินปูน เป็นหินชนิดอื่นมีลักษณะเป็นเทือกเขาสูงประกอบด้วยแม่น้ำสายหลัก 4 สาย ซึ่งล้วนแล้วแต่มีแหล่งกำเนิดมาจากเทือกเขาติดชายแดนไทย-พม่า ประกอบด้วย ลำน้ำของ ลำน้ำโปงแสนปึก ลำน้ำแม่ละนา และลำน้ำลำง ทั้งหมดต่างมีจุดหมายเดียวกันลงสู่แม่น้ำปาย ที่พาดผ่านทางทิศใต้ของเขตอำเภอปางมะผ้า ก่อนไหลออกแม่น้ำสาละวินที่เป็นชายแดนไทย-พม่าทางทิศตะวันตก

บริเวณตอนกลางของพื้นที่อำเภอปางมะผ้าโดยเฉพาะในเขตลุ่มน้ำแม่ละนา และลุ่มน้ำลำงเป็นพื้นที่ต่ำรองรับลำน้ำสาขาเล็ก ๆ หลายสายประกอบกับลักษณะภูมิประเทศเป็นหุบเขาและที่ราบหลายแห่ง จึงทำให้มีความสมบูรณ์จากดินตะกอนลำน้ำเหมาะกับการทำเกษตรกรรม

แหล่งทรัพยากรที่มีความสำคัญต่อกลุ่มคน ทางด้านป่าไม้พื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ที่ประกาศเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าลุ่มน้ำปาย และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าสันปันแดน กลุ่มคนในพื้นที่สามารถใช้ประโยชน์จากป่าได้ทั้งในฐานะเป็นแหล่งอาหาร ยารักษาโรค สร้างที่อยู่อาศัย เครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน และในฐานะที่เป็นแหล่งต้นน้ำเพื่อใช้ในการเกษตร และ

อุปโลกปวิโลก ประเภทของสังคมพีชมี 3 ประเภทคือ ปาเบญจพรรณ (ที่ประกอบด้วยป่าไผ่ และ ปาเขาหินปูน) ปาเต็งรัง และป่าดิบเขา

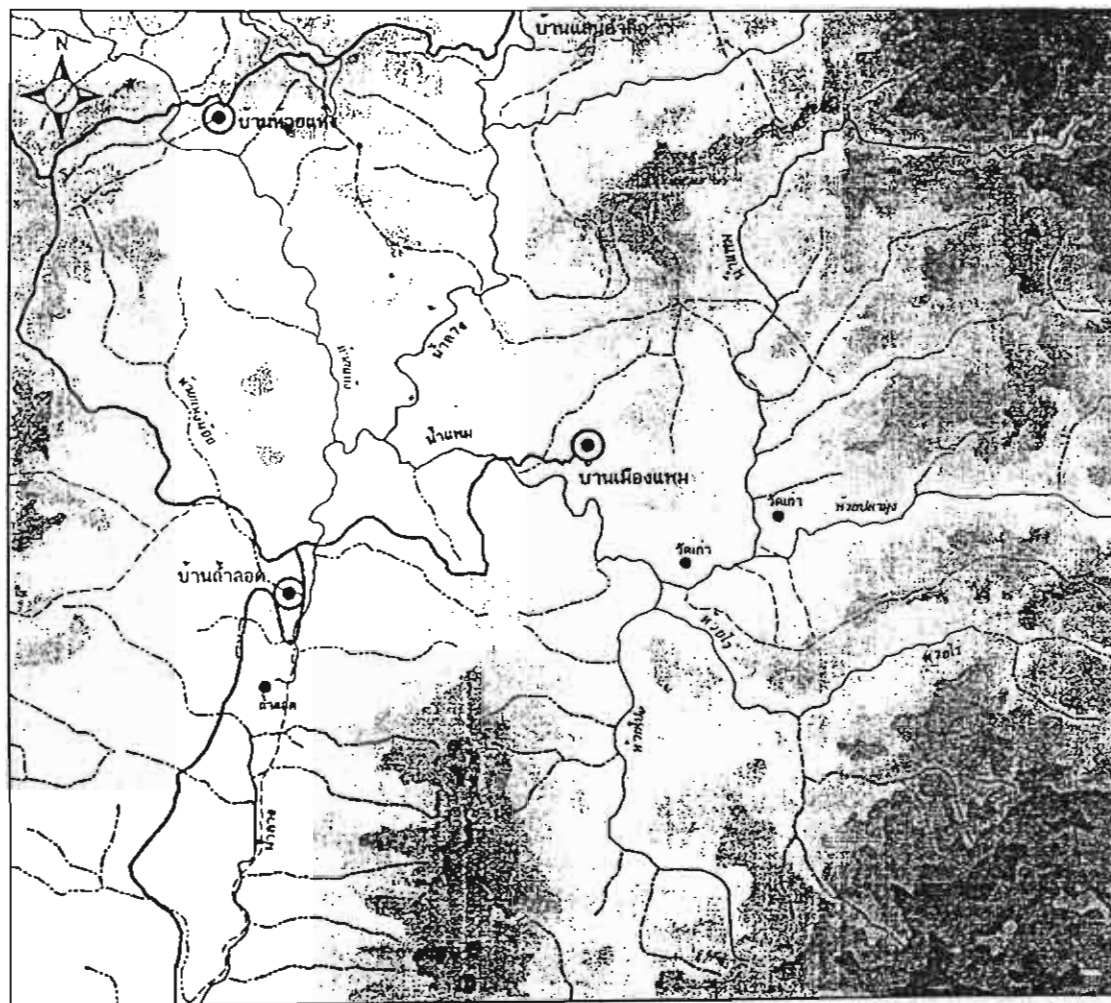
การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มีสัมพันธ์โดยตรงกับระบบนิเวศ ซึ่งมีตัวแปรที่สำคัญ 2 ชุด ซึ่งเป็นตัวกำหนดและก่อให้เกิดความแตกต่างของรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน คือ ปัจจัยทางด้านกายภาพ และปัจจัยทางด้านวัฒนธรรม ซึ่งบริเวณพื้นที่สูงของอำเภอปางมะผ้า อันประกอบด้วยความหลากหลายทางวัฒนธรรม ที่นอกจากกลุ่มคนเมืองแล้วยังประกอบด้วยกลุ่มคนบนที่สูงอีกหลายกลุ่ม ทำให้เกิดรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่แตกต่างกัน แบ่งออกได้เป็น 2 รูปแบบหลัก คือ บริเวณที่ราบ หรือที่ลาดลุ่มน้ำ และบริเวณสันเขาหรือไหล่เขา

ตามประวัติของชุมชนพบว่าการเข้ามาตั้งถิ่นฐานในระยะเวลาที่แตกต่างกัน โดยมีกลุ่มชาติพันธุ์ไทยใหญ่ เป็นกลุ่มแรก ต่อมาจึงเป็น กะเหรี่ยง มูเซอดำ มูเซอแดง ลีซอ และลัวะ ตามลำดับ ตามเอกสารประวัติศาสตร์และตำนานในภาคเหนือหลายฉบับระบุว่ากลุ่มชนดั้งเดิมของแม่ฮ่องสอนเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทยใหญ่ ลัวะ และกะเหรี่ยง ช่วงเวลาที่มีของการดำรงอยู่คือ สมัยล้านนา (สงวน โชติสุขรัตน์ 2508) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าบรรพบุรุษของกลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูงได้อาศัย ปรับตัวและสร้างความรู้เพื่อดำรงชีวิตให้อยู่รอดในพื้นที่สูงมานานแล้ว

ผู้เขียนจึงได้เลือกกลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูง 2 กลุ่ม ในการศึกษาคือ กลุ่มชาติพันธุ์ไทยใหญ่ และกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง ซึ่งต่างก็มีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่นิยมตั้งถิ่นฐานในบริเวณพื้นที่ที่ราบ และมีประวัติว่าตั้งถิ่นฐานในพื้นที่เขตนี้นานกว่ากลุ่มอื่น ๆ ดังนั้นจึงน่าจะมีการสั่งสมและเรียนรู้เพื่อปรับตัวต่อระบบนิเวศของพื้นที่สูงมาโดยตลอด

3.วิธีการศึกษา

ผู้เขียนมีความสนใจในระบบการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง ที่แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและการใช้พื้นที่ ในที่นี้ผู้เขียนจึงได้เลือกศึกษาภูมิปัญญาของกลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานในที่ราบ หรือหุบเขา และได้ยกตัวอย่างกรณีศึกษาจากหมู่บ้านเมืองแพม และหมู่บ้านถ้ำลอด ทั้งสองตั้งอยู่ในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยมีวิธีการศึกษาจากการประมวลเอกสารที่มีการศึกษาไว้ก่อนหน้านี้ การสังเกตการณ์และสัมภาษณ์ของผู้เขียนในหมู่บ้านเมืองแพม และหมู่บ้านถ้ำลอด ระหว่างเดือน ตุลาคม 2546- กุมภาพันธ์ 2547

0 1 2 3 กม.

1: 50,000

สัญลักษณ์

- ตำแหน่งหมู่บ้าน
- ลำห้วยน้ำเฉพาะฤดูกาล
- ลำห้วยสาขา
- ลำน้ำสายหลัก
- ถนนทางเดินเท้า
- ถนนทางรถ

ระดับความสูง

	< 700 M.		1,200 - 1,300 M.
	700 - 800 M.		1,300 - 1,400 M.
	800 - 900 M.		
	900 - 1,000 M.		
	1,000 - 1,100 M.		
	1,100 - 1,200 M.		

แผนที่ 1 แผนที่แสดงตำแหน่งบ้านถ้ำลอดและบ้านเมืองแพม

4. ชุมชนกะเหรี่ยงบ้านเมืองแพม

รูปที่ 1 บ้านเมืองแพม

บ้านเมืองแพมมีประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวกะเหรี่ยง แหล่งตั้งถิ่นฐานเดิมมาจาก 2 แห่งหลักคือบ้านหนองชาวกกลาง ตำบลห้วยปูลิง อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งอพยพมาอยู่ที่บ้านแม่ยางตั้งแต่ประมาณ 76-77 ปีมาแล้ว (หรือเมื่อประมาณ พ.ศ. 2470-2471) และบ้านวัดจันทร์ อำเภอแม่แจ่ม จังหวัด

เชียงใหม่ ซึ่งทั้ง 2 หมู่บ้าน มีประชากรบางส่วนเกี่ยวข้องเป็นญาติกันแล้ว เมื่อย้ายไปอยู่ที่บ้านแม่ยาง (หรือแม่ยาน) เขตอำเภอปาย ชาวบ้านบางส่วนจึงได้ย้ายเข้ามาอยู่ด้วยกัน ต่อมาได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตอำเภอปางมะผ้า แถบหัวน้ำแม่หมู บริเวณโดยรอบของบ้านผามอน บ้านห้วยโป่ง บ้านหัวน้ำแพม (บริเวณต้นน้ำของลำน้ำแพม) และบ้านเมืองแพมตามลำดับ เมื่อมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองแพมแล้วได้ชักชวนให้ญาติพี่น้องในหมู่บ้านอื่นย้ายมาอยู่ร่วมกันจนหมู่บ้านขยายตัวเพิ่มมากขึ้น¹

ชุมชนกะเหรี่ยงบ้านเมืองแพมจัดอยู่ในกะเหรี่ยงเผ่าสะกอว์ (Sgaw) ซึ่งอาศัยกระจายอยู่ในประเทศไทยตั้งแต่จังหวัดแม่ฮ่องสอน ตาก กาญจนบุรี และประจวบคีรีขันธ์ (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ 2545: 52) บ้านเรือนเริ่มเปลี่ยนมาใช้ไม้จริงในการก่อสร้างแล้ว เพราะเป็นการตั้งถิ่นฐานแบบถาวร แต่หลายบ้านก็ยังคงมีครัวที่ก่อสร้างด้วยไม้ไผ่เป็นฟากวางเป็นพื้นและฝาห้อง มุงด้วยใบตองตึง หรือแผ่นไม้อยู่ วิถีชีวิตของชาวบ้านหลายอย่างยังคงดำรงไว้เยี่ยงอย่างบรรพบุรุษ กิจกรรมในรอบปี คือการทำเกษตรกรรม ซึ่งผลิตเพื่อเลี้ยงชีพในครัวเรือน และบางส่วนสามารถเก็บไว้ขายได้ อาชีพเสริมที่นับว่าทำรายได้ให้กับครอบครัวจากแม่บ้านอย่างน้อย คือการทอผ้าขายแก่นักท่องเที่ยว สำหรับพ่อเฒ่าที่ไม่มีกำลังพอสำหรับการทำไร่ทำนาและงานหนักอื่นๆ ก็อาศัยงานหัตถกรรมประเภทเครื่องจักสาน ที่มีผู้ว่าจ้างจากหมู่บ้านอื่นเป็นเครื่องดำรงชีพ สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไป เป็นการติดต่อกับชุมชนภายนอกสะดวกยิ่งขึ้นจากถนนสายสบป่อง-เมืองแพม ประกอบด้วยถนนซีเมนต์จากบ้านสบป่องถึงบ้านถ้ำลอด เป็นระยะทาง 9 กิโลเมตร และต่อจากบ้านถ้ำลอดเข้า

¹ สัมภาษณ์จากนายกะเคอ วงศ์กะเหรี่ยง อายุ 79 ปี ผู้นำการตั้งถิ่นฐานคนแรกที่บ้านเมืองแพม

บ้านเมืองแพมเป็นถนนดิน ระยะทาง 7 กิโลเมตร หลายบ้านมีมอเตอร์ไซด์เป็นของตัวเอง สามารถออกไปจับจ่ายอาหารประเภทเนื้อสัตว์ได้จากทั้งที่ตลาดในตัวอำเภอ(บริเวณบ้านสบป่อง) และจากรถเร่ขายสินค้าที่แวะเวียนมาเป็นประจำ เมื่อนอกฤดูกาลทำไร่ ทำนา หนุ่มสาวในหมู่บ้านก็ออกไปรับจ้างทำงานเพื่อหารายได้เสริมจากภายนอก

4.1 ปัจจัยการตั้งถิ่นฐานทางด้านกายภาพ

เป็นปัจจัยทางด้านภูมิศาสตร์ที่มีเหตุผลเกี่ยวเนื่องกับการดำรงชีวิต และการผลิต ปัจจัยด้านกายภาพประกอบด้วย ภูมิประเทศ แหล่งน้ำ ความสูง และทรัพยากรธรรมชาติ ถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการเลือกตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มาตั้งแต่อดีต ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวกะเหรี่ยงในอำเภอปางมะผ้าทางด้านกายภาพของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงจากจำนวน 2 หมู่บ้าน พบว่ามีการเลือกพื้นที่ในระดับความสูง 600-800 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง เป็นพื้นที่ลาดหุบเขา หรือที่ลาดลุ่มน้ำซึ่งระดับความชันไม่สูงมากนัก แหล่งน้ำใช้แหล่งน้ำธรรมชาติจากผิวดิน และมีการขุดบ่อน้ำใช้บ้างในบางฤดูกาล ส่วนแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ มักจะใช้ประโยชน์จากป่าเบญจพรรณ ซึ่งมีหน้าดินที่อุดมสมบูรณ์ฟื้นตัวได้เร็ว และที่สำคัญมีสัตว์ป่า และทรัพยากรธรรมชาติอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ (อุดมลักษณ์ ยุ้นตระกูล 2546: 48)

สำหรับบ้านเมืองแพมตั้งอยู่ในพื้นที่ลาดลุ่มน้ำ เป็นเนินเขาขนาดเล็กและเตี้ยใกล้กับที่ราบขนาดใหญ่ ที่ระดับความสูงประมาณ 700 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง แหล่งน้ำใช้มาจากแหล่งน้ำผิวดินที่อยู่ใกล้ ๆ กับหมู่บ้าน โดยมีห้วยน้ำแพม ห้วยปลาโมง และห้วยไร่ เป็นแหล่งน้ำสำหรับทำเกษตรกรรม ส่วนห้วยฮี้ ใช้ทั้งในการเกษตรและทำน้ำประปาในหมู่บ้าน ในอดีตแหล่งน้ำหลักที่ใช้ในหมู่บ้านมาจากห้วยน้ำแพมที่เป็นลำน้ำสายใหญ่ไหลผ่านใกล้กับหมู่บ้านที่สุด แต่ชาวบ้านไม่นิยมนำน้ำจากน้ำแพมมาดื่มโดยตรง โดยให้เหตุผลว่าบริเวณห้วยน้ำแพม (หรือต้นลำน้ำแพม) เป็นเขตใกล้กับบ้านของชาวมูเซอที่ปล่อยให้สัตว์เลี้ยงลงมาใช้น้ำห้วยอย่างอิสระจึงทำให้น้ำสกปรก² ดังนั้นในหมู่บ้านจึงมีการขุดบ่อน้ำไว้ใช้จากบริเวณริมน้ำแพม และมีบ่อน้ำอีก 3 แห่งที่ขุดขึ้นจากลำห้วยสายเล็กภายในหมู่บ้านเอง สังคมพืชที่พบในบริเวณบ้านเมืองแพมนอกจากเป็นป่าเบญจพรรณแล้ว ยังพบว่าบางส่วนมีป่าเต็งรังผสมอยู่ด้วย ซึ่งถึงแม้ในพื้นที่ป่าเต็งรังจะไม่เหมาะกับการเพาะปลูก แต่พืชที่ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์อยู่ในชีวิตประจำวันคือ ใบของต้นพลวงที่เรียกว่าใบตองตึง สำหรับนำมามุงหลังคาบ้าน และไม้สนที่พบขึ้นอยู่ประปรายในเขตยอดเขาสูง

² ข้อมูลสัมภาษณ์จาก นายกะเดอ วงศ์กะเหรี่ยง อายุ 79 ปี

บริเวณลำต้นมียางสนที่ติดไฟง่าย ชาวบ้านเรียกว่า “ไม้เกียะ” นำมาเป็นเชื้อไฟ หรือเป็นคบไฟส่อง
นำทางในเวลากลางคืน

4.2 ปัจจัยการตั้งถิ่นฐานทางด้านวัฒนธรรม

เป็นตัวแปรที่มีความซับซ้อนเพราะผู้ที่ให้กำเนิดตัวแปรและผู้ที่ใช้ตัวแปรนี้ก็คือมนุษย์ และ
เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การตั้งถิ่นฐานของแต่ละวัฒนธรรมมีความแตกต่างกัน โดยรวมแล้ว
สามารถแบ่งปัจจัยทางวัฒนธรรมออกเป็น 4 ปัจจัยย่อย ได้แก่ ระบบเครือญาติ องค์กรทางสังคม
ระบบการผลิต และ ระบบความเชื่อ

4.2.1 ระบบเครือญาติ

สถาบันครอบครัวจัดว่าเป็นสถาบันที่มีความหมายมากในสังคมกะเหรี่ยง ชาวบ้านเมือง
แพมในปัจจุบันจัดเป็นครอบครัวเดี่ยวที่เมื่อลูกแต่งงานแล้วก็มักจะแยกออกไปตั้งบ้านเรือนใหม่ ใน
อดีตบ้าน 1 หลังคาเรือน อาจประกอบด้วยครอบครัว 2-3 ครอบครัวอยู่ร่วมกัน ประกอบด้วยพ่อแม่
ลูกที่ยังไม่แต่งงาน และครอบครัวของลูกที่แต่งงานแล้ว ซึ่งตามประเพณีเมื่อแต่งงานผู้ชายเป็นฝ่าย
ย้ายมาอยู่กับทางครอบครัวของผู้หญิงก่อนอย่างต่ำ 1 ปี หรือตามแต่จะตกลงกัน³ ประชากรใน
หมู่บ้านถ้าหากนับเครือญาติกันแล้วมักจะมี ความเกี่ยวข้องกันทั้งหมดไม่ว่าทางสายเลือดก็ทางการ
แต่งงาน การเลี้ยงดูลูกหลานเล็ก ๆ เป็นสิ่งที่สามารถพบเห็นได้ทั้งจาก พ่อ แม่ พี่สาว พี่ชาย ปู่ ย่า
ตา ยาย และบรรดาเครือญาติในครอบครัว เราจึงเห็นความผูกพันของคนในครอบครัวที่ยังมีอยู่
อย่างแน่นแฟ้น เมื่อใครเกิดปัญหาก็จะต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

ระบบเครือญาติที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานคือ การย้ายถิ่นฐานตามคำชักชวนของญาติพี่น้อง
โดยปกติแล้วการย้ายถิ่นฐานเป็นเรื่องสำคัญที่ถึงแม้จะเกิดขึ้นบ่อยในกลุ่มชนบนที่สูง สาเหตุหลักที่
พบในการย้ายถิ่นฐานข้อแรกคือ ต้องการที่ทำกินใหม่ที่ดีกว่าเดิม ซึ่งก่อนที่จะย้ายนอกจากมีผู้นำที่
ดีแล้ว ยังมีเหตุผลที่ย้ายตามคำชักชวนของญาติพี่น้องที่ย้ายไปก่อนแล้วกลับมาชักชวนให้ตามกัน
ไป และญาติพี่น้องที่ย้ายไปก่อนก็มีทั้งย้ายไปหาที่ทำกินใหม่ และย้ายไปแต่งงานมีครอบครัวกับ
คนต่างหมู่บ้าน เมื่อติดต่อสัมพันธ์กันบ่อยครั้งเข้าระบบเครือญาติจึงได้แผ่ขยายข้ามไปสู่อีก
หมู่บ้านหนึ่ง จึงไม่น่าแปลกใจที่ชุมชนกะเหรี่ยงในเขตอำเภอปางมะผ้า และอำเภออื่น ๆ โดยรอบ
จะมีความเกี่ยวข้องกันแทบจะทุกหมู่บ้าน และชาวกะเหรี่ยงจะไม่นิยมแต่งงานข้ามกลุ่มชาติพันธุ์

³ ข้อมูลสัมภาษณ์จากนายตอลา ทวีประสงค์ทอง อายุ 68 ปี และ นายหม่อมท้าวหา คอขเจริญสุข อายุ 59 ปี

กันมากนัก จึงทำให้ยังดำรงความเป็นเอกลักษณ์ ประเพณีและวัฒนธรรมดั้งเดิมของบรรพบุรุษไว้ได้อย่างเหนียวแน่น

การตั้งถิ่นฐานในสมัยแรกของบ้านเมืองแพมเป็นกลุ่มเครือญาติเดียวกันที่ผสมผสานระหว่างกลุ่มที่อพยพมาจากบ้านหนองขาวกลาง ต.ห้วยปูลิง จ.แม่ฮ่องสอน และกลุ่มที่อพยพมาจากบ้านวัดจันทร์ อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่ ต่อมาเมื่อเห็นว่าพื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์จากพื้นที่ราบขนาดใหญ่เหมาะสำหรับทำนาแล้ว จึงได้ชักชวนญาติพี่น้องให้อพยพมาอยู่ด้วยกันเพิ่มมากขึ้น

4.2.2 องค์การทางสังคม

กลุ่มทางสังคมที่นับว่ามีความสำคัญต่อการเลือกพื้นที่ตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่อดีต คือ กลุ่มผู้นำหมู่บ้าน ประกอบด้วย ผู้อาวุโสซึ่งได้รับการนับถือจากชาวบ้าน ผู้นำหมู่บ้าน และหมอเมือง บางครั้งอาจรวมอยู่ในคนคนเดียวกัน ซึ่งในอดีตพ่อเฒ่ากะเดอ วงศ์กะเหรี่ยง ผู้นำการก่อตั้งบ้านเมืองแพมเป็นคนแรกได้ดำรงตำแหน่งนี้ แต่ในปัจจุบันมอบตำแหน่งหมอเมือง และผู้ใหญ่บ้านให้กับลูกหลานและผู้อื่นสืบทอดแทน

ตำแหน่งสำคัญในกลุ่มนี้ประกอบด้วย ตำแหน่งผู้นำชุมชนทางการเมืองการปกครองคือ “พ่อหลวง” (ความหมายในทางราชการคือ ผู้ใหญ่บ้านหรือกำนัน) สามารถเลือกคนใหม่แทนโดยพิจารณาจากบุคคลที่ได้รับความเชื่อถือจากลูกบ้านมากที่สุด เป็นผู้มีหน้าที่ในการตัดสินใจความขัดแย้งภายใน รวมทั้งชี้แนะและดำเนินการพัฒนาหมู่บ้าน และตำแหน่งผู้นำทางความเชื่อคือ “หมอเมือง” ที่มีหน้าที่ประกอบพิธีกรรมสำคัญต่าง ๆ ประจำปี จะต้องสืบทอดตามสายตระกูล (ซึ่งเมื่อถึงเวลาเลือกก็จะขึ้นอยู่กับชาวบ้านเป็นผู้ช่วยเลือกด้วย)⁴ ดังนั้นจะเห็นได้ว่ากลุ่มผู้นำหมู่บ้านนั้นนอกจากจะอิงอยู่กับความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติแล้ว ยังมีองค์ประกอบอยู่ที่เสียงของชุมชนเป็นผู้ช่วยตัดสินใจเลือกด้วย ส่วนกลุ่มผู้อาวุโสที่ถึงแม้ว่ากาลเวลา และการศึกษาสมัยใหม่จากภายนอกที่เพิ่มขึ้นจะทำให้ระบบอาวุโสในหมู่บ้านอ่อนแอลง แต่ดูเหมือนชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงให้ความสำคัญและมักนำปัญหาที่มีไปปรึกษากับผู้อาวุโสอยู่เสมอ ๆ อีกทั้งเมื่อเวลามีงานสำคัญตามประเพณีเกิดขึ้น ระบบอาวุโสก็ยังคงมีความสำคัญต่อชุมชนอยู่เช่นเดิม

ในอดีตเมื่อผู้นำหมู่บ้านและผู้อาวุโสได้ตัดสินใจเลือกพื้นที่สำหรับตั้งหมู่บ้านแล้ว จะมีการตรวจสอบอีกครั้งโดยหมอเมืองที่จะทำพิธีเสี่ยงทายเพื่อตรวจดูว่าพื้นที่ซึ่งเลือกไว้นั้นจัดว่าเป็นที่ดีสามารถตั้งหมู่บ้านได้หรือไม่ บางครั้งถึงแม้ว่าผลจะออกมาว่าไม่สามารถตั้งบ้านเรือนได้ แต่ถ้า

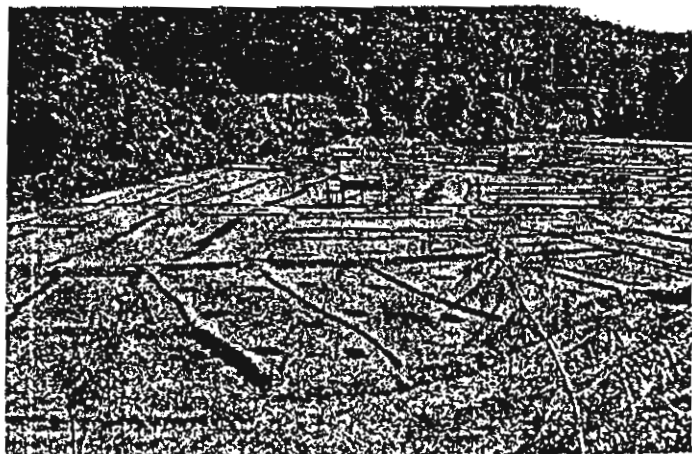
⁴ ข้อมูลสัมภาษณ์จากนายพะเนาะ แก้วโพธิ์สิทธิ์ อายุ 58 ปี หมอเมืองคนปัจจุบันของบ้านเมืองแพม

หากยังยืนยันที่จะตั้ง ก็อาจเลื่อนพื้นที่เสี่ยงภัยออกไปจัดอีกครั้งในบริเวณใกล้เคียง ๗ กัน จนกว่าจะสำเร็จ

การเลือกพื้นที่ตั้งหมู่บ้านนอกจากขึ้นอยู่กับวิจารณ์ของชุมชนผู้นำหมู่บ้านแล้ว ปัจจัยหนึ่งที่ยังคงมีอิทธิพลคือลักษณะทางพื้นที่ซึ่งแสดงออกถึงความอุดมสมบูรณ์ ถึงแม้ว่าชาวกระเหรี่ยงบ้านเมืองแพมจะไม่มีพื้นฐานทำนาหล่มมาก่อน แต่ผลผลิตจำนวนมากที่เห็นจากชาวไทยใหญ่นั้นก็เชิญชวนให้ลองเปลี่ยนระบบการผลิตจากนาไร่เพียงอย่างเดียว มาทำนาดำควบคู่ไปด้วย ฉะนั้นการเลือกพื้นที่ตั้งบ้านเมืองแพมในปัจจุบันจึงประกอบขึ้นจากปัจจัยสำคัญที่เริ่มแสดงถึงความเปลี่ยนแปลงในระบบการผลิต และการรับสิ่งใหม่ ๆ จากสังคมอื่นเข้ามา หลังจากตั้งถิ่นฐานแล้วจะมีการกลุ่มผู้นำหมู่บ้าน หรือผู้อาวุโส ก็จะกำหนดพื้นที่สำหรับใช้สอยต่าง ๆ ในหมู่บ้าน เช่น พื้นที่เลี้ยงเจ้าเมือง ป่าช้าประจำหมู่บ้าน พื้นที่หัวน้ำ เป็นต้น ซึ่งจากระบบอาวุโสที่มีอยู่ในสังคม ข้อตกลงและข้อห้ามที่เกิดขึ้นจึงมักได้รับการยอมรับและนำมาปฏิบัติอย่างเคร่งครัด

4.2.3 ระบบการผลิต

ชาวกระเหรี่ยงบ้านเมืองแพมมีอาชีพหลักเป็นเกษตรกรรม ที่ผสมผสานระหว่างรูปแบบการเกษตรหลักคือทำนาหล่ม และการทำไร่ที่ส่วนใหญ่ยังคงทำบ้างมักใช้ปลูกพืชเสริมประเภท ข้าวไร่ ข้าวโพด พริก งามา และงาคำ เป็นต้น ส่วนข้าวที่เป็นผลผลิตหลักสำหรับกินเองในครัวเรือน และบางครั้งก็พอสำหรับขายให้กับคนหมู่บ้านอื่นที่มาซื้อจะได้จากการทำนาดำ และเมื่อนอกฤดูการทำนามักจะใช้ปลูกหัวหอมแดง กระเทียม ถั่วลิสง ดอกกะหล่ำ และผักกาด สลับกันรายได้เสริมอื่นมาจากการเลี้ยงสัตว์ประเภท ไก่ หมู วัว และควาย ทั้งเพื่อกินกันเองในหมู่บ้าน และขายให้กับคนต่างหมู่บ้านที่มาซื้อ แต่สัตว์เลี้ยงที่มีความสำคัญและมักไม่ค่อยขายมากนักจะเป็นไก่ ที่เป็นสิ่งสำคัญในการทำพิธีไหว้ผี และหมูที่ใช้ในพิธีแต่งงาน ส่วนวัวและควายปัจจุบันการเลี้ยงเพิ่มมากขึ้นเนื่องจากไม่ต้องลงทุนค่าอาหาร เพียงแต่นำไปปล่อยทิ้งไว้ในป่าให้หากินเอง ในแต่ละวันต้องออกไปตามและดูว่าอยู่ที่ไหน เมื่อถึงเวลาก็มีคนมาซื้อถึงหมู่บ้าน

รูปที่ 2 ที่นาบ้านเมืองแพม

วิถีการดำรงชีวิตของชาวกะเหรี่ยงผูกพันอยู่กับการเกษตรเป็นอย่างมาก ในทุกครัวเรือนแม้จะมีอาชีพเสริมที่ทำรายได้ให้จำนวนมาก แต่ดูเหมือน “ข้าว” ยังคงเป็นสิ่งสำคัญที่จำเป็นต้องผลิตเก็บไว้ให้มีความมั่นใจว่าในปีต่อไปครอบครัวจะมีข้าวพอกินไปตลอด การทำนาดำของชาวกะเหรี่ยงเห็นได้ชัดว่ารับอิทธิพลมาจากชาวไทยใหญ่ บริเวณที่นาที่เพิ่งขุดใหม่เมื่อเริ่มตั้งถิ่นฐานซึ่งอยู่ใกล้กับหมู่บ้านที่สุดนั้นได้ทำการขุดลำเหมืองต่อมาจากลำน้ำแหมเพื่อให้น้ำเข้ามา และมีการเปลี่ยนทิศทางการไหลของน้ำในบางบริเวณเพื่อให้เกิดพื้นที่สำหรับทำนาเพิ่มขึ้น⁵

โดยพื้นฐานแล้วลักษณะภูมิประเทศหลักที่เป็นเทือกเขาหินปูนนั้นทำให้น้ำดินตามธรรมชาติเป็นเพียงชั้นบาง ๆ ไม่สามารถทำการเพาะปลูกในที่เดิมซ้ำกันทุกปีได้ จึงทำให้รูปแบบการผลิตดั้งเดิมของชาวกะเหรี่ยงที่ทำไมเป็นหลัก และแต่ละครอบครัวจำเป็นต้องมีที่ทำกินของตนเองอย่างต่ำครอบครัวละ 5-6 แห่ง เพื่อที่ว่าจะสลับปลูกพืชหมุนเวียนไปปีละแห่ง รอให้พื้นที่เดิมฟื้นตัวมีสารอาหารพอเพียงสำหรับการเพาะปลูกครั้งต่อไป เมื่อหมู่บ้านมีการขยายตัวเพิ่มขึ้นที่ทำกินเริ่มขาดแคลนจึงต้องย้ายหรือแยกหมู่บ้านตามที่ทำกินใหม่ไป แต่ดูเหมือนว่าการเคลื่อนย้ายมักจะวนเวียนอยู่ไม่ไกลจากที่ตั้งถิ่นฐานเดิมนัก

4.2.4 ระบบความเชื่อ

ระบบความเชื่อของชาวกะเหรี่ยงที่ถึงแม้ว่าจะนับถือพุทธศาสนา แต่พิธีกรรมและความเชื่อที่ดำรงอยู่ในชุมชนก็ยังแสดงให้เห็นถึงร่องรอยของศาสนาดั้งเดิม หรือการนับถือผีที่ยังคงผูกพันอยู่กับวิถีชีวิตอย่างไม่เสื่อมคลาย นอกจากพิธีกรรมและความเชื่อที่มีอยู่ในชีวิตประจำวันแล้ว ยังพบว่าวิธีการเลือกพื้นที่ตั้งหมู่บ้านใหม่ก็ยังมีทั้งข้อห้ามและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่มีลักษณะเป็นการสั่งสอนให้ดูชัยภูมิก่อนตั้ง แล้วจึงยืนยันการเลือกด้วยวิธีเสี่ยงทาย ตรวจสอบลักษณะของพื้นที่อีกชั้นหนึ่ง ระบบความเชื่อที่มีผลต่อการตั้งถิ่นฐานนี้จัดว่าเป็นความรู้หรือภูมิปัญญาที่สั่งสมและได้รับการสืบทอดต่อมาอย่างแท้จริง ข้อห้ามมากมายในการเลือกพื้นที่ตั้งหมู่บ้าน หากพิจารณาดูแล้วก็จะพบว่ามีเหตุผลเบื้องหลังในกลวงลึก สามารถแยกออกเป็นหัวข้อต่าง ๆ ได้⁶ คือ

1. ห้ามตั้งหมู่บ้านในพื้นที่บริเวณกึ่งดอย คือรอยต่อของดอย 2 ดอย (หรือภูเขา 2 ลูก) เข้าใจว่าจะมีปัญหาเกี่ยวกับเรื่องลมแรงที่บริเวณสันดอยต่อจะเป็นช่องลมได้ดีเพราะมีดอย 2 ลูก

⁵ ข้อมูลสัมภาษณ์จากนายเอกชัย ไพรศิริฤทธิ

⁶ ข้อมูลสัมภาษณ์จาก นายกะเดว วงศ์กะเหรี่ยง อายุ 79 ปี นายคอลา ศิริประสงค์ทอง อายุ 68 ปี นายพะหมู่หู่ ดาวเปล่งสุข อายุ 76 ปี นายพะเจหอ รัตนอารยธรรม อายุ 54 ปี นายทุน ไพรศรีพรพันธ์ อายุ 67 ปี นายอำพัน คอยคำรังสุข อายุ 49 ปี นายसानุ โท เก่งทางธรรม อายุ 69 ปี นายแซด พิทักษ์พนาสี อายุ 66 ปี นายหม่อสั่ววา คอยเจริญสุข อายุ 59 ปี นายพะเนกา แก้วโพธิ์สิทธิ์ อายุ 58 ปี และนายทองไข่ รัตนอารยธรรม อายุ 80 ปี

กำบังลมด้านข้างไว้หมดไว้ และช่วงฤดูฝนหากฝนตกหนักก็จะพาน้ำดินหรือก้อนหินไหลลงมาทับ
ถูกบ้านเรือนได้ง่าย ถ้าตามความเชื่อก็คือสิ่งที่ไม่ดีต่าง ๆ จะไหลลงมาวมกันบริเวณนี้ ถ้าหากจะ
ตั้งบ้านชาวบ้านก็จะเลือกบริเวณที่เป็นไหล่เขาหรือไหล่ดอยที่ไม่มีความชันมากนักมากกว่า และกั
วดยเป็นทางเดินของผี ที่มนุษย์ไม่ควรไปตั้งบ้านเรือนกันไว้

2.ห้ามตั้งหมู่บ้านบนดอยที่มีกัวดอยล้อมรอบ (ถึงแม้ว่าดอยที่เลือกจะไม่มีกัวดอยก็ตาม)

3.ห้ามตั้งหมู่บ้านในหุบเขาที่มีทางออกเพียงทางเดียว ลักษณะพื้นที่เป็นหุบที่มีภูเขาโอบ
รอบทุกด้านในข้อนี้อาจเกี่ยวข้องกับชัยภูมิที่เป็นจุดยุทธศาสตร์ทางเข้าออกทางเดียวจะเป็น
จุดอ่อนให้ถูกโจมตีได้ง่ายจากศัตรู

4.ห้ามตั้งบ้านใกล้กับภูเขาสูงโดด และหน้าผาสูง ภูมิประเทศของอำเภอปางมะผ้าที่
ประกอบด้วยหินปูนเป็นหลักนั้นมักจะมีภูเขาหินปูนโดด ๆ อยู่ทั่วไป ซึ่งคุณสมบัติของหินปูนที่
ละลายได้ในกรดอ่อน ๆ แล้ว เมื่อฝนตกลงมาชะเอื้อหิน ในระยะเวลานานเข้าก็จะทำให้
โครงสร้างบางส่วนถล่มลงมาได้ง่าย ดังนั้นถ้าหากไปตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ ๆ ก็จะทำให้เกิดความ
เสียหายหรือบาดเจ็บล้มตายได้ ชาวบ้านจึงเชื่อว่าบริเวณภูเขาหินสูงโดด นั้นเป็นที่อยู่ของผี

5.ห้ามตั้งหมู่บ้านในบริเวณที่ลำน้ำไหลลงมาจากภูเขาหรือที่สูง หรือสับห้วยที่อยู่ในที่ต่ำ
พื้นที่ต่ำนั้นจะเกิดน้ำท่วมได้หากอยู่ในช่วงน้ำหลาก แต่ถ้าหากเป็นพื้นที่สับห้วยที่เป็นจุดบรรจบของ
ลำห้วยที่ไหลมาจากพื้นที่ราบธรรมดาก็สามารถตั้งบ้านเรือนอยู่ได้ ถ้าตั้งบ้านอยู่บนที่สูงกว่าลำ
ห้วยเล็กน้อย (ที่เนินเขาเล็ก ๆ ริมน้ำ) ได้จะดีมาก เพราะช่วงหน้าฝนเมื่อน้ำป่าหลากมาจะไม่เกิด
ความเสียหาย

6.ห้ามตั้งหมู่บ้านในบริเวณสับน้ำด้านที่อยู่ระหว่างลำน้ำที่ไหลมาสบกัน

7.ห้ามตั้งหมู่บ้านระหว่างลำน้ำสองสายที่ยังสามารถมองจากริมน้ำสายหนึ่งไปยังอีกสาย
ที่ขนานกันอยู่ เพราะลักษณะที่ราบแคบ ๆ นี้ในฤดูน้ำหลาก (ฤดูฝน) จะเป็นจุดที่น้ำท่วมได้ง่ายมาก

8.ห้ามตั้งหมู่บ้านบนภูเขาที่มีลำน้ำขนาดทั้ง 2 ข้าง น่าจะเป็นเหตุผลของทางคมนาคมที่มี
ความลำบากในฤดูฝน

9.ห้ามตั้งหมู่บ้านอยู่บนไหล่ดอยที่ด้านล่างเป็นลำห้วย (ความจริงที่ตั้งบ้านเมืองแพมจิดว่า
เป็นพื้นที่ลักษณะตรงกับข้อห้ามนี้ แต่ชาวบ้านยืนยันว่าได้ลองเสี่ยงทายดูแล้วผลบอกว่าสามารถ
อยู่ได้) แสดงให้เห็นว่าแต่ละข้อห้ามก็ยังมีข้อยกเว้นจากการเสี่ยงทายได้

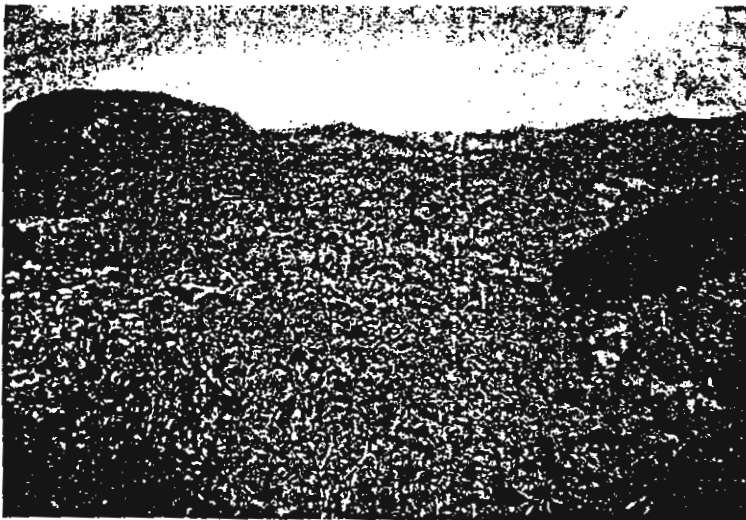
10.บริเวณใกล้หนองน้ำนิ่ง ตามหลักแล้วหนองน้ำนิ่งเป็นแหล่งเพาะเชื้อของยุงได้ง่าย อีก
ทั้งสัตว์เลื้อยพวกควายก็ชอบลงแช่ตัวในแอ่งน้ำซึ่งทำให้แหล่งน้ำนั้นสกปรกและอาจมีโรคอื่นแอบ
แฝงอยู่อีกด้วย

11.ห้ามตั้งบ้านเรือนบริเวณใกล้กับ “น้ำฮู” แต่ยังสามารถใช้ประโยชน์จากน้ำที่ไหลออกมาได้ ใช้ในการเกษตร ชาวไทยใหญ่และชาวกะเหรี่ยงเองมีข้อห้ามว่าห้ามทิ้งสิ่งสกปรกลงไปในรู หรือ ข้างป่าเศษไม้ ก้อนหิน ใ้บริเวณช่องทางน้ำออก เพราะจะทำให้ผิวน้ำโกรธเคือง บันดาลให้เกิดความเจ็บป่วยต่อผู้กระทำการลบหลู่ น้ำฮูเป็นแหล่งน้ำจากระบบธารน้ำใต้ดินที่มีความสำคัญต่อหมู่บ้านในอำเภอปางมะผ้าหลายหมู่บ้าน เนื่องจากในบางพื้นที่ซึ่งเป็นพื้นที่สูง ไม่มีแหล่งน้ำผิวดินหรือธารน้ำตามธรรมชาติอาจมีเพียงน้ำฮูที่เป็นแหล่งน้ำกินน้ำใช้เพียงแหล่งเดียว จึงต้องมีการอนุรักษ์ไม่ให้มีการรบกวนก่อให้เกิดความสกปรก

5.ชุมชนไทยใหญ่บ้านถ้ำลอด

ชาวไทยใหญ่บ้านถ้ำลอดมีประวัติว่าเมื่อแรกอพยพมาจากบ้านไม้ลันและบ้านปางคาม ซึ่งอยู่ใกล้กับชายแดนไทย-พม่า นั้นเป็นกลุ่มเครือญาติเดียวกัน ด้วยปัญหาต้องการที่ทำกินมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านห้วยกลาง (ยังคงตั้งอยู่ใกล้กับชายแดนไทย-พม่าอยู่) และเมื่อปี พ.ศ. 2512 จึงได้ย้ายมาตั้งถิ่นฐานที่บ้านถ้ำลอด ในระยะแรกวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านถ้ำลอดยังคงยังชีพด้วยการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์เป็นอาชีพหลัก

จนกระทั่งประมาณปี พ.ศ.2524-2525 เมื่อเริ่มมีนักท่องเที่ยวสนใจเข้าชมความงามของ “ถ้ำลอด” ที่มีลักษณะเป็นถ้ำขนาดใหญ่มีธารน้ำไหลผ่าน ภายในแยกย่อยออกเป็นโถงห้องหลายโถง มีทั้งความงามที่ธรรมชาติได้รังสรรค์ขึ้น และแหล่งโบราณคดีในวัฒนธรรมโลหะของคน

รูปที่ 3 สภาพที่ตั้งบ้านถ้ำลอด

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ หลังจากนั้นชาวบ้านได้เริ่มใช้ประโยชน์จากความเป็นแหล่งท่องเที่ยวโดยการบริการนำเที่ยว และต่อแพภายในถ้ำ⁷

ช่วงที่การท่องเที่ยวเริ่มต้นก็มีการอพยพเข้ามาของคนหลายกลุ่ม ทั้งจาก

ญาติพี่น้องที่ชักชวนให้ย้ายตามเข้ามา คนเมืองจากจังหวัดใน

⁷ ข้อมูลสัมภาษณ์จากนายปานจุง ฐิติกุลภัทรวงศ์ อายุ 52 ปี

ภาคเหนือที่มีหน้าที่การงานในศูนย์ศึกษาทางธรรมชาติและสัตว์ป่าถ้ำน้ำลอดซึ่งจัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2535 และกลุ่มคนไทยใหญ่ที่อพยพมาจากประเทศพม่า นอกจากนี้ยังมีชาวต่างชาติที่เข้ามาแต่งงานกับคนในพื้นที่ได้ตั้งถิ่นฐานและสร้างเกสต์เฮาส์ขึ้นเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว จนถ้ำลอดกลายเป็นแหล่งรวมของคนหลากหลายกลุ่ม ที่มีวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน

ปัจจุบันการเดินทางติดต่อระหว่างชุมชนบ้านถ้ำลอดกับชุมชนภายนอกสามารถใช้ถนนคอนกรีตที่ต่อมาจากถนนหลวงสาย 1095 เชียงใหม่-แม่ฮ่องสอน ที่บริเวณบ้านสบป่องลัดเลาะเข้ามาตามภูเขาและป่าไม้เป็นระยะทาง 9 กิโลเมตร

5.1 ปัจจัยการตั้งถิ่นฐานทางด้านกายภาพ

จากการศึกษาของผู้เขียนในปี พ.ศ.2542 ได้ศึกษาปัจจัยการตั้งถิ่นฐานทางด้านกายภาพของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยใหญ่ในอำเภอปางมะผ้า จำนวน 13 หมู่บ้านพบว่า มีการตั้งถิ่นฐานในระดับความสูงตั้งแต่ 300-1,000 เมตรขึ้นไปจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ลักษณะของพื้นที่ในจำนวน 10 หมู่บ้านจาก 13 หมู่บ้าน หรือร้อยละ 76.9 เลือกพื้นที่ราบที่อยู่ระหว่างหุบเขา และที่ราบในหลุมยุบขนาดใหญ่ มีแหล่งน้ำใช้ของหมู่บ้านมาจากแหล่งน้ำผิวดิน บางหมู่บ้านมีการขุดบ่อน้ำใช้เองภายในหมู่บ้าน นอกจากนี้ยังมีน้ำจากแหล่งน้ำใต้ดินที่พบมากในภูมิประเทศที่ประกอบด้วยหินปูนเป็นหลัก คือน้ำที่ระบายออกจากลำธารใต้ดินมาสู่ผิวดินหรือที่เรียกว่า "น้ำฮู" ลักษณะเป็นน้ำที่ไหลออกมาจากช่องขนาดเล็ก ส่วนแหล่งทรัพยากรร้อยละ 69.2 เลือกตั้งถิ่นฐานในลักษณะสังคมพืชที่เป็นป่าเบญจพรรณ (อุดมลักษณ์ ชื่นตระกูล 2542)

บ้านถ้ำลอดตั้งอยู่บนสันเขาเตี้ย ๆ ความลาดชันต่ำ ติดลำน้ำลาง ที่ระดับความสูงประมาณ 700 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ลักษณะธรณีสัณฐานบริเวณบ้านถ้ำลอดมีรอยเลื่อนเกิดขึ้นที่ทำให้เกิดน้ำลางไหลตามแนวรอยเลื่อนนี้ แบ่งชุดหินออกเป็น 2 ชุด คือทางด้านตะวันออกเป็นหินตะกอนเนื้อหยาบ และทางด้านตะวันตกอันเป็นที่ตั้งหมู่บ้านนี้เป็นชุดหินปูน ซึ่งลักษณะธรณีสัณฐานเป็นแอ่งหลุมยุบแบบเปิด (Doline) และมีพื้นที่บางส่วนที่ลักษณะธรณีสัณฐานเป็นลานตะพักลำน้ำระดับสูงของลำน้ำลาง (ขวลิต ขาวเขียว 2546: 345) แหล่งน้ำหลักในการเกษตรมาจาก ลำน้ำลาง และลำน้ำสาขาเล็ก ๆ ที่ไหลมาจากเทือกเขาใหญ่ใกล้หมู่บ้าน ส่วนน้ำใช้ในชีวิตประจำวันได้มาจากประปาหมู่บ้านซึ่งต่อมาจากลำน้ำสาขาของห้วยแห้ง และห้วยปางช้างที่อยู่ใกล้ ๆ กับหมู่บ้าน ส่วนแหล่งทรัพยากรตั้งอยู่ในพื้นที่สังคมพืชป่าเบญจพรรณ และป่าเต็งรัง

5.2 ปัจจัยการตั้งถิ่นฐานทางด้านวัฒนธรรม

ปัจจัยการตั้งถิ่นฐานทางด้านวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยใหญ่บ้านถ้ำลอดแบ่งออกเป็น

5.2.1 ระบบเครือญาติ

ชาวไทยใหญ่บ้านถ้ำลอดเป็นเช่นเดียวกับวัฒนธรรมไทยในอดีตที่มีลักษณะเป็นครอบครัวขยายใน 1 หลังคาเรือน อาจประกอบด้วยหลายครอบครัว เมื่อลูก ๆ แต่งงานอาจแยกตัวออกไปตั้งบ้านอยู่ใกล้ ๆ กับบ้านของพ่อแม่ตนเอง ในอดีตเมื่อเกิดปัญหาการขยายตัวของหมู่บ้านมากจนกระทั่งทรัพยากรขาดแคลน ก็เกิดการรวมตัวของกลุ่มเครือญาติสนิทที่จะแยกตัวไปตั้งกลุ่มบ้านต่างหาก⁸

ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนในช่วงแรกของการตั้งถิ่นฐานที่บ้านถ้ำลอด เป็นลักษณะของกลุ่มเครือญาติ และคนคุ้นเคยที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด เกิดจากการชักชวนและร่วมกันเลือกพื้นที่ตั้งใหม่โดยผู้นำกลุ่มอาวโซที่ได้รับการยอมรับนับถือ การย้ายมาในช่วง 2-3 ปีแรก ยังประกอบด้วยกลุ่มคนเพียงเล็กน้อยประมาณ 8 หลังคาเรือน เมื่อมีความแน่ใจแล้วว่าหมู่บ้านใหม่ที่ตั้งมีความเป็นอยู่อุดมสมบูรณ์ จึงได้กลับไปชักชวนญาติพี่น้องตนให้ตามมาสมทบ⁹

การเพิ่มของประชากรบ้านถ้ำลอดในช่วง 10 ปี ที่ผ่านมานี้ (ตั้งแต่ประมาณ ปี พ.ศ. 2536) มีสูงมาก สังเกตได้จากการขยายของพื้นที่ตั้งบ้านเรือนที่แต่เดิมมีกลุ่มบ้านหลักคือบ้านเหนือและบ้านใต้ที่ตั้งอยู่ริมถนนสายหลักที่ตัดผ่านหมู่บ้าน แต่ปัจจุบันมีกลุ่มบ้านแยกย่อยเพิ่มขึ้นอีกหลายกลุ่ม ที่นอกจากเป็นกลุ่มคนที่เครือญาติหรือคนบ้านถ้ำลอดแต่ดั้งเดิมชักชวนมาแล้ว ยังมีกลุ่มคนไทยใหญ่จากประเทศพม่าที่เดินทางมารับจ้างและตั้งถิ่นฐานประกอบอาชีพอยู่เป็นการถาวรแล้ว จึงชักชวนให้พี่น้องของตนอพยพตามเข้ามา คนเมืองจากจังหวัดอื่นเข้ามาประกอบอาชีพที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยว และชาวต่างประเทศที่เข้ามาตั้งรกรากและแต่งงานกับคนในพื้นที่

5.2.2 องค์การทางสังคม

กลุ่มทางสังคมที่มีความสำคัญของชาวไทยใหญ่เป็นเช่นเดียวกับของชาวกะเหรี่ยง ประกอบด้วย ผู้อาวโซ ผู้นำทางการปกครอง (ผู้ใหญ่บ้านหรือกำนัน) และผู้นำทางศาสนา (หมอเมือง ซึ่งเป็นคนประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการไหว้ผีประจำหมู่บ้าน อีกทั้งยังเป็นผู้ที่มีอิทธิพลทางความคิดของชาวบ้านมากคนหนึ่ง) การเลือกพื้นที่ตอนย้ายมาอยู่บ้านถ้ำลอดประกอบด้วยกลุ่มผู้

⁸ ข้อมูลสัมภาษณ์จากนายโพ ปู่แจก อายุ 80 ปี

⁹ ข้อมูลสัมภาษณ์จากนายปานจุง ฐิติฤกษ์ทรวงศ์ อายุ 52 ปี และนางเพ็ญศรี สุริยะ อายุ 42 ปี

อาวูโส ผู้นำหมู่บ้าน และหมอเมือง ช่วยกันตัดสินใจเลือก นอกจากนี้ยังครอบคลุมไปถึงการจัดการ
ทรัพยากรของหมู่บ้านที่มัก ที่การกำหนดพื้นที่หรือกฎเกณฑ์การใช้ทรัพยากรร่วมกันของชุมชน ที่
บทบาทส่วนใหญ่จะตกอยู่กับกลุ่มผู้นำและผู้อาวูโสของหมู่บ้าน

การสืบทอดตำแหน่งหรืออำนาจของหมอเมืองบ้านถ้ำลอด ไม่ได้อิงอยู่กับระบบเครือญาติ
แต่หมอเมืองคนเก่าจะกำหนดตัวผู้สืบทอดเอง ซึ่งปัจจุบันได้มีการแยกหมอเจ้าเมืองออกเป็น 2 แห่ง
ประจำอยู่ที่บ้านถ้ำลอดเหนือ และบ้านถ้ำลอดใต้ เนื่องจากมีประชากรเพิ่มมากขึ้น แต่ก็ยังถือว่าเป็น
หมู่บ้านเดียวกันอยู่ ส่วนตำแหน่งของผู้นำหมู่บ้านแม้จะไม่ได้มีการสืบทอดตามสายตระกูลแต่
ปัจจุบันลูกหลานของพ่อเฒ่าจึงดำรงตำแหน่งคนแรกของหมู่บ้าน ก็ยังคงมีบทบาทในการเป็นผู้นำใน
หมู่บ้าน และได้รับความไว้วางใจจากชาวบ้านคือ กำนันมนณี เสงสาสุวรรณ (เป็นลูกของลูกชายคน
โตของพ่อเฒ่า ดำรงตำแหน่งกำนันคนปัจจุบันของตำบลถ้ำลอด) ซึ่งพื้นฐานอย่างหนึ่งของการ
ยอมรับเกิดจากกลุ่มเครือญาติที่มีจำนวนมาก และวิธีการบริหารปกครองของกำนันมนณี

ปัจจุบันบ้านถ้ำลอดประกอบด้วยคนหลากหลายกลุ่ม จึงทำให้ระบบอาวูโสของสังคมมี
ความอ่อนแอ และถูกแทรกแซงอำนาจการจัดระบบภายในสังคม จากอำนาจการปกครองใน
ส่วนราชการ ที่ทำให้การจัดการทรัพยากรเองภายในชุมชนไม่มีความเข้มแข็งเช่นในอดีต (ผู้เขียน
นำปัญหานี้มาเล่าอีกครั้งในภายหลัง)

องค์กรทางสังคมที่มีการจัดตั้งเพิ่มขึ้นในปัจจุบันประกอบด้วยกลุ่มสตรี กลุ่มเยาวชน ที่ยัง
ไม่มีบทบาทที่ชัดเจนนัก กลุ่มน้ำเตียวถ้ำลอด (กลุ่มตะเกียง) และกลุ่มล่องแพภายในถ้ำ บทบาท
ของทั้ง 2 กลุ่มหลังนี้มักเกี่ยวข้องกับการจัดการแหล่งท่องเที่ยว หรือจัดการเกี่ยวกับการพัฒนา
หมู่บ้าน เช่นทางกลุ่มมีการหักเงินรายได้จำนวนร้อยละ 10 เพื่อเก็บไว้เป็นกองทุนสำหรับสวัสดิการ
ของชาวบ้าน และพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว¹⁰

5.2.3 ระบบการผลิต

บ้านถ้ำลอดมีระบบการผลิตหลักเป็นการทำไร่ ปลูกพืชประเภทข้าว ข้าวโพด งามา และ
งาดำ เป็นต้น เนื่องจากพื้นที่ตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้านนี้มีที่ราบไม่มากนัก ผลผลิตส่วนใหญ่จึงได้มา
จากการทำไร่ และการเลี้ยงวัว ที่เพิ่งได้เลี้ยงเพื่อขายอย่างจริงจังเมื่อตอนย้ายมาอยู่ที่บ้านถ้ำลอด
ใหม่ ๆ ซึ่งชาวบ้านบางคนได้ปรับพื้นที่ลุ่มไว้สำหรับเลี้ยงวัวแยกต่างหากออกมาจากหมู่บ้าน

¹⁰ ข้อมูลสัมภาษณ์จากนายชอดชา อภินันท์พิทยกุล

แต่ก็มีบางส่วนที่ยังคงเลี้ยงแบบปล่อยให้หากินเองตามธรรมชาติ เจ้าของมีหน้าที่เพียงตามออกมาตามเป็นระยะว่ายังอยู่ภายในเขตหมู่บ้าน¹¹

ข้อจำกัดในการทำเกษตรกรรมของบ้านถ้ำลอดที่ไม่สามารถเลือกพื้นที่ที่ราบได้คงเนื่องมาจากช่วงเวลาที่เข้ามานั้นเกิดขึ้นภายหลังจากที่พื้นที่ราบอันอุดมสมบูรณ์ถูกจับจองไปเกือบหมดแล้ว รูปแบบของการทำไร่เป็นการทำไร่แบบหมุนเวียน ซึ่งหลังจากปลูกพืชแล้วหนึ่งครั้งจะต้องทิ้งพื้นที่ไว้ระยะเวลาหนึ่ง เพื่อให้หน้าดินฟื้นตัวก่อนกลับมาปลูกพืชซ้ำได้อีก (ในอดีตอาจทิ้งช่วงไว้นานถึง 10 ปี แต่หากพื้นที่มีจำกัดก็จะทิ้งไว้เพียง 5-6 ปี)

ปริมาณของผลผลิตที่ผลิตได้ในแต่ละปีนั้นไม่สามารถเลี้ยงประชากรในหมู่บ้านได้ทั้งหมดเนื่องจากอาชีพหลักที่ชาวบ้านหันมาทำเป็นการท่องเที่ยว ทำให้ต้องไปหาซื้อข้าวจากหมู่บ้านอื่นมาบริโภค มีเพียงบางคนที่ลดค่าใช้จ่ายภายในครัวเรือนได้ด้วยการ ปลูกผัก ปลูกยา งาม ในที่ดินบริเวณรอบบ้าน สำหรับขายกันเองภายในหมู่บ้านและบริโภคเองในครัวเรือน¹²

กระนั้นการเพิ่มของประชากรจากการอพยพ รูปที่ 4 ที่นาบ้านถ้ำลอดริมน้ำนางเข้ามาของคนไทยใหญ่นอกประเทศ โดยที่ไม่มีอาชีพอื่นรองรับก็ทำให้มีการถางที่ทำไร่เพิ่มมากขึ้นจนเป็นปัญหาต่อเนื้อที่ที่ไม่สามารถควบคุมการใช้ทรัพยากรได้อย่างทั่วถึง¹³

5.2.4 ระบบความเชื่อ

ถึงแม้ว่าชาวไทยใหญ่จะหันมานับถือศาสนาพุทธมาเป็นเวลานานแล้ว แต่กระนั้นความเชื่อและการนับถือผีก็ยังคงมีอยู่ ความเชื่อหลายอย่างกลายมาเป็นข้อห้ามและข้อปฏิบัติ จนกระทั่ง

¹¹ ข้อมูลสัมภาษณ์จากนายปานจุง วุฒิกุลภัทรวงศ์ อายุ 52 ปี

¹² ข้อมูลสัมภาษณ์จากนายปานจุง วุฒิกุลภัทรวงศ์

¹³ ข้อมูลสัมภาษณ์จากนายยอดชาย อภินันท์ทิพกุล

มีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมและประเพณีอยู่อย่างแยกออกจากกันไม่ได้ ในการตั้งถิ่นฐานของชาวไทยใหญ่ก็มีข้อห้ามเกี่ยวกับพื้นที่สืบทอดกันมาเช่นกัน¹⁴ คือ

1. คนไทยใหญ่หรือคนใดมีคำพูดที่ส่งสอนต่อ ๆ กันมาว่า “สบห้วยต่ำ สันดอยต่อ ห้ามตั้งบ้าน” ถ้าหากตั้งบ้านอยู่จะเกิดการทะเลาะเบาะแว้งกัน

“สบห้วยต่ำ” หมายถึง บริเวณพื้นที่ต่ำซึ่งเป็นจุดบรรจบของลำห้วยหรือสายน้ำที่ไหลมาจากที่สูง

“สันดอยต่อ” หมายถึง พื้นที่ที่อยู่ระหว่างดอย 2 ลูกต่อกัน ตามความเชื่อก็คือสิ่งที่ไม่ดีต่าง ๆ จะไหลลงมารวมกันบริเวณนี้ ถ้าหากจะตั้งบ้านชาวบ้านก็จะเลือกบริเวณที่เป็นไหล่เขาหรือไหล่ดอยที่ไม่มีความชันมากนักมากกว่า

2. พื้นที่ในหุบเขาเล็ก ๆ ริมลำน้ำ ตัวอย่างที่ชัดเจนคือ บริเวณศูนย์ศึกษาธรรมชาติและสัตว์ป่าถ้ำน้ำลอด ซึ่งมีพื้นที่ราบกว้างขวาง แต่ชาวบ้านถ้ำลอดกลับไม่เลือกที่จะตั้งบ้าน ใช้เป็นเพียงที่ทำกินเท่านั้นก็เพราะ พ่อเฒ่าจิ้งตำ (ผู้เลือกที่ตั้งหมู่บ้าน) บอกว่า “ที่ตรงนี้ไม่ค่อยมีลม อากาศไม่ดีหนาวเกินไปเพราะอยู่ใกล้น้ำมาก ถ้าอยู่ที่สูง (คือที่ตั้งบ้านปัจจุบันอยู่สูงกว่า) ลมดี อากาศดีเหมาะกับการตั้งบ้านเรือนมากกว่า”¹⁵ (คำว่าลมไม่ดี อากาศไม่ดีนี้อาจเกี่ยวเนื่องกับโรคระบาดที่หากเกิดขึ้นก็คงจะแพร่กระจายได้ไวกว่าบนที่สูงเพราะหากอากาศไม่ไหลเวียนถ่ายเท โอกาสที่จะโรคจะแพร่กระจายก็จะทวีความรุนแรงและเร็วขึ้น)

3. ห้ามตั้งบ้านอยู่ใกล้ภูเขาลูกโดด

4. พื้นที่ใกล้กับหนองน้ำนิ่ง เชื่อว่าเป็นที่ผีอาศัยอยู่

5. ที่น้ำขับ หรือแหล่งน้ำที่ไม่เห็นว่ามีที่มาจากไหนแต่น้ำไหลซึมออกมาตลอดเวลาเชื่อว่าเป็นน้ำที่มีผีอาศัยอยู่เช่นกัน

6. จะไม่ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้กับลำห้วยหรือแหล่งน้ำที่น้ำเป็นสีเหลือง, แดง หรือสีขุ่น เชื่อว่าเป็น “ผีป่วน ผีไค (ผีไข้)” ถ้าหากคนไปโดนเข้าก็จะเกิดอาการผื่นคันขึ้น หรือเจ็บปวด บวม ตามร่างกาย ต้องให้หมอเมืองเป็นผู้รักษา ลักษณะของน้ำชนิดนี้เป็นเช่นเดียวกับหนองน้ำนิ่ง ซึ่งสีของน้ำที่เปลี่ยนแปลงนั้นอาจมีพิษต่อผิวหนัง เมื่อไปถูกหรือโดนเข้าจึงเกิดการอักเสบ ระคายเคือง

7. ห้ามตั้งบ้านเรือนบริเวณใกล้กับ “น้ำฮู”

¹⁴ ข้อมูลสัมภาษณ์จาก นายจันตะ คล้ายแก้ว แก้ว อายุ 70 กว่าปี นายคำส่วน สันเกิดสุข อายุ 60 ปี นายปานจุง รัฐิฤฎถ์ทรงค์ อายุ 52 ปี นางเพ็ญศรี สุริยะ อายุ 42 ปี นายเก๊ะเต๊ะ เสลาสุวรรณ อายุ 64 ปี นายจันคำ อภินันท์พิทยกุล อายุ 66 ปี และนายโพ ปู่แขก อายุ 80 ปี

¹⁵ สัมภาษณ์นายปานจุง รัฐิฤฎถ์ทรงค์ ลูกคนที่ 7 ของพ่อเฒ่าจิ้งตำ รัฐิฤฎถ์ทรงค์ (ผู้นำการเคลื่อนย้ายหมู่บ้าน)

หลังจากตัดสินใจเลือกตั้งถิ่นฐานแล้วยังมีขั้นตอนเสี่ยงทายอีกครั้งเพื่อตรวจสอบดูว่าพื้นที่ที่เลือกเหมาะสมจริง ๆ ไม่ได้ตั้งอยู่บนวัดหรือศาลเจ้าเมืองเก่า หรือที่ที่ไม่มีฝ้ายอาศัยอยู่

6.อภิปราย: ภูมิปัญญาจากระบบการตั้งถิ่นฐาน

ความรู้จากการตั้งถิ่นฐานจากกลุ่มชาติพันธุ์ทั้ง 2 กลุ่มที่สังเกตเห็นได้ชัดคือ ข้อห้ามที่แสดงให้เห็นลักษณะพื้นที่ซึ่งไม่เหมาะกับการตั้งถิ่นฐานไว้โดยสรุป

6.1 ความรู้ทางด้านภูมิศาสตร์จากการเลือกพื้นที่ตั้งถิ่นฐาน

จากการดำรงชีวิตที่ต้องต่อสู้กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติโดยลำพังทำให้เกิดการเรียนรู้และปรับตัว เพื่อให้สามารถมีชีวิตอยู่ได้ จนเกิดเป็นข้อห้ามและความเชื่อต่าง ๆ จากบรรพบุรุษที่สั่งสมกันมา ในกลุ่มชาติพันธุ์ไทยใหญ่ และกะเหรี่ยง ต่างก็มีคำสอนที่คล้ายคลึงกันในด้านลักษณะของพื้นที่ที่ไม่ควรตั้งหมู่บ้าน ดังตารางเปรียบเทียบ

ตารางแสดงการเปรียบเทียบลักษณะพื้นที่ที่ต้องห้ามในการเลือกตั้งถิ่นฐาน

ลักษณะพื้นที่	ไทยใหญ่		กะเหรี่ยง	
	มี	ไม่มี	มี	ไม่มี
1.บริเวณกีดคอย หรือ สันคอยต่อ	✓		✓	
2.บริเวณคอยที่มีกีดคอยล้อมรอบ (ถึงแม้ว่าคอยที่เลือกจะไม่มีกีดคอยก็ตาม)	-	✓	✓	
3.ในหุบเขาที่มีทางออกเพียงทางเดียว ลักษณะพื้นที่เป็นหุบที่มีภูเขาโอบรอบทุกด้าน		✓	✓	
4.ใกล้กับภูเขาสูงโดด และหน้าผาสูง	✓		✓	
5.บริเวณที่ลำน้ำไหลลงมาจากภูเขาหรือที่สูงมาบรรจบกัน (สับห้วยต่ำ)	✓		✓	
6.ระหว่างลำน้ำสองสายที่ยังสามารถมองจากริมลำน้ำสายหนึ่งไปยังอีกสายที่ขนานกันอยู่ได้		✓	✓	
7.บนคอยที่มีลำน้ำขนาด 2 ข้าง		✓	✓	
8.บนไหล่คอยที่ด้านล่างเป็นลำห้วย		✓	✓	
9.บริเวณใกล้หนองน้ำนิ่ง	✓		✓	
10.ที่น้ำขับ หรือแหล่งน้ำที่ไม่เห็นว่ามีที่มาจากไหนแต่น้ำไหลซึมออกมาตลอดเวลา	✓			✓

ลักษณะพื้นที่	ไทยใหญ่		กะเหรี่ยง	
	มี	ไม่มี	มี	ไม่มี
11.บริเวณใกล้กับลำห้วยหรือแหล่งน้ำที่มีน้ำขุ่น อาจพบมีสีแดง หรือเหลือง	✓		✓	
12.ใกล้กับบริเวณ "น้ำฮู" หรือช่องที่น้ำจากระบบ น้ำใต้ดินระบายออกสู่ผิวดิน	✓		✓	

จากตารางพบว่าลักษณะของพื้นที่ ในการเลือกตั้งถิ่นฐาน ซึ่งล้วนแล้วแต่มีความสัมพันธ์ระหว่างวิถีการดำรงชีวิตและสภาพภูมิประเทศ ที่แสดงให้เห็นถึงความรู้และเข้าใจในธรรมชาติที่ตนอาศัยอยู่ ความรู้ที่เห็นได้ชัดเจนดังได้อธิบายมาแล้วข้างต้นนั้นประกอบด้วย ภูเขา (ที่สูง) แหล่งน้ำ และลม ซึ่งทั้งสามอย่างต่างก็มีความเกี่ยวข้องกับวิถีการดำรงชีวิตของคน โดยที่คนโบราณมีวิธีอธิบายข้อห้ามและโยงเข้าสู่ระบบความเชื่อในเรื่องผี ความเจ็บป่วยที่จะเกิดขึ้นในภายหลังหากไม่เชื่อฟัง ทำให้ข้อห้ามมีผลให้คนในรุ่นหลังไม่กล้าละเมิด

ถึงแม้ว่าข้อห้ามหลายข้อจะมีความเกี่ยวข้องในเรื่องแหล่งน้ำ หรือลำน้ำต่าง ๆ แต่การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยใหญ่และกะเหรี่ยงต่างก็นิยมตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้กับแหล่งน้ำ ซึ่งลักษณะของพื้นที่ในข้อห้ามที่กล่าวมาข้างต้นล้วนแล้วแต่เป็นพื้นที่ซึ่งเสี่ยงต่ออันตรายที่จะเกิดขึ้นจากน้ำได้ในฤดูฝน

6.2 ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ในวัฒนธรรมของชาวไทยใหญ่และชาวกะเหรี่ยง ที่ยังต้องพึ่งพิงธรรมชาติเป็นหลักใหญ่นั้นจึงได้มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติสำหรับคนในชุมชน เพื่อให้คนและป่าสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างยั่งยืน ซึ่งวิธีการจัดการได้แทรกอยู่ในการแบ่งพื้นที่การใช้งานของหมู่บ้านนั่นเอง

6.2.1 บ้านเมืองแพม

มีการแบ่งพื้นที่ใช้สอยทั้งภายในหมู่บ้านและโดยรอบ แบ่งออกเป็นพื้นที่ทำกิน

1.พื้นที่ไร่ เป็นอาชีพดั้งเดิมของชาวกะเหรี่ยง ซึ่งแต่เดิมเป็นการปลูกแบบหมุนเวียน เมื่อเก็บเกี่ยวแล้วพื้นที่ไร่นั้นอาจทิ้งร้างไปเป็นเวลาถึง 10 ปี ก่อนที่จะวนกลับมาใช้อีกครั้ง (ในอดีตบางครั้งครอควรมีที่ดินสำหรับทำไร่ถึงเกือบ 20 แห่ง สำหรับเพาะปลูกหมุนเวียน ซึ่งใน 1 ปี จะใช้งานเพียงแห่งเดียวเท่านั้น) ลักษณะการเพาะปลูกแบบเดิมนั้นนอกจากข้าวแล้ว ก็จะลงพืชชนิดอื่น

เช่น ข้าวโพด ถั่ว แดง พริก และมะเขือ เป็นต้น ซึ่งเมื่อถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยวก็จะมีพืชหลายชนิด
สำหรับนำมาประกอบอาหารในครัวเรือน

รูปที่ 7 ฝ่ายก้นน้ำแพม

ของลำน้ำแพมให้เบี่ยงทิศทางเพื่อให้เพิ่มพื้นที่นา และประโยชน์ที่ตามมาจากลำเหมือง (ดิน) ที่ขุด
ขึ้นนั้นนอกเหนือจากส่งน้ำเข้าที่นาแล้ว ยังเป็นแหล่งอาหารสำหรับคนในชุมชนได้อีก คือ ผักกูด และ
ผักตามริมน้ำอีกหลายชนิด

พื้นที่ป่าไม้และแหล่งทรัพยากรอื่น

เนื่องจากพื้นที่โดยรอบของบ้านเมืองแพมยังแวดล้อมและอุดมไปด้วยผืนป่าขนาดใหญ่ ที่
ดำรงอยู่ได้ก็เพราะความเชื่อและวัฒนธรรม ซึ่งจัดสรรออกตามหน้าที่การใช้งานและมีกฎเกณฑ์
สำหรับสมาชิกในชุมชนได้ปฏิบัติตามคือ

1. ป่าต้นน้ำ หรือป่าหัวน้ำ ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้านครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 200 ไร่
มีการเลี้ยงผีขุนน้ำทุกปี จึงมีกฎหมายห้ามไม่ให้ตัดไม้และทำไร่ในบริเวณนี้ จึงทำให้แหล่งน้ำใช้ยังคงมีอยู่
อย่างสม่ำเสมอตลอดทั้งปี

2. เขตศักดิ์สิทธิ์ ประกอบด้วยเขตป่าช้าจำนวน 4 ไร่ ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้าน และ
เขตป่าซึ่งเป็นสำหรับเลี้ยงเจ้าเมือง (ผีใหญ่ที่คอยคุ้มครองหมู่บ้าน จะจัดพิธีเลี้ยงเมืองกันทุกปี)
ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ บริเวณนี้จะเป็นเขตอนุรักษ์ โดยมีการบังคับใช้จากระบบความ
เชื่อในสังคม ซึ่งถือว่าการตัดไม้และฆ่าสัตว์ในบริเวณนี้เป็นการรบกวนและลบหลู่ต่อผีที่ดูแลพื้นที่
อยู่

2. พื้นที่นา ชาวบ้านเมืองแพมเพิ่ง

หันมาทำนากันตอนที่ย้ายเข้ามาอยู่
บ้านเมืองแพมใหม่ ๆ เนื่องจากพื้นที่เดิม
มีที่นาและลำเหมือง (คลองส่งน้ำ) เก่าที่
ชาวไทยใหญ่เจ้าของพื้นที่เดิมได้ขุดทิ้งไว้
เมื่อหันมาเพาะปลูกแบบนาแล้วได้ผล
ผลิตเพิ่มขึ้น ชาวบ้านจึงร่วมมือกันขุดนา
เพิ่มเติมจากที่ราบระหว่างหุบเขาใกล้กับ
หมู่บ้านซึ่งมีขนาดกว้างขวาง การขุดนา
เพิ่มเติมได้ทำการเปลี่ยนแปลงทางน้ำ

3.เขตป่าให้สอย ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้านมีขนาด 1,446 ไร่ อนุญาตให้เก็บของป่า เลี้ยงสัตว์ หาพืช ล่าสัตว์กินในบ้าน และตัดต้นไม้เพื่อมาสร้างหรือซ่อมแซมบ้านได้ แต่ต้องได้รับ อนุญาตจากคณะกรรมการหมู่บ้านเสียก่อน ป่าในส่วนนี้จึงเป็นแหล่งอาหารให้กับคนในชุมชน การ ใช้ทรัพยากรเพียงพอแค่บริโภคในครัวเรือน ดังนั้นป่าจึงมีเวลาสร้างใหม่และชุมชนสามารถใช้ ประโยชน์ได้ตลอดทั้งปี

4.พื้นที่ป่าอนุรักษ์และป่าชุมชน มีขนาด 2,000 ไร่ อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของ หมู่บ้าน ชาวบ้านสามารถเก็บหาอาหารมาบริโภคในครัวเรือนได้ แต่ห้ามตัดต้นไม้ในเขตเหล่านี้

5.แหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ เป็นจุดที่ชาวบ้านเรียกว่าวังปลาดังอยู่ใกล้กับห้วยโป่ง (เขตป่า อนุรักษ์) เป็นที่สำหรับไถ่ฝึ่น้ำกันทุกปี บริเวณนี้หมู่บ้านประกาศห้ามไม่ให้มีการจับปลาดังเดิมไป ด้วยปลามุง (หรือปลาพลวง) จำนวนมากรวมกันอยู่ นอกจากประกาศเป็นเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา แล้วบริเวณนี้ยังเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำหรับนักท่องเที่ยวจากต่างถิ่นได้มาแวะชม (อารยะ ภูสาล์ และคณะ 2546; ยศ สันตสมบัติ 2544)

6.2.2 บ้านถ้ำลอด

ปัจจุบันบ้านถ้ำลอดเริ่มเกิดปัญหาขาดแคลนทรัพยากร เนื่องจากคนหลายกลุ่มที่เพิ่มขึ้น ทำให้มีการใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือยไม่ได้มีการควบคุมด้วยกลไกทางสังคมเช่นในอดีต แบ่งพื้นที่ การใช้งานและการทรัพยากร ได้ดังนี้

พื้นที่ทำกิน

1.พื้นที่ไร่ มีกระจายอยู่ทั่วโดยรอบของบ้านถ้ำลอด จากจำนวนประชากรที่ทวีมากขึ้นโดย ได้ได้ควบคุมให้เหมาะสมกับทรัพยากรที่มีอยู่ ทำให้เริ่มมีการบุกรุกเขตป่าอนุรักษ์ และป่าต้นน้ำ มากขึ้น ผลกระทบที่เห็นได้ชัดเจนในช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมา คือ แหล่งน้ำผิวดินที่ไหลผ่านหมู่บ้าน รวมทั้งน้ำประปาลดลงอย่างมาก โดยเฉพาะในฤดูแล้งที่ในปีนี้คณะกรรมการหมู่บ้านได้ไปเจรจา ขอดอน้ำประปาจากแหล่งน้ำในหมู่บ้านอื่นใกล้เคียง แต่ก็ไม่ได้ผลเนื่องจากชาวบ้านจากถ้ำลอด บางส่วนไม่เห็นด้วย และเห็นว่าควรหันมาจัดการการใช้ทรัพยากรในหมู่บ้านตัวเองแทนมากกว่า เช่น กำหนดพื้นที่ป่าต้นน้ำและมีบทลงโทษที่ชัดเจน และควบคุมการใช้น้ำภายในหมู่บ้าน¹⁶ การทำ ไร่ยังคงเป็นไร่แบบหมุนเวียนเช่นเดียวกับบ้านเมืองแพม ซึ่งจะทิ้งพื้นที่หลังจากเพาะปลูกครั้ง สุดท้ายไวนานประมาณ 6-7 ปี

¹⁶ ข้อมูลสัมภาษณ์จากนายยอดชาย อภินันท์พิทยกุล

2.พื้นที่นา เนื่องจากพื้นที่ราบที่เหมาะสมกับการทำนาในบริเวณโดยรอบบ้านถ้ำลอดมีน้อย และพบกระจายอยู่เพียงสองฝั่งลำน้ำลงในบางช่วงเท่านั้นเท่านั้น

พื้นที่ป่าไม้และแหล่งทรัพยากรอื่น

การจัดการทรัพยากรของชุมชนโดยเฉพาะจัดตั้งผืนป่าเป็นเขตป่าต้นน้ำ และเขตป่าอนุรักษ์ มีเพียงการตกลงตำแหน่งไว้อย่างคร่าว ๆ เท่านั้น แต่ไม่ได้กำหนดขอบเขตที่แน่นอน ประกอบกับบทลงโทษสำหรับผู้บุกรุกหรือล่งละเมิดไม่ได้บังคับใช้อย่างเด็ดขาดและจริงจัง จึงยังคงเกิดปัญหาลักลอบตัดไม้หรือบุกรุกเขตป่าอยู่เนื่อง ๆ¹⁷

1.ป่าต้นน้ำ ตั้งอยู่บริเวณทิศตะวันตกของหมู่บ้าน ตามแนวสันเขาใหญ่ที่ทอดยาวตามแนวเหนือ-ใต้ มีเขตติดต่อกับบ้านถ้ำลอดไปบ้านเมืองแพม ชาวบ้านเรียกว่า “ดอยสันค้าย” ซึ่งเป็นต้น

กำเนิดของลำน้ำสาขาของน้ำลงหลายสาย ลำน้ำหนึ่งในลำน้ำสาขาเหล่านี้ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากการนำท่อน้ำไปต่อลงมาใช้เป็นประปาหมู่บ้าน สภาพของป่าต้นน้ำในปัจจุบันถูกบุกรุกเข้าไปถางป่าทำไร่จำนวนมาก จนทำให้น้ำมีปริมาณลดลงอย่างเด่นชัด

รูปที่ 8 พื้นที่ป่าสำหรับไว้ไฟไร่บ้านถ้ำลอด

โดยเด็ดขาด นอกจากนี้ยังมีพื้นที่เลี้ยงเจ้าเมือง และผีไร่เลี้ยงผีไร่ และโดยรอบหอเจ้าเมือง ที่มีสภาพเป็นป่าโปร่ง ชาวบ้านได้อนุรักษ์ไว้เป็นเขตศักดิ์สิทธิ์ที่ห้ามตัดไม้และล่าสัตว์

3.ป่าใช้สอย อยู่บริเวณโดยรอบหมู่บ้านและที่ริมลำห้วย สามารถนำไม้ไปสร้างบ้าน หรือทำฟืนได้ แต่ห้ามนำออกไปขาย

3.ป่าอนุรักษ์ ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของบ้านถ้ำลอด ยังคงมีการบุกรุกเพื่อทำไร่ เหมือนกับป่าต้นน้ำ

4.แหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ บริเวณถ้ำลอดเป็นที่อาศัยของปลาจำนวนมากได้ประกาศเป็นพื้นที่ห้ามจับสัตว์น้ำ (อารยะ ภูสาลีส และคณะ 2546)

¹⁷ ข้อมูลสัมภาษณ์จากนายยอดชาย อภินันท์พิทยกุล

ตารางแสดงการเปรียบเทียบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

การจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติ	ไทยใหญ่			กะเหรี่ยง		
	มี	ไม่มี	-	มี	ไม่มี	-
พื้นที่ทำกิน	-	-	-	-	-	-
1.ที่ไร่ เพาะปลูกแบบหมุนเวียน	✓		-	✓		-
2.ปลูกพืชหลายชนิดแซมในไร่	✓		-	✓		-
3.ที่นาทำล้าเหมือง (คลองส่งน้ำ)		✓	-	✓		-
พื้นที่ป่าไม้และทรัพยากรอื่น	มี	ไม่มี	การบุกรุก	มี	ไม่มี	การบุกรุก
1.ป่าต้นน้ำ	✓		✓	✓		
2.เขตศักดิ์สิทธิ์ (ป่าช้า และป่า เลี้ยงเมือง)	✓		-	✓		
3.ป่าใช้สอย	✓		✓	✓		
4.ป่าอนุรักษ์และป่าชุมชน	✓		✓	✓		
5.แหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ	✓		-	✓		

จากตารางจะเห็นว่าทางด้านของพื้นที่ทำกินชาวไทยใหญ่และกะเหรี่ยงมีความเข้าใจดีว่าด้วยสภาพหน้าดินบนพื้นที่สูงอันอุดมสมบูรณ์ แต่มีข้อจำกัดของหน้าดินที่ไม่หนามากนั้น หลังการเพาะปลูกแล้วสารอาหารต่าง ๆ จะลดลงอย่างมาก ดังนั้นจึงให้โอกาสพื้นดินได้พักตัว ด้วยการทำไร่ระบบหมุนเวียน ซึ่งได้ปล่อยให้พื้นที่ทิ้งไว้ประมาณ 6-7 ปี เพื่อการเพาะปลูกในครั้งต่อไปจะยังมีสารอาหารอุดมสมบูรณ์พอสำหรับผลผลิต และเป็นการใช้ทรัพยากรอย่างเคารพและรู้คุณค่า

ในการทำนากการเรียนรู้เพื่อปรับตัวที่ชัดเจนเห็นได้จากบ้านเมืองแพม ซึ่งพื้นฐานเดิมไม่ใช่เกษตรกรรมในทีลุ่ม เมื่อตั้งถิ่นฐานที่เมืองแพมซึ่งมีพื้นที่ราบอันอุดมสมบูรณ์นอกจากจะเปลี่ยนวิถีการเกษตรมาเป็นรูปแบบใหม่ที่เห็นตัวอย่างจากชาวไทยใหญ่แล้ว ยังได้รับระบบการจัดการน้ำประเภทล้าเหมือง (หรือคลองส่งน้ำ) และในบางพื้นที่ได้เปลี่ยนเส้นทางลำน้ำเพื่อให้เกิดพื้นที่ใช้ประโยชน์ใหม่เพิ่มเข้ามา

ในส่วนของรูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เหมือนกันเกือบจะทั้งหมดของทั้ง 2 หมู่บ้าน แต่ผลของการจัดการธรรมชาติที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันกลับมีความแตกต่างกันอย่างมาก ทั้งนี้เกิดจาก การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จากนโยบายของส่วนกลางให้กับกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ร่วมกับป่าปรับเปลี่ยนไปปฏิบัติตาม เช่น ป่าอนุรักษ์ ป่าชุมชน และป่าใช้สอย เป็นต้น นั้นเป็นการส่งเสริมกึ่งบังคับให้ชุมชนรับนโยบายนี้ไปใช้โดยมีกฎหมาย หรือกฎเกณฑ์ เป็นตัวบังคับ ทำให้ผลที่ตามมา

สำหรับชุมชนที่ไม่มีความเข้มแข็งขององค์กรที่เกี่ยวข้อง คือยังคงมีการละเมิดกฎ และเมินเฉยต่อบทลงโทษต่าง ๆ ในกรณีของบ้านถ้ำลอดมีองค์กรอยู่มากมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แต่ก็หาได้ดำเนินการกับผู้กระทำผิดอย่างจริงจัง¹⁸ (อารยะ ภูสาล์ และคณะ 2546) ซึ่งก็เป็นไปได้ว่าผู้ที่กระทำผิดอาจไม่รับทราบความผิดของตนเลยก็เป็นได้ เนื่องจากข้อตกลงเกี่ยวกับการแบ่งพื้นที่ใช้สอยนั้นเป็นเพียงข้อตกลงอย่างคร่าว ๆ ภายในชุมชน ไม่ได้กำหนดขอบเขตที่ชัดเจน ส่วนที่บ้านเมืองแพมซึ่งได้รับนโยบายในรูปแบบเดียวกันมาปฏิบัติตาม แต่ด้วยความเข้มแข็งของ หักองค์กรทางการปกครองที่ได้มาจากการเลือกตั้งตามกฎหมาย และกลุ่มผู้อาวุโสซึ่งเป็นองค์กรทางสังคมที่ได้รับการยอมรับนับถือมาตั้งแต่อดีต ได้มีการตกลงพูดคุยทำความเข้าใจระหว่างกลุ่มชาวบ้านให้รับรู้ และมีการกำหนดบทลงโทษอย่างชัดเจน จึงทำให้พื้นที่ป่าไม่ถูกรุกรานมากนัก นอกจากเป็นบางครั้งที่มีคนจากหมู่บ้านอื่นเข้ามาเข้ามาตัด ซึ่งก็จะมีการลงโทษปรับตามกฎหมายที่ได้ตั้งไว้ (อารยะ ภูสาล์ และคณะ 2546) ในขณะเดียวกันการจัดการที่ได้ผลและเด็ดขาดจากทั้ง 2 กลุ่ม คือพื้นที่เขตศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นศาลเจ้าเมือง บริเวณที่เลี้ยงผี และเขตป่าช้า ซึ่งถูกควบคุมโดยระบบความเชื่อที่ดำรงอยู่ในรากฐานของวัฒนธรรม

7. บทสรุป

การเลือกตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่สูงเป็นสิ่งที่มีการเรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์ โดยความรู้หรือภูมิปัญญาเหล่านี้เป็นระบบที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและสภาพแวดล้อม ระบบความรู้ที่อยู่ในระบบการตั้งถิ่นฐานและวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ สามารถแบ่งออกเป็น 2 ชุดความรู้คือ

1. ความรู้ด้านการปรับตัวต่อสภาพแวดล้อม ที่แทรกอยู่ในระบบความเชื่อของการเลือกพื้นที่ตั้งถิ่นฐานในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ แสดงให้เห็นถึงการเรียนรู้ที่จะใช้ทรัพยากร และพื้นที่ต่าง ๆ ในพื้นที่สูง

2. ความรู้ทางด้านการจัดการทรัพยากรของคนบนพื้นที่สูง เป็นความเข้าใจและพยายามที่จะอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์และธรรมชาติอย่างยั่งยืน โดยมองธรรมชาติว่าเป็นผู้ให้กำเนิดสรรพสิ่งในโลกและตนเป็นผู้ที่ได้อาศัยธรรมชาติ จึงควรให้ความเคารพและรักษา เมื่อได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรแล้วในขณะเดียวกันก็ต้องอนุรักษ์ให้ทรัพยากรนั้นมีโอกาสได้ฟื้นตัว หรือดำรงอยู่สืบต่อไป ดังนั้นจึงได้มีการแบ่งพื้นที่การใช้งานทั้งในหมู่บ้าน และพื้นที่โดยรอบ

¹⁸ ข้อมูลสัมภาษณ์จากนายชยเดช อภินันท์พิทยกุล

ปัจจุบันจะเห็นได้ว่ากระแสของการอนุรักษ์กำลังกระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดการตื่นตัว หันมาให้ความสำคัญกับทรัพยากรต่าง ๆ รอบตัว ทั้งทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรม โดยองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนให้ความสนับสนุนการจัดตั้งกลุ่มหรือองค์กรทางสังคมที่จะช่วยดูแลทรัพยากรต่าง ๆ ในชุมชนซึ่งนับว่าเป็นความคิดที่ดี ทว่าควรคำนึงถึงรากฐานทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชนด้วยว่ากลุ่มคนบนพื้นที่สูงต่างก็มีระบบการจัดการทรัพยากรที่ดีเป็นของตนเองมานานแล้ว ซึ่งจะไม่เป็นการดีกว่าหรือถ้าหากจะรื้อฟื้นและทบทวนความรู้เดิมที่มีความเหมาะสมกับพื้นที่ และวัฒนธรรม มากกว่าการจัดการที่ต้องกลับมาทำความเข้าใจกันใหม่ อันอาจรวมไปถึงเปลี่ยนแปลงมุมมองของคนในชุมชนให้ห่างไปจากวัฒนธรรมเดิมของตน

กิตติกรรมประกาศ

ผู้เขียนขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ให้ทุนในการศึกษาวิจัยจนเป็นที่มาของข้อมูลทั้งหมด ผศ.ดร.รัศมี ชูทรงเดช ที่ให้โอกาสกับผู้เขียนในการทำงานวิจัย และเป็นผู้ให้คำปรึกษา ตรวจสอบต้นฉบับจนได้บทความที่สมบูรณ์

บรรณานุกรม

โครงการพัฒนาพื้นที่สูงไทย-เยอรมัน บริเวณลุ่มน้ำลำปาง ต.ปางมะผ้า อ.เมือง จ.แม่ฮ่องสอน

2526 รายงานการสำรวจสภาพเศรษฐกิจและสังคมของหมู่บ้าน ฉบับที่ 2 (Village Tables).

2536 เอกสารโครงการเล่มที่ 194 “การบริหารจัดการกองทุนพัฒนาชนบท พื้นที่น้ำลำปาง พื้นที่ห้วยปูลิง.

ยศ สันตสมบัติ.

2544 การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการจัดการทรัพยากร. เอกสารโครงการพัฒนาองค์ความรู้และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทย (โครงการ BRT).

ฉัตรชัย พงศ์ประยูร

2536 การตั้งถิ่นฐานมนุษย์ทางทฤษฎีและแนวปฏิบัติ. ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ชวลิต ขาวเขียว

2546 ธรณีวิทยาทางโบราณคดีของเพิงผาบ้านไร่และถ้ำลอด. เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่อง คน วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมโบราณบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน. วันที่ 20-21 กุมภาพันธ์ 2546 มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ กรุงเทพฯ.

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์

2545 ชาวเขาในไทย. (พิมพ์ครั้งที่ 2) กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์เนต พรินท์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด.

สงวน โชติสุขรัตน์

2508 ตำนานเมืองเหนือ. (พิมพ์ครั้งที่ 3) กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

สิทธิพงศ์ ดิลกวณิชและคณะ, โครงการสำรวจและการจัดทำระบบฐานข้อมูลเกี่ยวกับถ้ำ จ.แม่ฮ่องสอน

2542ก. เอกสารรายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 2.

2542ข. เอกสารรายงานความก้าวหน้าการสำรวจการใช้ประโยชน์ที่ดินและชุมชน.

อภิสิทธิ์ เอี่ยมหน่อ

2530 ธรณีสัณฐานวิทยา. (พิมพ์ครั้งแรก) กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

อารยะ ภูสาคัส และคณะวิจัย.

- 2546 รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่อง "ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นการจัดการทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน บริเวณลุ่มน้ำลำปาง-น้ำของ อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน".

อุดมลักษณ์ ชื่นตระกูล

- 2542 การศึกษาชาติพันธุ์วิทยาทางโบราณคดี: ปัจจัยการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนบนที่สูงในเขต อ.ปางมะผ้า จ.แม่ฮ่องสอน. สารนิพนธ์ระดับปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ.
- 2546 ความหลากหลายของชาติพันธุ์ของคนบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน. เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่อง คน วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมโบราณบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน. วันที่ 20-21 กุมภาพันธ์ 2546 มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ กรุงเทพฯ.
- 2546 แนวทางการศึกษาชาติพันธุ์วรรณนาทางโบราณคดีของกลุ่มคนบนที่สูง เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเรื่อง ชาติและชาติพันธุ์. วันที่ 26-28 มีนาคม 2546 ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร กรุงเทพฯ.